

دشيخ بستان برنج دمرغې د خلوړ سوي كالين د فغانغي په وياړ
۱۴۰۲ هـ. ق. د بريج الثاني ۷ - ۱۴۰۲ هـ. ق. د بريج الثاني ۷
۱۳۶۰ هـ. ش. د دلو ۱۱ - ۱۹۸۲ د جنوري ۲۱

شيخ بستان برنج

۱۳۶۰

شيخ بستان بريخ

دده د مړينې د نخلو رسومي کاليزې د زمانې په وياړ : په پښتو، دري

از بکي، بلوڅي، انگليسي او فرا نسوي ژبو د مقا لو مجموعه

خپروونکي

داطلاعاتو او کلتور وزارت

د کلتور او هنر رياست

دشيخ بستان انځور: د يوسف کهزاد

نصير هنر

خطا ط:

۵۰۰ ټوکه

د چاپ شمير:

۱۳۶۰

203

دشيخ بستان پر يڅ څلورسومه کاليزه

د ښوراوک پريڅان د پښتو د کولمې يوه درنه پښه ده، چې په پښتو نخوا او هند کې يې هم توري څلولي او هم يې روحاني ډيوي بڼې کړي دي.

له دوی څخه د پښتو ادب په تاريخ کې يو لږ پيژندل سړی شخصيت شيخ بستان دی، چې موزيکي د نهمې سدي د مورخ نعمت الله له مخزنه پيژنو او بيایي يوه پښتوبدله په پټه خزانه کې مومي.

سږ کال د ده د رحلت څلورسومه سدي پوره کيږي، او په دې مناسبت د افغان بستان د علو مو اکاډيمي دده په ياد يوه غونډه جوړوي، او د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د کلتور او هنر رياست د مقالو يوه مجموعه خپروي. ددې مجموعې له پاره ځينې ښې او ګټه وړې تحقيقي مقالې په داخلي او خارجي ژبو سره راټولې سوي دي، چې دده پراصل او ځای او ادبي مقام باندې ښه رڼا اچوي او ادبي او عرفاني منزلت يې لاربرسيره کوي.

که څه هم د شيخ بستان تش يوه بدله د څير ونکو په لاس کې ده، او غه څه چې په مخزن افغاني او پټې خزانې او تاريخ مرصع کې په ده باندې کښلې سوي دي، هم لنډه شاته دي، خو بيا هم ددې مقالو ښاغلي ليکوال د قدر وړ دي، چې دغې مجموعې ته يې ډير څه ورکړي او خپلو ارزښتناکو پلټنو او پر تله کړنو يې د شيخ حال او قال ښه وښانه کړي دي.

دا زموږ د ژبې د ادبي تيارو ګوښو روښانونه ده، چې د علو مو اکاډيمي په تجليل او د کلتور او هنر رياست يې د مجموعې په خپرونه دستايني پردي، او خلك ددغو علمي موسسوداسي ښو اقداماتو ته تل سترګې لاره دي.

کابل، جمال مينه

۲۰ عقرب ۱۳۵۰

پوهاند عبدالحی حبيبي

فهرست

مخ	لیکوال یا ژباړن	عنوان	گڼه
۱	پوهاند حبیبی	۱ - د شیخ بستان او ملاحسن...	
۹	پوهاند رشاد	۲ - پریڅی او بنوراوک...	
۲۷	دوکتور روان فرهادی	۳ - احوال شیخ بستان...	
۳۲	برینې	۴ - د شیخ پریڅ او دده...	
۴۰	څیرندوی دوست	۵ - د شیخ بستان د بدلی...	
۴۸	پوهاند میر حسین شاه	۶ - بحث سه مورخ و تذکره...	
۵۵	عطایی	۷ - بنوراوک د کلتوری...	
۶۳	پوهاند دوکتور زیار	۸ د فرانسوی مقالې پښتو...	
۶۵	ه	۹ - شناخت نامه شیخ بستان	
۷۶	څیرندوی دوکتور لودین	۱۰ - د شیخ بستان د شعر...	
۸۳	عبدالرحمن بلوڅ	۱۱ په شیخ بستان پریڅی...	
۹۰	دوکتور واحدی	۱۲ - عرفان مقاملر	
۹۸	ه	۱۳ - د شیخ بستان پریڅ...	
۷-۱	محمد هاشم رحیمی	۱۴ - انگریزی برخه	
۱۲-۷	پوهاند دوکتور مجاور زیار اونور	۱۵ - فرانسوی برخه	

پو هاند عبدالحی حبیبی

د شیخ بستان او صلاح حسن فراقنامې

یا

د درد او سوز ، سره ور ته شعرونه

د پښتو شعر په متو سطره دوره کې ، کله چې د تصوف چا شنی په ادب کې یو خاص سوی او ملاحظت پیدا کې ، ځینی داسې شعری او منظو می ټوټی لرو ، چې هغو ته له درده او سوزه ډک عاطفې تاوده او سوځوونکې اشعار ویلای سو .

د پښتنو مور خانو څخه لو مړې پلار نعمت الله نورزی هروی د یوولسمې هجري سده په لو مړ یو کلو کسی مور ته د شیخ محمد بستان بریڅ په نامه ، یو پښتون ستانه والی الله شاعر را ښووالی و ، چې تر ۱۰۱۸ ق دمخه د نعمت الله سره یو ځای او محشور سړی و ، دوی دواړه د جنوبی هند د «گوه» بندر په یوه سفر کې په یوه کښتۍ کې سره ملګری وو ، او دواړه د هند په سا مانه ښار کې او سیدل ، او نعمت الله په خپل کتاب مخزن افغانی کې دده احوال او خوارق بیانوی او وفات یې د گجرات په احمد آباد کې په جمعه ۷ ربیع الثانی ۱۰۰۲ ښیې . (۱)

دا چې شیخ بستان په عرفان کې کوم مقام لاره ، د نعمت الله له دغو صفاتو څخه ښکاری چې دده له پاره یې په مخزن کې کښلی دی :

(۱) نعمت الله : مخزن افغانی ۷۴۳ ر ۲ . په یوه خطی نسخه کې دغه ورځ د ربیع الثانی ۱۱ ده .

«عرفان پناه ، سو خته نارالله ، همای آشیان تفرید، عنقاء قاف تجرید
در دریای وحدت» . (۲)

شیخ د نعمت الله په قول ، په خوانی کی له رو هه هندوستان
ولاړ ، او د سامانی د پریڅانو په پرگنه کی اوسیدی ، اوځان یو
داسی بنکاره کاوه ، چی گوا کی سودا گردی . مگرده په خورا لږ
سر ما یه په شرعی حلاله توگه ، معامله گوته کی له ، او څه چی یو
گټل ، هغه به یی دبیزه وایانو په مرسته لگول .

داچی نعمت الله د شیخ زهد او تقشف او تهجد ستایی ، دا خو ده
عارف دتگ لاری لو مړنی خوری دی، مگر کله چی سالک د «قرب» درجه
ته ورسپړی، د لته نو مینه او مین او معشوق گرده سره گپړی، محبت
او محبوب او محب سره یو سی ، نه وصل وی نه بیلتون ، نه قرب وی نه
بعد ، نه رد وی نه قبول . دی حال ته دتصوف په اصطلاح «مخالعه»
وایی :

معشوق وعشق وعاشق هر سه یکی است اینجا
چون وصل در ننگجد ، هجران چکار دارد ؟ (۳)

نو «قرب» یو داسی حال دی ، چی د سالک د وجود ټوله صفات
عین پیو ستون او جمع په سیمه کی له ځانه غیبت مو می ، او په پای کی
قرب او استغراق او غیبت هم له منځه وړی ، او پخپله قرب هم لکه بعد
سالک په اوږده نول او سوی او ویلیدنک کی ناقراره ساتی ، ځکه
ذوالنون ویلی وو: ان عذاب عاقبة القرب، اشد من عذاب عاقبة البعد
(۴)

د تصوف ددی دایمی نول او تاخون علت هم دادی، چی صوفی دقرب په حال
کی د «زوال» له ناوړینه بیریزی ، نوځکه ناتوانه او د سوزو ساز په حال
کی وی، ناری غلبلی وهی، ویلیزی ، سوځل کیزی ، بڼه یی الوتنی وی
کالبوت یی نوڅه وی . خودبیلتنه او بعد حال دا سی ندی، دلته دآیند

(۲) مخزن ، هغه مخ .

(۳) محمود کاشانی : مصباح الهدایه ۴۱۷ .

(۴) مصباح ۴۱۹

وصال په هیله سالک ژوندی وی، حضرت جا می وایی :

محنت قرب زبعد افزونست	جگر از هیبت قربم خونست
هست در قرب همه بیم زوال	نیست در بعد جزا میدوصال
آتش بیم دل و جان سوزد	شمع امید روان افروزد (۵)

داچی ځینی رسیدلی او د برخی خاوندان صو فیان او عارفان تل د قرب حال هم لکه فراق او بیلگون تر یخ گڼی او ژاپی ، علت یی هم دغه د بیر ی او خوف او هیبت حال دی، چی د زوال له ناورینه یی بیریزی او وایی :

اوبښکی می څاڅی پر گریوان یو وار نظر که پر ما - راسه گذر که پر ما دشیخ بستان کتاب، بستان الاولیاء چی د پتی خزانی د مولف پلار په بنور اوک کی لیدلی و، او په ۹۹۸ ق تالیف سوی دی . (۶) اوس ور ک دی ، او مون ته دبستان د ژوندانه حال پوره نه دی معلوم .

خو دده مخلص مرید ، نعمت الله چی څه کښلی دی ، له دی څخه دده د قرب او مخا لعی د سوزو گداز حالت ښه ښکاری ، دی وایی :

«صاحب دردو شوق بود، چشمان شریفش هر گز از اشک خشک نبود وچندان درد داشت که گویا الم و محنت تمام عالم را بر دل او تسلیم کرده اندوهر ساعت آههای دردناک از جگر خون آلوده بر آوردی و بعضی اشعار پښتو را بصوت حزین دردناک که سنگ را بگریه آوردی میخواندو

(۵) تحفة الا حرار

(۶) د پتی خزانی په خطی نسخه (ص ۲۸) کی ۹۹۸ ق د بستان الاولیاء د تالیف کال دی و وایی چی په دغه کال شیخ وطن ته راغی. تردی دمخه په ۲۶ مخ کی وایی: چی دغه کتاب په ۹۵۶ هجری کښلی سوی و. ځکه چی دده د وفات کال ۱۰۰۲ ق دی ، نو معلومه ده چی تر ۹۹۸ ق وروسته به دی بیا هند ته تللی وی .

د پتی خزانی هند سی سنی کله دکاتب له خوا غلطی کښلی سوی دی، چی دلته به هم د ۲۶ مخ سنه ۹۵۶ ق دکاتب تحریف وی ، ښایی چی د کتاب شروع به ۹۹۶ ق او ختم یی په ۹۹۸ ق کی و، او په دی مخ کی به کتائب سهواً یو (۹) په (۵) اولی عوی .

اشك از چشمش میریخت ..... (۷) په شرقی اسلامي ادب کې د ټولو ژبو پر خدای مین عارفان کله چی شعر وایی دغه سوز او ساز او دقرب د حالت نا ورین او تا خون پکی لیدل کیږی :

هر روز غم عشقت ، برما خطرانگیزد
صد واقعه پیش آرد ، صد فتنه برانگیزد
(عطارد)

شیخ تمین کاکړ د پښتو یو قدیم شاعر ، دغه د قرب حالت ، چی په بیرۍ او ویرېک دی کټ مټ داسی تصویر کوی :

زړه می له دی ویرنی شین دی   په ژړا ژاړم څه نا ورین دی ؟
زرغون له اوښو می سادین دی   په نول نولیرم چی تاخون راغی (۸)
دا چی شیخ بستان به تل د عشق په سوی او کړ او کی اوښکی تو ولی
یابه یی په پښتو دارمانه ډک اشعار په ویرجن بزغ ویل ، هغه حال دی ،
چی سنایی یی هم :

از سوز جگر چشمی ، چون حقه گوهرها
وز آتش دل آهی ، چون رشته مرجانها (۹)
گنهی او شیخ بستان یی داسی تصویر را کازی :
د مینې اوردی زما زړگی و ریت په انکار کینا - ښی تارو نار کینا
خو دبه ویلیرم چی می زړه پر تامفتون کینا - ځان می زبون کینا
د سوزو ساز او عشق وگداز حال چی نعمت الله پخپل فارسی نشر کی
بیان کړی دی ، د شیخ بستان په بدله کی داسی سره راانځور کیږی :
له زړه می څاخی وینی ، سور په وینو خپل یمه تل - په اور جلیل یمه تل
له درده سوزه تل ناری او غلبلی و همه - کر ږی ، سوری و همه
په دی حال اکثر عارفان اخته وی سنا یی علیه الرحمه په دی ژبه ورته
ښه راغلی وایی :

چه خوش بود آن روزی ، کز سوز دل از شو قت
در راه تو میکاریم ، از دیه گلستا نها

(۷) نعمت الله : مخزن ۷۴۴۲

(۸) محمد هوتک : پته خزانه ۲۷

(۹) دسنایی کلیات ۱۷

د مینې او کر او ددغه ناورین حال چی عارف یی په نارواو غلبلو
کښیستلی وی، پای یی دا دی، چی شاعر د رحمت سیمی ته پناه وړی
چی د بیدل په قول «از چمن تا انجمن جوش بهار رحمتست» او حضرت
سنایی هم د خپل سوز وگداز پای د «رحمت» دغه لوړ بار گاه ته رسوی
چی :

ای کرده دوا بخشی ، لطف تو بهر دردی
من درد تو میخوام ، دور از همه در مانها

لطف توهمی باید، چه فایده از گر یه؟

فضل توهمی باید، چه سود ز افغانها

واگوری: شیخ بستان هم دخپل آه او سوزد غلبلو په پای کی درحمت
دغه ساحت اعلی ته متوجه کیږی او خپله بدله داسی پای ته رسوی چی:
د خوږو زړو له حاله ته یی ، ای باداره آگاه - یی دبی وزلو همراه
د خپل عزت په روی بستان ته کړه دمه ر بنندل - کړی له گناهه گوانبل
او ښکی می خاخی پر گریوان یو وار نظر که پر ما - راسه گذر که پر ما
(پته خزانہ ۲۹)

په پښتو پخوانی ادب کی خو د شیخ بستان ددی بدلې په خیر فراقی
په ویر لړلی اشعار ډیر دی ، ځکه چی د شرقی ادب او عرفان اغیزی
زموږ په فرهنگ کی خورا ډیری دی، نو که به څوک د عرفان په کوڅه کی
تیر سوی هم نه و، دعارفانو پښتې به یی کولی ، او دشرقی ژبو ادب، په
داسی فراقنا مو ډک دی .

دقند هار د تلو کان ملا حسن

دا سړی چی یو درد من عارف او د طریقت او سلوک پوځ مرشد و،
دشیخ بستان تر زمانې دوی سدی راوړوسته د قند هار د غربی خوا د
تلو کان په کلی کی اوسیدی، په جذب او شوق او زهد او وجد یی
شهرت موندلی و، او د پوتی میانور محمد داوی اخوند صاحب مریدو
په پښتو او فارسی یی د سوز ه ډک اغیزه ناک شعرونه ویل .
خلوینست کاله پخوا ، ما دپښتانه شعراء دوهم ټوک کی داسی کښلی وو:
«دده اشعار په حقیقت کی د عشق په اور کی د سوی زړگی هغه وړیتی
کتری دی، چی دالفاظو په صورت کی یی د کاغذ پر مخ ځای نیولی او د

دیوان په ډول جوړی سوی دی... اوسپری داسی گڼی چی ده خپل خوبمن
زړه د خپلو اشعارو په الفاظو کی نغښتلی دی ... (۱۰)

له ده څخه دسوزه ډکی څلوریځی رانقل سوی دی، کله چی دفراق
بیابانو ته مخ نیسی ، او دشعور له خنده وزی، نو سر د زړه په خونه
دنده کوی او وایی:

زړگيه مه ځه، پر بیابانو نه   سر که دنده د زړه په خونه
د روغو زړونو ژړا محال ده   په ژړا ژاړی، ویشتلی زړونه

ملاحسن یوه پښتو فراقنامه هم لری ، چی اوږد ده قصیده ده . او یوه
ناقصه نسخه یی ماد قند هار دیوی خطی نسخی په پای کی لیدلی اورا
نقل کړی وه .

په دی قصیده کی هم لکه د شیخ بستان بدله، سوز وساز او مینه و
گداز په ساده ژبه او موثره لهجه بیان سوی دی ، او دپښتو ددغسی فراقنامو
دسلسلی یوه ورو ستنی کړی ده، چی په خوبمن احساس او رقت کی د
شیخ بستان بدلی ته ور ته ده، او زه ددغی قصیدی لاس ته راغلی بیتونه
له خطی منبع څخه رانقلوم :

پښتو فراق نامه

دوسته ! ستا حدیث تیره دجهاگ (۱۱) سردی

دا زخمی زړگی ز ما پر برا بر دی

بنايسته جمال دی غر د والضحی دی

د زلفینوبوی دی خر نگ معطر دی

چی پر زړه یی ستا د مینی اوربلیږی

له هغو څخه دوږخ کړی ء حلز دی ء ... (۱۲)

دا زما خاطر د غم سپرو تاراج کړ

ستا دوصل وقا صد ته می نظر دی

(۱۰) پښتانه شعراء ۲۹۸

(۱۱) جهاگ: یوجگ بوتی ء لکه تیره نل .

(۱۲) دلته دری بیته پری سوی دی.

که ملهم می د زړه وکړی نازنینه !
 د هجران په اور می سوی ء د زړه سر دی ء
 دیوه روځه رقیب را تـهـوـییـږـی
 نوس له بله روځه مست لکه بد خر دی ء
 جدایی راته د غم گډ یـاـل و هینه
 بل فراق را ته ولاړ په لاس خنجر دی ء
 نه می لار د تبتیلو ، سته نه د صبر
 خلاص راباندی د قضا د کلا در دی ء
 نه می یار نه می آشنا سته پداد هر
 جدایی می سوه مادر ، هجران پدر دی ء
 بل به زما په رنگ څوک نه وی په دنیا کی
 چی خوراک یی همیشه خون څگر دی ء
 نه د ځان په رنگ حیران پر جهان وینم
 نه می حال دچا له حاله پرا بر دی ء
 وینی ، غو بنی می خوراک ، اوبه می او بنکی
 دزړه نخل می روزه ، دایمی ثمر دی ء
 د فلك تر آسیا سر گر دان زه یـم
 چی دا هومره غم یوازی را پر سر دی ء
 خلقه می و ظا هر صورت ته گوری
 د باطن په حال می کم سپری خبر دی ء؟
 وی به څوک چی زما وصال و ته هوس که
 چی می وینی وایی دا هم یو بشر دی ء؟
 که په دردو په اندوه زما خبرسی
 هغه زما له آشنایی لاس پرسر دی ء
 نور به نوم زما وانخلي که سپری و
 که یی لاس له ماوا نخست نو ابتر دی ء
 د غم او بنکی می پر منخ ولی ولی ځی
 په خراب زړگی می یو مـوـلا خبر دی ء

هېڅ شفا مې د طبیب په دارو ناستی
د طبیب په دارو زیات زما ضرر دی

ای فلکه ! خپله خوا دی راسره کړه

دا په ما وو ؟ که دی هر چیرې هنر دی ؟

د هجران په اور دی زما زړه گي کباب کړ !

والې دی خپل دی اوس دی لاس راباندی بردی

د حسن د حال پوښتنه که څوک کاندی

د خزان پاوخت کی څه حال د شجر دی ؟

یادونه : ملا حسن په خټه ساگری و ، د عمر پراخه شپیتیم کال په
سنه ۱۲۴۵ ق وفات سوی او د قندهار په تلوکان کی ښخ دی ، خلك یی
تر ۱۰۰۰۰۰ زیارت ته ورځی .

د شیخ بستان او حسن تر منځ دوی سدی فاصله ده ، خو د قرب په
حال کی ژړا او ناقراری یو گډ صفت دی ، چي هم په هغه بدله او هم
په دی قصیده کی سره رانغښتی دی او دا هغه یوه ښیگره ده ، چي پښتو
ادب د شرقی ژبو له ادبیاتو سره نښلوی .

پوهاند «رشاد»

بړيځي اوښو راوړك

بړيځي د پښتنو يوه قبيله ده، چې زموږ پښت پوهان (نسب دانان) يې د سړبن له ټولنيزې ډلې Social Group څخه شميری او ددوی د وينا له مخې د سړبن په ښر څبون (ښرخبن) ښاخ گډيږي . (۱)

په The cambridge history of India کې د لرغونې آريايي کتاب رگ ويدا (۲) په حواله کښلی دی:

«داسو ملکانو (پاچهانو) جنگ دويدی زمانی مشهور جنگ و، په دی تاريخي جنگ کې لس آريايي قامونه ملگری وو او د بهار تيه نومی آريايي قبيلې د پاچا سودا سه پر ضد و جنگيدل په دغو لسو قامونو کې يو قام پکتهان نو ماند. (۳) چې اوسنی پکتون = پختون = پښتون ځنی مراد دی.

ددغه سو داسه پلار يانیکه Devadasا هم دخپل قام نامتو پاچاو.

(۱) وگ: مخزن افغانی خطی (۵۰۴ ب) تاریخ مرصع ۶۰۶، خلاصة الانساب خطی (۴۵ الف) د تواریخ حافظ رحمت خانی لومړی شجره ۶۷۷ مخ، تواریخ خورشید جهان ۱۸۰، حیات افغانی ۶۷۷، صولت افغانی ۳۴۹ مخ او نور ...

(۲) در گویداد ځینو سرودونو زمانه تخمیناً حضرت عیسی (ع) ترزو-کړی یو نیم زر کاله پخوا بلل سویده .

(۳) وگ: درگ ويدا د اووم فصل ۱۸-۳۳-۸۳ سرودونه .

ی د خپلی پاچهی په زما نه کی لهڅو آریایی قبیلو سره جنگیدلی او پر
 مغوی یی بری موندلی دی چی یوه په هغوکی **Brisaya** نومیدله» (۴)
 افغانی محققین لکه : استاد احمدعلی کهزاد او لوی استاد یو هاند
 بدالهی حبیبی دغه په وید کی راغلی «بریسیه» قبیله پر یخی
 ولی . (۵)

د بریخی کلمه اوس په پینځو رادویو کی د وفا دار او رښتین ملگری
 معنا هم کار یزی . (۶) دا معنا مجازی ده او علاقې ته یی د ملزومیت
 لاقه وایی .

د بریخی کلمی ددغی مجازی معنا ماخذ د پتی خان (فتح خان) نکل دی
 په دغه نکل کی د پتی خان بریخی ملگری چی نه پنځوس تنه بریخی دی
 ملگری او عزیز گلوی پر پت سرو نه ښندی په میرانه مری او د پتی خان
 ملگری نه پرین دی . (۷)

د بریخو خیلو نه:

بر یخی په لو مری سر کی پردو وپلارو ویشل کیزی، یو یی «اوتغ» دی

(۴) وگ : The cambridge history of India

لو مری ټوک ۸۱-۸۲ مخونه د بریتانیا چاپ ۱۹۳۵ ع .

(۵) وگ : د افغانستان د تاریخ پښتو ترجمه لو مری ټوک ۱۲۷ مخ
 پښتو ادبیاتو تاریخ لو مری ټوک ۴۶ مخ (دوهم چاپ) .

(۶) د پښتو ژبه د دریم ټوک په ۲۱۰ مخ (د پښتو اکاډیمی
 چاپ ۱۹۷۱ ع) کی له ملگری سره درښتین او وفادار قیدنسته، په دغه
 کتاب کی چی «بریچ» کلمه هم د بریخ په معنا را وړل سوی ده
 دا پښتنو تلفظ نه دی. اینکیان (هنديان) او پارسیوانان چی (خ)

نسی ویلای نوله بریخ څخه یی بریچ جوړ کړی دی، زما خیال دادی چی
 موږ باید دلغتونو دغسی مهندو او مفرسو شکلونو ته پخپلو لغتنا مو
 کی ځای ورته کړو .

په روسی ژبه کی بریخ دمبارزو او پهلوان معناری (وگ : روسی پارسی
 فاموس ۶۳ مخ) .

(۷) وگ : دملی هینداری په لومړی ټوک کی لومړی نکل (دمحمد گل نوری
 نالیف) .

او بل یی «اوسین» (۸).

«اوتغ» پر دغو زیو (خیلو نو) ویشل سوی دی :

داو دزی (۹)

چوپان زی

ملیزی

بدل زی (۱۰)

(۸) په سنسکریت کی اسو نی ددوو ستور یونوم دی دا ستوری د سپوږمی په مدار کی تر ټولو لومړی ستوری دی او په عربی شرطین بولای (وگ: غیاث اللغات) د سپوږمی لومړی مزله ته هم په سنسکریت کی اسونی ویل کیده، له ویدونو څخه معلو میږی چی پخوانیو ددغو ستوریو شکل سپاره ته ور ته (مشابه) باله او دوه ستوری یی په دغه نامه نومل، «اسونی» په لرغو نو آر یا یانو کی دشهسواری رب النو عه و، ماته د «اوسین» کلمه چی د نامه په ډول دلته راغلی ده. له سنسکریتی اسونی سره بی اړیکی نه ښکاری، پسر اولادونو باندی د ستورو نومونه یښوول په پښتنو کی له لرغونه باب وو- لودیان هم د ستورو نوم دی .

(۹) په ځینو کتابونو کی داوتغ په اولاده کی داود زی نه دی راغلی اود «اوتغ» پر ځای داود کښلی دی (وگ: خلاصة الانساب خطی ۴۸ ب مخ) د تاریخ مرصع په ۶۰۹ مخ کی د «او تغ» پر ځای «داود لغ» کښلی دی او په اولاده کی یی داودزی نه دی راغلی .

(۱۰) شیخ شهاب الدین چی د چچم هزاره په «شاهی ډیر» کسی یی زیارت دی، بدلزی پریڅی و، دده په اولاده کی خلاصة الانساب مولف نواب حافظ الملك حافظ رحمت خان (۱۱۲۰-۱۱۸۸ ه ق) خورا مشهور سپری تیر سوی دی ، دی دروهیل کهنه له نوابا نو څخه و، د ریاض-لمحبت مولف نواب محبت خان (۱۱۶۴-۱۲۲۳ ه ق) او دعجائب-لغات مولف نواب الله یار خان (۱۲۴۸ ه ق مې) او دگلستان رحمت مولف نواب مستجاب خان (۱۲۴۸ ه ق مې) د حافظ رحمت خان زامن وو*

ثابت زی (۱۱)

شکر زی

پرو کی زی (۱۲)

اوسین پردغو زیو (خیلونسو) ویشلی دی :

مندو زی

بارکزی

بسازی

زکوزی (۱۳)

* دتاریخ محتشم مولف محتشم خان، دتاریخ سلیمانی مولف محمد سلیمان خان «اسد»، دتاریخ روهیل کهنه مولف نیاز احمد خان «هوش» - دگل رحمت مولف سعادت یار خان داخبار حسن مولف حسن رضا خان همده حافظ رحمت خان له پر کی دی :- الله بخش یو سفی چی په یوسفزی افغان (دوهم چاپ ۱۱۳۶) کی حافظ رحمت خان یو سفزی بللی دی ، یوه ښکار تیرو تنه ده .

(۱۱) ثابت زی د شیخ ثابت پریخی او لاده ده ، شیخ ثابت د شیخ مودود چشتی هروی (۴۳۰ - ۵۲۷ ه ق) رحمة الله علیه مریدو ، د چشتی طریقې مو دود په ښاخ دغه شیخ مودود ته منسوب دی .

د ثابت زی پر خای په ځینو کتابو کی شیخ ثابت لیکلی دی (وگ توارینخ خور شید جهان ۱۸۴ مخ - صولت افغانی ۳۴۹ مخ)

(۱۲) په توارینخ خور شید جهان او صولت افغانی کی د پرو کی زی پر خای «بسنوک زی» لیکلی دی .

(۱۳) دانگار داخبار د امتیاز خاوند، موسس او مسوول مدیر ارواښاد فیض محمد «انگار» زکوزی پریخی و. دی د ۱۳۵۷ ش کال د حوت په اووم په کابل کی مړ او سبایی په کند هار کی خاورو ته وسپارل سو، انگار محمد ظاهر شاه (۱۳۱۲ - ۱۳۵۲ ه ش) په پاچهي کی لومړی غیر دو لمر اخبارو چی لومړی گڼه یی د ۱۳۲۹ کال د حوت په نهمه په کابل کې خپره سوه .

ارواښاد «انگار» د حاجی گل محمد زوی د محمد حسن لمسی د ملا محمد اکرم اخوندزاده کړوسی د حبیب الله اخوندزاده کوسى او د حاجی عظیم نیکه کودی و. حاجی عظیم نیکه چی له ښور او که څخه د کند هار ښار ته رالیږ دیدلی دی په زکوزیو کی جلوزی او په جلوزیو کی نیکنام زی و

راودزی (؟) (۱۴)

حافظ الملك حافظ رحمت خان پريخي چي په ۱۱۸۴ هـ ق د هندو-
ستان په روهيل كهنه (۱۵) كې خلاصه الا نساب كښلي دي هلته يې
يكلې دي :

اوس پريخي پخپل اصلي وطن بنوراوك كې يوازي پر دغودروزيو
يشلي دي :

بدل زی

زکوزی

مندو زی

چوپان زی او ملیزی دیوسفزیو سیمې ته را کوچیدلې او زیاتره بیا
هغه ځایه هندوستان ته راغلې دي ، ددغو دوو زیوځدك چي په
بنوراوك كې پاته دي ځانته خاني (اود مخكو ټاكلې جلا برخه) نه لري
شكر زیو، راو زیو، ثابت زیو او نورو (بارك زیو، بسازیو، پرو كې زیو)
سمیر لرو، دوی هم په هغو دریو زیو (بدلزیو، زکوزیو، مندو زیو) كې
دغم سوی دي .

(۱۴) دغه نوم په خطي خلاصه الانساب (الف ۴۸) كې «راودزی» په
ناپې خلاصه الانساب (۱۰۴ مخ) كې (راو زی) ، په چاپي تاريخ مرصع
۶۰۹ مخ) كې «داو زی» كښلي دي، په توارينخ خورشيد جهان (۱۸۴ مخ)
كې دغه نوم «مراد نه» سوی دي ، دحيات افغانی او صولت افغانی مولفينو
هغه څخه (مردان زی) جوړ كړي دي .

(۱۵) روهيل كهنه د هندوستان په شمال كې د گنگا درود پر ختيزه
اړه باندې د یوې پراخې سیمې نوم و، رامپور ، مراد آباد ، بريلي ،
ساجها نپور ، سنبهل، بجنور، نجيب آباد امرو هه او نځينه یسې
شهر بنارو نه دي. د علامه احمد رضا خان پريخي (۱۳۴۰ هـ ق مړ)
حافظ رحمت خان پريخي زیار تونه په بريلي كې دي، اوس
روهيل كهنه سیمه له اداري لحاظه په اتر پردیش (شمالي ایالت) كې
سا مله ده ، ددغه ایالت مخفف نوم یو پي (U.P.) دی .

د حافظ رحمت خان دغه لیکنه پسله دوو سوو شو کالو څخه اوس هم راشتیاکیزی اودنبوراوک دکرهڼی مځکه پر نوموړو دریو زیو (بدل زیو، زکوزیو، مندوزیو) باندی په دی ډول ویشلی ده :

۱- د بدل زیو برخه: د پښین خواته له غل دری څخه تر بادر زیو پوری (دنبوراوک ختیزه سیمه) .

۲- د زکو زیو برخه: له پنج پایه څخه دریگ تر علاقه داری پوری .

۳- د مندوزیو برخه : له کاریزه څخه دبلو څانو تر ټکه (بریده) پوری (د دنبوراوک لویدیزه سیمه) .

دلته دا هم باید وویل سی چی د هندو زیو په برخه شیرانی هـ اوس شریک سویدی (۱۶) اود بریڅو د څلورم خیل په توگه پیژندل کیږی جلا خانی او د مځکو ټاکلی برخه لری .

په حیات افغانی (د ۱۲۸۳ هـ ق تالیف) او صولت افغانی (د ۱۲۸۹ هـ ق تالیف) کی چی دنبو راوک بریڅی پر څلورو خیلو نو او خانیو ویشل سوی دی شیرانی یی هم بریڅی بللی دی ، مگر شیرانی بریڅی نه دی

(۱۶) ویل کیږی چی په پخواوختو کی د شیرانیو او بریڅو تر منځ کوم جگړه پېښه سوه، په دی جنگ کی د شیرانیو او یا تنه مری پر بریڅو باندی پور پاته سو، په روغه کی دغه مځکه شیرانیو ته د مندوزیو له برخو څخه ورکړ له سوه او تر اوسه پوری پر هغه مځکه باندی شیرانی آباد او په غم و بنادی له بریڅو سره شریک دی .

په دنبوراوک کی د بریڅو سره د شیرانیو میشتیدل تر ۱۰۰۰ هـ ق پخوا داځکه چی حسینی په اولیای افغان کی لیکلی دی :

حضرت شیخ المشایخ شیخ قاسم سلیمانی رحمه الله علیه (۹۵۶-۱۰۱۶ هـ ق) چی په ۹۹۱ هـ ق کال له عربستانه څخه د مکران او خاران لاری کندهار ته تی ء له نوشکی څخه چی دنبوراوک ته ورسیدی ء لومړی یو د شیرانیو په کلی کی واپول د حضرت شیخ رحمت چشتی د زوی شیخ عمر شیرانی میلمه سو ، حضرت شیخ عمر شیرانی ته یی دلته دخلافه خرقه ورکړ له بیا نو د بریڅو کلیو ته پسې ور تیر سو .

(وگ: تذکره الاولیای افغان خطی نسخه ۶۶ ب)

بلکه تر پريڅو وړاندې د ښرخښن (ښرخبون) د ښاخ يوه داسې څانگه ده چې پريڅي دهغه ښاخله (شاخچه) بلکه کيږي او له دغه امله نو د ښوراوک پريڅي شير انيو ته د تره (اکا) په سترگه گوري .

په خلاصه الانساب کې بدل زې پر دغو پنځو پښو ویشلي دي :

سالار زې

بسين زې

ادوړې (زې)

ملا خيل

دولت خيل

مولف دا هم زياتوي :

ارويدل کيږي چې ملا خيل او دولت خيل اوس په ښوراوک کې نه دي پاته ديو سفز يو سيمي ته راغلي او زياتره يې بيا له هغه ځايه هندوستان ته راليږ دي .

په خلاصه الانساب کې دا هم راغلي دي چې مندوزي او زکوزي هم د بدلز يو په څير پر څو څو پښو ویشلي دي . مگر د هغو نو مونه يې نه دي راوړي . (۱۷)

د پريڅو ټاټوبي :

د پريڅو پخواني ټاټوبي د بست تاريخي سيمه وه چې پښتانه يې کلابس Kalabis بولي (۱۸) اوس هم هلته څه پريڅان اوسي ، د پتي-خان اورا بياد نکل قهر مان (پتي خان) د کلابس له پريڅو څخه و، (۱۹) په دغه نکل کې د هلمند پر غاړو باندې د پريڅو گڼه آبادي ښيي .

(۱۷) وگورئ د خلاصه الانساب د چاپي نسخې ۱۰۴-۱۰۶ مخونه او د خطي نسخې ۴۸-۴۹ مخونه .

(۱۸) د بست کلاب هلمند مشهور را ده پر ختيزه غاړه باندې ودانه وه دارغند او رود ددغې کلاب په جنوب کې په هلمند گليږي .

(۱۹) د پتي خان اورا بيا د نکل په يوه ناره کې دغه مطلب داسې ويل سوی دی :

که دوی دی کلابس دروازي دوی دی

پر يوه يې پتي وزی پر دا بله يې د مور سوی ناری دی

په ۱۰۵۸ هـ ق کال پر کندهار ياندي د ايران د صفوي پاچا دوهـم شاه عباس (۱۰۵۲ - ۱۰۷۷ هـ ق) دجملې په وخت کې چې پر دل خان بريځي له خپل قبيلوي لښکر سره د ايراني فوجونو په مقابل کې پنځه پنځوس ورځې د کلابس کلابندي وساتله (۲۰) دغه پيښه هم د اښيي چې تريوولسمې هجري سدي پوري لادهلمند پر غاړو په تيره بيا په کلابس کې ډير بريځي ميشته وو، سل وڅو کا له پخوا چې ډېمې حيات خان پوپلزي (؟) حيات افغاني (۱۲۸۳ هـ ق تا ليف) کيښ د کلابس (بست) د شاوخوا بريځو خپله خاني درلوده او خان يې اورنگ خان نو ماند. (وگ: حيات - افغاني ۱۵۳ مخ)

بل د هلمند پر کينه غاړه باندې د گرمسيل او سيستان تر مينځ په لنډې اوپلا لکه Palalaka کې اوس درې سوه کوره بريځي ميشته دي دغه بريځي دز کوزيو له ايسازي پښې څخه دي .
لنډې او پلا لکه دوي والي دي (۲۱) چې بريځو پخپله کيندلي دي لنډې واله لويديزي اوپلا لکه واله ختيزي خواته واقع ده د دواړو ترمنځ

(۲۰) ددغې پيښې تفصيل او د پردل خان د بي ساري ميرانې بيان د چاپي تاريخ مرصع په ۲۳۰ - ۲۳۱ مخونو کې او ستلاي سي ، پښتون شاعر ملا مست هم په سلوك الغزات کې ددغې پيښې په باب يوه قصيده لري او په هغه کې يې د پردل خان بريځي او دده د قبيلوي لښکرو ستاينه داسې کړيده :

... شوه ور ته توره دپولا دو چې مغل ځبله وهی لکه ارهڼډه
يولښکر د پردل خان دې چې طوفان که لك .... ونه که بر غڼډه
صدر حمت په غه سربازو پښتنو شه ... يې کړل په تورو هڼډه هڼډه
دوي تر خپلو کلو تير وو په اختياري شهادت ويني يې تويي شوي په ډنډه
کلا بست ښهر يې وران په ... کړ په دولت يې تماشي وکړي ملنډه
(۲۱) دپلا لکې نوم د صولت افغاني په ۳۴۷ مخ کې «جوتي پلانک» ليکلي دي. چې د «جوي پلانک» محرف او مصحف شکل دی د پلا لکې نفوس د اتليس قريه های افغانستان په ۱۳۰۶ مخ کې ۲۳۰ تنه ښوول سوي دي.

تقریباً لس کیلو متره واټن سته ، پخوا چي خلکو پر ماري او ښانو سفر کاوه سهار چي به له لنډي او پلا نكي څخه مخ پر لويديز رهي سول ماښام چهاربرجك (چاربرجك) ته رسيدل (۲۲) اوس دغه لارپر موټر سيکلو نو باندې په يوه نيم ساعت و هي .

لنډي او پلالکه له اداري لحاظه دديشو Desu په اولسوالي پوري اړه لري ددغي اولسوالي ختيز لورته دگر مسيل (گرمسير) او لسوالي پر ته ده ، دا دواړه اولسوالي دهلمندپه ولايت پوري اړه لري چي مرکزي دليکگر گاه ښار (بست) دي .

لنډي او پلا لکه د هلمند ولايت ترټولو لويديزه سيمه ده (۲۳) ددغو والو (ويالو) لويديزي خواته درود بارکلي (لوړ او کښته) واقع دي چي لــه اداري لحاظه د نيمر وز دوليت دچاربرجک په اولسوالي پوري اړه لري او بلو څان پکښي ميشته دي د لنډي او پلالکي ختيز لور ته د خواجه علي

(۲۲) چهاربرجک د ايران پر سرحد باندې يوه افغاني او لسوالي ده چي له اداري لحاظه څخه دافغا نستان دنيمروز په ولايت (چخانسور) پوري اړه لري دغه اولسوالي د افغا نستان په جنوب غر بې گومت (کنج) کي پرته ده ، د هلمند رود چي تر چار برجک تير سې د شمال خوا ته گرزي .

(۲۳) له لښکر گاه (بسته) څخه چي څوک لنډي او پلالکي ته ځي ، دغه سيمي اوکلي يي په روڼ سره (علي الترتيب) مخي ته ورځي :

بولان ، عينک ، خلیج ، زارس ، سردژ ، شمالان (له دغه ځايه د گر مسيل اولسوالي پيل کيږي) هزار جفت ، کويک ، درويشان (لوړ او کښته) کوشتي ، میان پشته (لوړه وکښته) نکي ، صفار ، بنادر ، لويه والله ، لنډي والله ، بکت (لوړ او کښته) خانشين ، قلعه نويا قريه نو (له دغه ځايه د ديشو او لسوالي پيل کيږي) پایگل ، خير آباد ، تاغز ، ملخان ديشو ، خواجه علي (لوړ او کښته)

په هزار جفت کې د جامع الانوار فی الصلوة علی النبی المختار - جامع - الدر رفی نعوت خیر البشر - جامع الجوا هر فی اسماء الاخيار و الکوامل یاقوت الاحمر فی الصلوة علی خیر البشر اور ساله فی بیان المبشرات المؤلف دلیکوال ملاکبلی اخوند بهرینخي (۱۳۴۶ هـ ق م) زیارت سته ، ملا کبلی اخوند د هلمند له بهرینو څخه و .

کاپی پروت دی په دغه کلی کی هم بلو خان اوسی ، له لویدیز او خت
لوری څخه د بلو خانو احاطی د لنډی او پلا لکی پر پریشودا اغیزه کړی ده
چې ژبه یی بز کړ کیچنه سویده او ځینی خلك یی پښتو گوډه ماته وای
او په بلوڅی هم بزغیزی .

د کند هار په بنار کی هم د بړی خانوڅو کوره سته ، مگر د دوی داستو گ
تر ټولو لو په سیمه بنوراوک دی چی دلندی او پلا لکی وای یی شمال غر
ته پر تی دی ، له لنډی او پلا لکی څخه که څوک دریگ پر لار د مار
اوبی په سپارلی بنوراوک ته ره یی سی ، دو همه ورځ ور رسی یی . د
بنوراوک د نفو سو په باب داروا بنادانگار پلار حاجی گل محمد خان پخپ
یاد دابستو کی کښلی دی : د بنوراوک د بړیڅو سپین زیری وایی د چنگیز
چنگیز یانو له ظلمه چی زموږ نیکه گان بنوراوک ته راو کو چیدل دو ولس
زړه کوره وو .

مگر دپتي حيات خان په حيات افغاني کي يوسل و شل کاله پخ
کښلي دي چي اوس په بنوراوک کي تخميناً دري زره کوره بريخي اوسي
دحيات افغاني په دغه شمير کي شيراني هم راځي د بنوراوک دخل
شمير چي د اتلس قريه هاي افغانستان په ۱۳۴۹۳ مخ ک
ليکلي دي تقريباً يوولس زره تنه دي په دغو کي تقريباً دوه زره تن
بريخان نه دي او ددغي سر شميرني له مخي چي په ۱۳۵۳ ش کال په کاب
کي خپره سويده د بنوراوک د بريخو شمير بي له شيرانيو نهو زرو تنو
رسيري . (۲۴)

د Dictionary of the Pathans tribes به ۲۱۰ مخ کن لیکلی دی
 «خه بریخی په کوټه (کو یته) پښین او څاگی کی اوسی ، دغه قبیلہ
 زیاتره دافغانستان په جنوبی برخه بنسټ راوړکی میشته ده.» (۲۵)

(۲۴) د بنور اوک په باب به په زاتلو نکو پاڼو کې مفصله څیړنه راسی .

(۲۵) په دغه کتاب کې د ښور اوک کلمه
چاپي تیرو تنه وی. (؟)

❖ ❖ ❖

د اولس مجلې د ۱۹۶۸ ع کال داکتو بر په گڼه کې «عابد» کښلی دی: «پريڅي د کويټي ډويژن په شرارو د نو مي ځای کې له عيسی خيلو سنټيا کاکړو سره ميشته دی: کوټه (کويټه) کې هم اوسې.»

د Pathans نومې کتاب په سلم مخ کې ليکلی دی:

د بريڅو څو کوره د کويټي د بولان د حکو مت په څاگي کې هم سته او څه بر يڅي په نو شکی کې هم اوسې *

څه اکازی، اليک زی اووسمی زی پريڅي (چې له نسبي لحاظه په مندوزيو گلپزي) په بولان کې له سنجرا نيوبلوڅو سره ميشته دی او اوس يې خپله ژبه له لاسه ور کړې ده، ددغو بريڅو شمير سلو مړو (مېړو) ته رسيزی.»

ملك صالح محمدلهری د بلوچستان نومې کتاب په ۵۵ مخ کې ليکلی دی: په ۱۹۵۱ ع کال چې په بلوچستان کې سر شماری وسوه د بلو چستان د بريڅو شمير ۴۹۶۵ تنه و. **

په صولت افغاني کې ليکلی دی:

«پريڅي په هندو ستان کې هم اوسې د جهجر پر گڼه د بريڅانو ده. په ۱۸۵۷ ع کال چې د هندوستان د آزادولو له پاره هندو ستا نيان پور ته سول، د جهجر پريڅي رئيس هم د دغو غايزانو مل و، انگریزانو چې نړی وموند دغه پريڅي رئيس يې په دار کړ.» (۲۶)

د جهجر پر گڼه د ډهلي او علی گړ ه تر منځ پر ته ده. له اداري لحاظه د سکندر آباد په حکومت پورې اړه لري، سکندر آباد سلطان سکندر

* دريل هغه پټلی چې له کوټي (کويټي) څخه زاهدان (ايران) ته ځي له څاگي، نو شکی او دالبندی څخه تيريزی.

** ملا صالح محمد پريڅي چې دياسين شريف سورت يې په پاړسي ترجمه نظم کړی دی، د کوټي (کويټي) د شاوخوا له بريڅانو څخه و. (وگ: وندر ۵۱ مخ)

(۲۶) وگ: صولت افغاني ۳۴۹ مخ،

آلودی (۸۹۴-۹۲۳ هـ) ته منسوب دی . (۲۷)

بريځي دروهيل كهنه په ښارونوكي هم سته ، په تيره بيا «بريلي» په
ډك دي . (۲۸)

د Pathans په سلم مخ كي ليكلي دي چي په بمبئي كي د «پروچ» په
نامه ښار هم بريځو ته منسوب دي او له دي څخه معلو ميږي چي بريځي
تر گجر اته هم رسيدلي وو .

ښوراوك

ددې مقالې په تيرو پاڼو كي ما وعده كړي ده چي په راتلو نكو پاڼو كي به
د ښوراوك په باب مفصل وږغيم، اوس دادي له هغي وعدي سره سم
د ښوراوك په باب چي د شيخ بستان رحمة الله عليه ټاټوبي دي خپلي
خبري پيل كوم .

د ښوراوك سيمه داوسني كندهار په جنوب غر بي كنج (گوټ) كي واقع
ده او د اولسوالي په نامه اداري تشكيل لري دريگ په نامه يوه علاق
داري هم په دغه اولسوالي پوري تړلي ده ، د ښوراوك او لسوالي پخوا د
افغانستان په اولسي جرگه (پارلمان) كي د يوه وكيل حق درلود
د ښوراوك د سيمي شمال اولويديز ته ريگ (ريگستان) پروت دي
دغه ريگستان په شمال كي د سپين بولدك تر حدودو او په لويديز كي د
افغانستان تر غر بي ټك (سرحد) پوري غز يدي دي ، لمر خاته ته يې
دخواجه عمران غر دي چي له پښينه څخه ښوراوك جلا كوي . د جنوبي
ډډي غرونه يې دبراهوي * بلوڅو(؟) ټاټوبي دي چي په نو شكې پوري

---

(۲۷) وگ: موږن جغرافيه ضلع بلند شهر ۲۴ مخ د خورجي چاپ
۱۹۴۶ ع .

(۲۸) په هندوستان كي د بريلي په نامه دوه ښاره سته يو يې راي
بريلي او بل يې بانس بريلي بولي، راي بريلي دلكهنو په جنوب كي واقع
دي. او بانس بريلي په رو هيلكهنه كي درامپور ختيزي خواته پروت دي .
*زياتره پښت پوهان براهوي بلوڅ نه بولي .

اړه لری د ښور اوک مخکې ښوی ډاگ دی. او ددغه ډاگ په منځ کې هېڅ غر نسته مخکې یې مټ ده، ډېری بیخي نه لری .
د ښور اوک د مساحت په باب د صولت افغاني په ۳۴۷ مخ کې لیکلی دی :

«ښور اوک نسبتاً په مربع شکل پروت دی ، هره خوا (ضلع) یسې تخمیناً شپيته میله اوږده لری»

د صولت افغاني دغه لیکنه د حیات افغاني (۱۵۳ مخ) نقل دی .
په اتلس قریه های افغانستان (۱۳۴۹ ر ۳ مخ) کې د ښور اوک د ټولې مسوالتی مساحت ۴۹۶۴ مربع کیلومتره راغلی دی ، مگر قاضی عطا الله خان د پښتنو په تاریخ کې د ښور اوک ټوله علاقه تقریباً شپيته مربع میله ښوولې ده .
دارواښاد قاضی صاحب دغه لیکنه داسې تو جیه کیدلای سی چې ده به یوازی د ښور اوک هغه آباده مخکې شپيته مربع میله بللی وی چې ډېریڅو کروندی او ټاټوبي دی اودنوی اوزاړه ښور اوک په نو مونسو یادېږی .

په قاموس جغرافیایي افغانستان کې د ښور اوک کلی اوه و یشـتـ مسوولـی سـوی دی (۲۹) مگر په اتلس قریه های افغانستان کې یې د دوو یشـتـو نو مونه راوړی دی . (۳۰) په دغو کلیو کې یې تر ټولو لوی کلی بادرنو دی چې تقریباً یو زرو دوه سو تنه پکښې اوسی . په زیاترو کلیو کې دوه دری کوره براهویان هم سته نارینه یې دکلی ساروانان او سپنیان دی ، ښځمنی یې کمبلې ، جوالو نه ، خور جینان او پرزانگونه د ستر خوانونه) او یې . (۳۱)

وگ: د پښتنو تاریخ لو مړی ټوک ۱۵ مخ لو مړی چاپ .
(۲۹) وگ: قاموس جغرافیایي افغانستان ۴۱۳ مخ د کابل چاپ ۱۳۳۸ هـ ش .

(۳۰) وگ: اتلس قریه های افغانستان ۱۳۵۰ ر ۳ مخ د کابل چاپ ۱۳۵۱ هـ ش .

(۳۱) وگ: وېزمی مجله د ۱۳۴۹ ش کال وروستی گڼه ۵۲ مخ د پالوال ضمون .

کلی او کورونه :

پالوال لیکی دی :

(د ښوراوک) دېرېڅو کور په یوه ساده کوډی (کوډله) یا خونه کې وی
کوډی یی په بیضوی شکل د غزه له پنډو لښتو څخه جوړه سوی ده
چی څلور پنځه دانې یی یو ځای په مخکې کې له یوی او بلې خوا څخه د
نیمې دایرې په توگه نجتی وی ، پر سر یی کیړه وراچوی (۳۲) ،
هغه کوډی چی د ژمی له پاره وی پر کیړه سر بیرې یی گله وی
(اخیروی) .

خونی یی څلور د یو ال له لری ، چت یی له یوه اوږ ده تیر (مټی) او د
غزه له لښتو څخه داسی جوړ کړی وی ، لکه عصر ی چادر پو ښه
کورونه (۳۳)

دغه خونی او کوډی یوه د بلې واړخ ته په بیضوی یا مستطیل شکل
یولار (لر) پر له پسې پر تی وی ، پر شاو خوا باندی (د ښاری ډو لـه
کوروانو په شان) دیوالونه نه لری ، اوزیاتره کوډلی بی دروازی وی دا ځکه
چی په دوی کې مخ پټی او غلا نسته .

کښت او کر :

د ښوراوک دوه بی (اوږی) ډیر توداو ژمی معتدل دی ، څه تره کې او
خروټی کو چیان ژمی ښوراوک ته رسوی .

د ښوراوک کښت په ډاران دی ، فقط یو کار یز گی پکښی سته چی پر
هغه هم دوه دری کوره آباد دی ، نوری بهاندی او به نه لری ، غنم ،
اوربشی او باجره دیمه (المی) کری ، څه دیمه پالیزونه هم کوی .

د ښوراوک د بریڅو سپین زیری وایی :

(۳۲) کیړه : دغزوله لښتو یانلونو (نلانو) څخه تفر غوندي شی او یی
دخونو په پو ښښت کې یی پرتیرانو اچوی ، دتجر (ویړی - شپول) کار هم
ځنی اخلی ، په بوسارو کې هم په کاریزی .

(۳۳) دغسی پو ښښت ته پښتانه منډو mandaw وایی ، منډو
اوبښ بوك (بوکان - کوپ) دی ، دغسی پو ښښت هم د اوبښ بوك ته ور تـ
وی .

زمون نيکه گانو چي په بنوراووک کي واپول کښت يي په باران و له
 لوړي څخه يي مخکي نه اوبيدلي (۳۴) ستر ستانه حاجي محمد نيکه خيشکي
 دوي تشويق کړل (۳۵) چي والي وکاري او نه لوړي څخه او به خپلو
 کړوندو ته وخيژوي ، پر يڅو د حاجي نيکه خبره و منله ليڅي يي
 وراوغښتلي لوړي ته يي اومه بندونه راچول دوي لو يي والي يي ځنسي
 وکښلي يوه والي يي د بدلزيو اوزکوزيو وه ، بله والي يي د مندوز يوه
 چي شيراني هم په شريك سول ، له دغو لو يو والو څخه يي بيا کوچني
 بولي جلا کړلي چي په دغو کي شپږوالي يوازي د مندو زيو دي ، ورو-
 سته وروسته داوبو د هغه بند په اغيزه چي د پښين په ملوزو کي لوړي
 ته وراچول سودلوړي اوبه بنوراووک ته ونه رسيدلي او بنوراووک يي په يوه پي
 اوبو ميره بدل کړ اوس د بنوراووک دخلکو کښت وکړ د باران په اوبو
 دي ، څه اوبه په اوبنا نو له څهانورا کاري ، څهان يي شپيته ، اويا متره
 ژور دي ، دڅهانو اوبه يي تروي هم دي او لږ هم ، ځکه نو دوي —اوران
 (خلیرونه) هم لري په ناورانو کي د باران او به ذخيره کوي ، دڅاواناور
 په اوبو د بنوراووک خلک خپله ورځني اړي ايسته کوي چينسي يي ، او د-
 سونه په تازه کوي ، لوبښي او کالي په مينځي ، غيلي او بوده په اوبوي ،

(۳۴) لوړه Lora ديوه رڼد نوم دی دارود دتوبي له غرو راوړي تر
 پښين او بنوراووک تير يږي د څاگي (چاغي) علاقې ته ځي اوږده يي ۲۵۰
 ميله دي ، لوړه ژوره ده ، غاړو ته يي او به نه خيژي ، د پښين د ملوزو
 (مليزو) په برخه کي پر لوړه باندي داوبو راکښلو يو لوی ماشين پروت
 دی چي ډيرو ليرو مخکو ته اوبه رسوي . (وگ: د عبدالروف بينوا
 پښتو نستان ۱۰۵ - ۱۲۵ مخونه) .

(۳۵) د حاجي محمد نيکه خيشکي زيارت په بنوراووک کي مشهور دی ،
 خيشکي د بنوراووک د بريڅو ستانه دی صاحبان يي بولي اوس د دغي
 کورني د غړو شمير دريو سوو تنو ته رسيدلي دي ، جلا کلي لري چي د
 (صاحبانو) په نامه ياديږي ، خيشکو ته بريڅو سيري ور کړي دي
 و يوه کوچني فرعي والي يوازي د دوي په نامه ده .

دځمهانو اوناوړو اوښه دومره نه دی چی د کښت وکړ له پاره هم کار ځنسی
واخلی ، د ښوراوک مځکه ډیره ده او اوښه لږ ، مځکه نو ځینو مځکو ته د
کر هڼی وار پسله څلورو پنځو کالوور رسیری، نه دغه امله یی نو مځکی
خورا زور وری دی ، ډیر حاصل کوی او امبار (سری) ته یی هیڅ
حاجت نسته .

مالیه :

په حیات افغانی کی لیکلی دی:

په پخوا زمانو کی د ښوراوک خلکو د کند هار حکو مت ته څلور سوه
سپاره ور کول (چی په جنگو نو کی به یی د خپل دولت ملاتړ له) دامیر
عبدا لرحمان په پاچهی (۱۲۹۸ - ۱۳۱۹ هق) کی د ښوراوک د پریځانو
مالیه یو سل ودری او یا او ښه وه چی هر کال به یی دولت ته ورکول،
دوی دغه مالیه د «غم» په نامه یادوله (۳۶) د غم برخه هری زیی (خپل) ته
د خپلی ټاکلی گدی مځکی په اندازه ور رسیدلی وه، مثلاً د مندوزیوشپږ
کوچنی (فرعی) ولی وی، د هری ولی خلکو اته اوښان ور کول او په دی
حساب نو د ټو لو مندوز یو غم اته څلویښت او ښه وو،

د اعلی حضرت امان الله خان (۱۳۳۷ - ۱۳۴۷ هق) په وختو کی چی
جنسی مالیه په نقدی مالیه واوښتله د ښوراوک د مالیی یو اوښ یی په دري
نوی افغانی بیه کړ، په دی حساب نو د ښوراوک کالنی مالیه شپاړس زره
افغانی کښیښو وله سوه .

دویش دود :

د ښوراوک د پریځو تولیدی وسیلی مالداري او کرهڼه ده ، په مالداري
کی غیلی او اوښان د هر چا شخصي ملکیت دی اوارشو د قبیلې تر منځ
مشترکه ده د ښوراوک مځکه گډ قبیلوی ملکیت دی . د ټاکلی مودی
له پاره د مستقیم موله (بزرگ) په اختیار کی وی ، ټاکلی موده چی یی
سر ته ورسیدله مځکه بیر ته د قبیلې په اختیار کی ور کو له کیږی له
مځکی څخه دغه را ز گټی اخیستلو ته په پښتنو کی د ویش دود وایی، د
ویش دود په یو سفزیو، باجوړ د شیگل په شینوارو کی هم رواج

(۳۶) په نور کند هار کی هم مالیه غم بولی .

درلود او په ځينو قبيلو کې لاتراوسه پورې د ویش دود سته، د بنوراوګ بریځي د کندهار په پښتنو کې هغه یکه قبیله ده چې تر اوسه پورې یې لادویش د ود ساتلی دی، په بنوراوګ کې دزی (خیل) مځکه ټاکلې ده او د ویش له پاره په روڼ سره (علی الترتیب) دغه پنځه واحده لري:

۱- نیکه گنی

۲- پلر گنی

۳- کهول

۴- کورنی

۵- کور

نیکه گنی تر ټولو لوی معیاری واحد دی او کور تر ټولو کوچنی، هر کال د پچی له مخې پردغو واحد ونو باندې دزی (خیل) ټاکلې مځکه ویشله کېږي او د هر واحد حاضر و غائب نر گاړې ټول برخه پکښې لري، هر نر چې مړ سو، مځکه یې دزی ملکیت گرزی او میراث خواره برخه نه پکښې لري.

په بنوراوګ کې د ویش دود درې ډوله دی :

۱- د خوله ویش دود :

د بریځو په زکو زیو او منډو زیو کې خو له ویش باب دی، هر کال د عشیری ټاکلې گډه مځکه د عشیری پر ژوند یو نر گاړو ویشله کېږي که څه هم دغه نر گاړې د ویش تر ورځې یوه ورځ د مځه زین یدلې وي، بنځمنې په گډه مځکه کې برخه نه لري.

۲- د ملاتړ ویش دود :

د بریځو په بد لزیو کې ملاتړ ویش باب دی، هلك چې دوولس کلن سی د ملاتړ په نامه یادېږي یعنی د توپک یا توری د استعمال وس لري او په جنگونو کې د خپلې زبې (خیل) ملایه تر له کېږي، بد لزی په ویش کې تر دوولسو کالو کښته نر گاړې ته مځکه نه ورکوي. او بنځمنې هم د عشیری په گډه مځکه کې برخه نه لري.

۳- د آس دود :

پخوا د یرغلګرو څخه د بنوراوګ د ساتنې له پاره د بریځو هری زبې (خیل) پنځوس آسه ساتل، هر بریځی چې به ددغه قبیلوي تشکیل له مخې

د خپلي خاوري د ساتنې له پاره آس ساته ، هغه ته هم په ویش کې د آس دود په نامه څه مځکه ور کول کیدله، هر چا چې به هغه آس پرېل بریځي خرڅ کې ددغه آس دود (مځکه) به هم د آس درانیو ونکې وه .

د هر زبې دغه پنځوس سپاره به هر وخت له پر دیو څخه د خپلې خاوري ساتنې ته چمتو وو، کله چې به دوی د فاع ونه کړای سوه ، نوبه نور بریځ مځمې په چیغه د دوی کومک ته ور تلل .
اوس د ښوراوک په بریځو کې د آس دودانسته .

په ښوراوک کې د مځکې خرڅلاوهم باب نه دی دا ځکه چې مځکه ټاکلې خاوند نه لري ، یوه مځکه یو کال دیوه ده بل کال د بل ، دویش دود له امله د مځکې د میراث دعوی هم په ښوراوک کې نسته .

دکتور روان فر هادی

احوال شیخ بستان در منزل های عرفان

دریغ آنکه در باره شیخ بستان بریخ علیه الر حمه اسناد مفصل تاریخی بدست نداریم ، البته آنچه در باره وی میسر می باشد باز هم غنیمت است .

«بستان الاولیاء» که پته خزانه ازمو جود یت آن بما خبر می دهد، تابه عهد مانر سیده است .

آنچه در پته خزانه درج شده بشمول قطعه شعر وی ، و آنچه در مخزن افغانی نعمت الله هروی آمده است و آنچه در تاریخ مرصع میخوانیم بسیار ارزشمند است . بهم آوری این همه مواد ، خبری از شور عشق معنوی در دل شیخ بستان بمامی دهد. درینجا سوال میکنیم که آیا این پرتو مهر حق، شیخ بستان را در حالت بیخودی و سکر می داشت و یا آنکه بمقام آرامش رسیده بود ؟

از پارچه شعر واز باقی آنچه در پته خزانه آمده، روشن می شود که شیخ بستان سالک شوریده حال بود. از آنچه در مخزن افغانی می خوانیم برمی آید که شیخ بستان در شوریده حالی معطل و متوقف مانده بود ، بلکه سر انجام او را آرا مش روحانی نیز نصیب شده بود . نیکو ست که با این دو حال او آشنا یی بهم رسانیم.

شوریده حالی شیخ بستان :

اینکه صاحب مخزن افغانی او را «سو ختۀ نار الله» می گوید ، حاکی

از آن است ، که از حال وی نشانه‌های مقام های شوق و قلق و عطش هویدا بود ، که همه از پی آمد های مهر است . سو ختگی هم معنی فناء را می دهد که منزل پیشرفته یی است در منازل سلوک . خود وی میگوید :

دمینی اوردی زپه وریت په انگار کینا،

بنی تارو نار کینا !

از نگاه احوال روانی ، تصدیق این مطلب در تو سل شیخ بستان، به طرز شعری مردم یعنی «بدله» می باشد . «بدله» شعری است که منشاء قدیم دارد و میتوان ریشه آنرا حتی در او ستاو اشعار زبان های پیش از اسلام جستجو کرد و بحساب عروض از نوع (مستزاد) است و در دری گفتاری هم موجود میباشد ، چنانکه در زبان گفتاری کابل :
مه که عاشقت شدم ، سیه سرم وار کدی ،

دلم او گار کدی!

«بدله» در زبان دلدادگان جوان ، ندای شوق و هجران است . اینکه شیخ بستان این طرز را برگزیده است تاثیر نیرو مند ناحیه قند هار و هلمند و شور اوک را بروی نشان می دهد که سر ز مین کودکی و نو جوانی او بود . اینکه درهمه زندگی ناله بر می کشید، و به زاری آواز و سرود می خواند، نشانه حالت عطش است . زاری کودک به پدر و مادر در طلب چیزی، در آن سالیان ناز پروردگی اثری بر آدمی میگذارد که در مقام التماس تا روزگار سالمندی و سالخوردگی بجا می ماند ، این احوال را در سرتاسر پارچه شعر شیخ بستان میتوان در یافت و از خلال گواهی نعمت الله هروی میتوان بان نگریست .

خواجه عبدالله انصاری هروی علیه الرحمه (۳۹۶-۴۸۱ هق) در «منازل السائرین»، درجه بلند تر شوق را چنین ترسیم کرده بود:
پس بنده دل بندد به صفات مقدس خدای و مشتاق گردد به معاینه لطایف کرم او و نشانه های مهربانی او و علامات فضل او و این شوق را:
- مهربانی ها آرام کند ،

و مسرت ها آشوب برساند، و شکیبایی با آن بستیزد .

(منازل السائرین - صفحه ۱۵۷، چاپ کابل - ۱۳۵۵) .

این است احوالی که درین پارچه شعر و نیز در سر گذشت شیخ
 بستان در می یابیم . نشانه دیگر در آن خطاب به دلدار است ، با همان
 لهجه که به دلدار آدمی خطاب می شود . ازین نباید در شگفت آمد ،
 زیرا در میدان بیان عشق روحانی ، چاره یی نیست . دلدار را با یَد
 با همین زبان خطاب کرد تا دلسو ختگان عشق مجازی بان پی بر نند ،
 و همین دلسو ختگا نند که روزی به دلسو ختگی عشق حقیقی میرسند ،
 اگر توفیق مهر یزد آن دستگیر و راهنمای ایشان شود .

پس وقتی که درین « بدله » می خوانیم : « راسه گذر که پرما » گویا
 معشوق آدمی زاد را تصور می کنیم ، اما این تصور ظاهری است و شاعر
 خود آنرا در بیت های مابعد تفسیر می کند :

دخورو زپرو له حال ته یی ای باداره آگاه

پی دبی وزلو همراه
 درینجا خطاب حقیقی به دلدار حقیقی است که پرده از روی سخن
 ظاهری برمیدارد و مقام معنوی آنرا آشکار می کند .
 این بود آنچه در باره شوریده حالی شیخ بستان دریافتیم ، که آنرا
 نعمت الله هروی « صاحب درد » بودن وی نامیده ، و خبر داده که چشمانش
 هرگز از اشك خشك نبودی و پیوسته باواز حزین شعر خواندی
 و انست همان حالیکه در شعر او می خوانیم و آن سو ختن در آتش ، ناله
 وزاری پیوسته و آرام نداشتن است . بانگاه ژرفی در می یابیم که دلدار
 بالاخره بر دل داده گذر میکند و شوریده حالی او را آرامشی در پی
 است

شیخ بستان در مقام آرامش :

چنان نشد که شیخ بستان منصوروار در مقام سکرو شوریدگی بماند
 و یا بطوری « مجذوب » گردد که فرزانه نباشد در ینجا هم شهادت « مخزن
 افغانی » قابل استناد است : شیخ بستان پیشه بازرگانی داشت . با
 اندکی دستمایه مبلغی نا چیز بدست می آورد تا آن وجه حلال باشد
 زیرا لقمه حرام بر چشم صوفی پرده کدورت می افکند ، در يك شهر رهند
 جاگزین نبود و از دیاری به دیاری می رفت تا « آثار قدرت » را بنگرد ،
 و این مشاهدات قدرت از وجایب مومن است بحکم کلام الله شریف .

در آن سالیان احوال صوفیان مقیم هند را بخاطر بیاریم .
 طریقت خواجگان را که آنرا بهاء الدین نقشبند «متوفی ۸۹۱ هـ ق»
 بنیان گذاشته بود و ارشاد خواجہ عبدالخالق غجدوانی (متوفی ۸۱۷
 هـ ق) را تکرار و تذکار می نمود و آن هشت اصل دارد : ۱- هوش در
 ۲- نظر بر قدم ۳- سفر در وطن ۴- خلوت در انجمن ۵- یاد کس
 ۶- باز گشت ۷- نگهداشت ۸ یادداشت .

و در بیان « دست در کار، و دل بایار » از زبان سالک آمده است :
 از برون ، در میان بازارم   و زدرون ، خلوتی ست بایارم
 (رجوع به «طریق الارشاد» میافزاید الله جلال آبادی علیه الرحمه
 (متوفی ۱۱۹۵ هـ ق) ص ۹۷ در بیان این احوال صوفیان).
 برینکه شیخ بستان خود پیرو نقشبندیه بوده سندی نداریم اما
 سلوك او یعنی کسب وسیله زندگی و لقمه حلال از راه بازرگانی ، رفتار و
 شمایل او را مانند اهل طریق خواجگان می نمایاند .

در هر شب روز پانزده سیپاره تلاوت قرآن کریم ، برای کسی که
 مصحف شریف حفظ و یا تقریباً حفظ او شده باشد در حدود پنج ساعت
 ایجاب می دارد و این نظم زندگانی، ثابت میکند که شیخ بستان ، باهما
 گریه و زاری در راه عشق کرد گار از نوع قلندرو ملنگ و ملامتیه نبود
 اینکه نعمت الله هروی در سفر دریا شب و روز بخدمت او بود، واقعاً
 جالب توجه است ، شاید این سفر دریا از يك بندر هند تا بندر دیگر
 در همان سر زمین بوده ، و آنهم غالباً در کرانه گجرات . نشانه آرامش و
 طمانینه شیخ بستان را درین احوال در می یابیم : کشتی طوفانی و مشرف
 بر غرق شدن شد، همه سر نشینان فریاد میکردند و می نالیدند . شیخ بستان
 آرام بود و چون نعمت الله او را باین اطمینان دریافت در تعجب افتاد ، و
 سر انجام کشتی به ساحل رسید و کشتی غرق نشد . نعمت الله به کرامات
 شیخ بیشتر معتقد گشت .

حقیقت آنست که شیخ بستان هر روز در چندین رکوع کلام الله
 می خواند که چسان کشتی نشینان در ورطه غرق و هلاکت ناله و فریاد
 می کنند، و چون به ساحل عافیت می رسند، خدای را از یاد می برند و
 در ذکر او غفلت می کنند. وی خود ، پیوسته می زارید و می نالید تا از

ذکر حق‌دمی غافل نگردد، و در ساحل‌هم از جمله سبکساران نباشد که حافظ شیرازی از نادانی ایشان شکایت کرده است .
 می‌رسیم به لمحّه یقین یعنی دم‌مرگ. در اینجا کمال آرامش روحانی این صوفی صاحب‌چشمان گریه‌آلود را تحسین می‌کنیم : وی در صحو بودونه در سکر ، در اتصال بودونه در انفصال، در تحقیق بودونه در تلبیس ، در جمع بودنه در تفرقه. گفته مولانا جلال‌الدین بلخی را بیاد می‌آریم :

بروز مرگ چو تابوت من روان باشد
 گمان مبر که مرا درد این جهان باشد
 جنازه ام چو نبینی مگو : فراق، فراق
 مرا وصال و ملاقات آن زمان باشد !
 نعمت الله هروی می‌نویسد :

«به احمد آباد گجرات رسیدند. روزی بمن فرمودند که وقت من به آخر رسیده ... به تجهیز و تکفین خواهی پرداخت ...»
 این وفات، جمعه ۷ ربیع الثانی سنه ۱۰۰۲ واقع شد که بحساب قمری از آن چهار صد سال می‌گذرد.
 این تاریخ معادل ماه جنوری ۱۵۹۴ می‌شود. مو سمی که اقلیم هند گوارا و معتدل است .

نتیجه :

شیخ بستان در مقام‌های ریاضت و زهد می‌زیست ، احوال رغبت و شوق، او را شوریده حال می‌کرد، از آن بود که چشم‌گریان داشت، و به درگاه «بادار» زاری می‌کرد تا بروی گذری کند. «بادار» زاری او را شنیده بروی گذری کرد، چنانکه حالت «سکینه» و مقام «طمانینت» نصیب او شد .

خواجه عبدالله انصاری در منازل‌السایرین می‌فرماید :
 سکینه ، گاه‌گاه باشد ،

طمانینت هرگز از صاحب خود زایل نشود.

درجه نخستین : طمانینت دل است با ذکر خدای

وآن، طمینا نینت یافتن ترسنده است، از روی رجا

و طمینا نینت یافتن ناشکیباست، از روی پذیرش حکم .

د «پرینس» لیکنه

شیخ بستان پر یخ

او دده

بستان الاولیاء

د بستان ونی می واړه پیوندی دی
حقیقت می له مجاز سره پیوند کړی

په «روه» کی یی سترگی وغړولی ځوان شو !
په ځوانی کی له کوره وووت سرگردان شو !
د تجارت په جامه کی د ملکونو په لټه روان شو !
مال یی تر بیوزلو او غر ییا نوقربان شو !
له دی تجار ته دده گټه په اوښکولوند گر یوان شو !
وصال یی په برخه شو، په مخه کی یی هجران شو !
حق ته ورسید، پوه شو، پوځ شو، مل د جانان شو !
په «روه» کی یی سترگی وغړولی ځوان شو !
په «هند» کی یی ساهور کړه ظاهری تن یی په گورستان شو !
اوپاک روح یی علیین مکان شو !
فانی و، تل باقی شو، بستان و، شیخ بستان شو !

* * *

شیخ بستان بریخ

د هیواد لوی عارف، پیاوړی عابد، خوږ من زا هد او اور ژبی شاعر
 شیخ بستان بریخ موږ د دوولرغونو باوري متنو نو له خولی پیژنو :
 یو یی په «روهستان» کی موږ ته راپیژنی او بل په هندوستان کی
 یو یی د ژوند یوه برخه خپری او بل بله ، یو یی داو ښکو مرغلری یادوی
 او بل یی د شعر مرغلری رارسوی . په مجموع کی دواړه اخځو نه دده په
 باب زیات معلو مات راکوی ځینی مواد یی له یوه نه تر لاسه کیږی او
 ځینی له بل نه خو ځینی یی داسی مواد دی چی په دواړوا خځونو کی یو
 دبل خبره بشپړ وی او یو دبل وینا تایید وی . دا دوه اخځو نه یو د
 نعمت الله هروی مخزن افغانی او بل د محمد هوتک پته خزانه ده .

مخزن د ده په باب لومړی ماخذی او دقیق . ځکه د مخزن مولف
 شیخ بستان سره شخصا تر یونیم کال زیات وخت تیر کړی، دده
 ژوند وروستی شیبی یی لیدلی اودده خوارق او کرامات یی تر سترگو
 لاندی تیر شوی دی .

مخزن په شمیر لی ډول د شیخ بستان بریخ په باب دا لاندی معلومات
 راکوی :

۱- دی لوی عارف ، د مینی په اور لوی او د وحدت په سیند کی
 ډوب شوی و .

۲- په قام بریخ او دځوانی په پیل کی له روه نه هندوستان ته تللی و
 او په (سامانه) نو می ځای کی او سیده .

۳- ځان یی د سوداگری په جامه کی پټ کړی و ، ډیره لږ پانگه یی
 درلوده، چی شرعی بیه یی پری کوله ، خپله حلاله گټه یی داپرتیاو په
 لار کی د شرعی سره سمه ویشله اوله بی وزاو او اړو کسانو سره یی
 مرسته کو له .

۴- د سوی او مینی خاوند و ، سترگی یی هیڅ وخت له اوښکو
 څخه وچی نه وی ، دو مړه درد یی درلود چی فکر دی کاوه د ټولی دنیا
 غم او کړاو یی دده زړه ته ورسپارلی دی ، هره گړی به یی له سوی زړه
 څخه سوی اسو یلی راوتل .

۵- له دی درد سره، سره یی هره ورځ پنځلس سپاری قرآن کری-
دوت کاوه او په دوو ورځو کی یی د قرآن ختم .

۶- ځینی پښتو شعرونه یی په داسی غمناک او موثر غزل ویل چی
لږه به یی په ژړا راوستله او اوښکی به یی له ستر گو بهید لی .

۷- د شپې په پای کی به یی چی یو پېر شپه به پاتی وه او دس تازه
ی، خدای سره به مشغول ش-واو هرو پنځو لمو نځو نو ته به یی
ری او دس کاوه .

۸- د (گوه) بندر له یو نیم کلن سمندری سفر نه وروسته په احمد
شاد کی دینی په اسمال اخته شو او دمخزن مواف ته یی د خپل تکفین او
جهیزو صیت وکړ .

۹- په پای کی دی د ۱۰۰۲ هـ کال د دوهمې خور په اوو مه نیټه د
معنی په ورځ د لمانځه په وخت وفات شو .

۱۰- د مخزن مولف په پر دیسی کی د غریبانو په هدیره کی په یوازی
شان خاورو ته وسپاره او په مړینه یی هم ډیر خوارق تری ولیدل .

۱۱- دده ډیره لږه پاتی شتمنی چی تجارت یی پری کاوه د مخزن
مولف د دوی له خلکو څخه یو چاته وسپارله چی دده زا منو ته یی
رسوی

په همدی توگه د مخزن مواف له ده سره یو نیم کال په سمندر کی
سفر کړی او د (گوه) بندر ته ورسره تللی و چی شپه او ورځ ورسره و
زیات خوارق یی تری لیدلی دی، دی وایی چی یوه شپه په سمندر کی
توپان پاخید چی ټولو له ژونده لاس وولل او لوی خدای ته په زاری
وخت شول ، زما چی له ده سره داخلص اړیکې وی عرض می ورته وکړ
چی د مرستی وخت دی ، ده موسکا وکړه او ویی فرمایل خاطر جمع اوسه
چی خطر نشته ، له دی خبری سره توپان کښینو ست او کښتی له خطر

چ شوه. همدا راز دی لیکي چی دخپل مرگ خبر یی تر مړین-
پاندي را کړ او دی وایی چی ددفن په وخت می یی هم له خولی څخه د
قرآن تلاوت اوریده او سورة کهف یی وایه چی زه دی پینځی بی هوښه
لږم کله می چی تر په هوښ کیدلو وروسته په قبر کی کښود بیا یی
سونډی خوځید لی او بیا می د شپې په خوب ولید چی په قبر کی هوسا و

اوراته ویی ویل چی سوال ځواب می په بری سره تیر کړ او اوس ډیر آرام دلته پروت یم ډاډه اوسه ! (۱).

پټه خزانة بیا دده په باب دامعلومات را کوی :

- ۱- شیخ بستان په قام بریڅ و .
- ۲- کور یی په بنوراوک کی و .
- ۳- پلار یی محمد اکرم هم دخدای ولی و چی بیا له بنور او که راغی او د هلمند پر غاړه یی په یوه کوډله کی ژوند کاوه او دخدای په عبادت به اړ و .
- ۴- شیخ بستان له پلاره فیض و موند .
- ۵- په ځوانی کی هندوستان ته ولاړ .
- ۶- په هندوستان کی بنده اړ په بنبار گر ځیدی او د قدرت آثار به یی تماشا کول .
- ۷- په ۹۹۸ هـ ق کال وطن ته راغی .

۸- همدلته یی د اولیاء الله په باب دبستان الاولیاء کتاب وکینس چی د محمد هوتک پلار دا کتاب په بنوراوک کی د حسن خان بریڅ په کور کی لیدلی و او یاد دا شتو نه یی تری اخیستی وو .

۹- شیخ په دی کتاب کی د ډیرو پښتنو اولیاءو حالونه ، کرامتونه او خوارق عادات کښلی وو او خپل او دنورو ډیر- ډیر اشعار یی هم پکې رانقل کړی وو .

۱۰- پټی خزانی دده له کتابه دده خپله او د شیخ تیمن کاکړو ینا موز ته را رسولی ده (۲) .

د شیخ بستان د ژوند او وینا په باب مخزن افغانی او پټه خزانه دوه اساسی ماخذونه دی چی بیا دبستان په باب له مخزن څخه افضل خان خټک په تاریخ مرصع (۳) او لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبی د پټی خزانی په تعلیقاتو (۴) او نومور کی مورخین (۵) کی استفاده کړی ده او له پټی خزانی څخه لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبی د پښتو ادبیاتو تاریخ په دوهم ټوک (۶) حبیب الله رفیع په پښتو پخوانی تذکری (۷) زلمی هیوادمیل په فرهنگ زبان و ادبیات پښتو (۸) کی او ډیرو

نورو آثارو استفاده کړې ده اود شيخ بستان احوال تری را اخیستل شوی دی .

په هر حال موږ ددی د واپرو ماخذونو په رڼا کی د شيخ بستان پریـخ (ژوند پاڼه) داسی تر تیو لای شو:

شيخ بستان په قام پریخ او په بنسوراوك کی له محمد اکرم پریخ کړه وزیریده دده پلار د خپل وخت ولی و چی دی یی له کو چنیتو بـه تر روزنی لاندی و نیو او په ظاهری او باطنی کمالاتو یی وپسو له ، له ده نه خدای دوست عارف او زاهد جوړ شو، د خوانی په اوایلو کی هندوستان ته ولاړ ، په ډیره لږه پانگه یی د تجارت په پلمه د نړی سیر کاوه او ددی کار گټه یی په یی بی وزنو او هسکیر لو بنسند له، دی په هند کی په سا مانه نو می خای کی اوسیده .

په ۹۹۸ هـ کال چی روه ته بیرته راغلی و بستان الاو لیاء یی وکینس په بستان الاولیاء کی یی دینستنو ولیانو او د حال خاوندانو احوالونه راغونډ کړل او غالباً دا به هغه کسان وو چی ده د خپل سیر او سیاحت په ترخ کی ور سره لیدلی او یایی ته حالاتو نه خبر شوی دی. تر ۱۰۰۲ هـ کال وړاندی یی په هند کی د (گوه) بندر یو نیم کلن سمندری سفر وکړ او داوخت یی دمخزن مولف د لاری مل او په خدمت کی و، تر سفر راوړوسته د هند په احمد آباد کی دینی داسمهال په ناروغی ناروغ شو او په نتیجه کی د ۱۰۰۲ هـ کال د دوهمی خور په اوومه نیټه همهلته ومړ او د مخزن مولف خاورو ته وسپاره .

دده پاتی شته د مخزن مولف د چاپه لاس دده زامنو ته راو استول او دده کتاب بستان الاولیاء دمحمدهوتک پلار په بنسوراوك کی له حسن خان پریخ کړه لیدلی او یاد داشتونه یی تری اخیستی وو .
ته دی لنډیز نه موږ د شيخ بستان د ژوند په باب دا لاندی اټکلو نه هم کولای شو :

۱- د مخزن په وینا شيخ بستان په نوی خوانی او دپتی خزانی په وینا په خوانی کی هند ته تللی چی موږ یی دده د ۱۴ کلنی او ۱۵ کلنی سن بللای شو او دا هغه سن دی چی بنایی ده به یا بیخی واده نه وکړی

او که کړی یی و زامن به یی نه وونو ځکه په دی تګ له روه سره دده رابطه نه ده شلیدلی او ښکاری چی پر ۹۹۸ کال سر بیره به ډیر ځله نو رهم روه ته راغلی او تللی وی ځکه دده په روه کی کورنی جوړه کړی وه او کله چی مړ کیده د فرزندانو تنستن و او نعمت الله دده پاتی شتمنی ورته رالیزلی ده .

۲- دی زړ بودی ته نه دی رسیدلی ځکه نعمت الله یی زړښت ته نغو ته نه کوی او هم یی مرګ دیوی آنی ناروغی له امله دی ، نعمت الله دا وخت هم دی دمرګ نه بو لی خودی د کرامت له مخی ورته وایی چی زما د سفر وخت رارسیدلی دی او هغه وخت یی چی خنبوی د نعمت الله غوږ ونو ته دقرآن تلاوت رسیږی او دده شونډی دښور یدو په حالت کی وینی نوداوخت دی بیا هم شکمن کیږی اوفکر کوی چی ښایی سخته یی کړی وی، ددی ښو له مخی ویلای شو چی شیخ بستان د مړینی په وخت دزړ بودی په پوله نه و ولاړ اوښایی د ۵۰-۶۰ کلنی تر منځ منځ وفات شوی وی چی په دی حساب دده د زیږیدو وخت د لسمی پیری په نیمایی کی گڼلای شو .

۳- دده تر مړینی وروسته هم دده کور نی په ښو راوک کی وه او هغه حسن خان بریڅ چی د محمد هوتک پلار دده کتاب ور سره لیدلی ښایی دده له اخلافو څخه وی چی دده کتاب یی لکه چی دود دی له خانه سره په میراثی توګه ساتلی وی.

(۲)

بستان الاولیاء

دپټې خزانې له وینا څخه ښکاری چی د شیخ بستان بریڅ بستان الاولیاء د پښتنو یوه ارزښتناکه تذکره وه چی د پښتنو ولیانو او لویانو ژوند پیژندنه او وینا پکی راغلی وه ، دا تذکره دده تر مړینی وروسته د ښوراوک له بریځانو کره خوندی وه چی د محمد هوتک پلار محمد داود هوتک هم هوری لیدلی وه .

دا تذکره، بستان شیخ هغه وخت چی تر هند او روه پوری یی سفرونه وکړل، سیر آفاق اوا نفس یی وکړ، د تجارت په جامه کی یی د قدرت تماشی و کړی او دولیا نو او لویانو زیا رتونه یی وکړل په ۹۹۸ هق کال

په روه كې وكنبله او خپل روح يې ږي آرا مه كړ . د پټې خزانې په يوازېنې خطي نسخه كې د شيخ تيمن كاكر د پيژندنې په برخه كې دبستان الاولياء د ليكلو كال په هند سوباندي (۹۵۶) هم بنودل شوي خودا د كاتب تيرو تنه ښكاري ځكه زمونږ د خيبرني له مخې په پورتنۍ سنه كې شيخ د ډير كم سن دى او هم د ماخذو په صراحت ده په ځوانۍ كې سياحت كاوه او دا كتاب دده د اوږدو سفرونو گرځيدنو او گرو ږنو محصول دى نو ځكه دا سنه سمه نه ده او د كاتب تيرو تنه يې يو لو خصوصاً چي دده په برخه كې يې اصلي سنه هم قيدده .

د شيخ تيمن كاكر او شيخ بستان پر يڅ تر دوو پاړ كو پر ته نوردو بستان الاولياء كو مه نمو نه مون ته نه ده رارسيدلى او هم يې د متن نشر زمونږ په لاس كې نشته خو داسي اټكل كولاى شو چي بستان الاولياء په هم لکه د سليمان ماكو د تذکره الاولياء غوندي د پښتنو د هغو وليانو تذکره وه چي د عرفان او تصوف په خم كې رنگ خواږه او له سو زه ډك پاړكي يې هم درلودل (۹)

دا هم دبستان الاولياء په نمونه كې د شيخ تيمن كاكر يو خوب پاړكي:
 گهيځ رڼا د لمر خپره سوه   زما پر كور دویر ناره سوه
 دبيلتون ورځ توره تياره سوه   بزغ سو ناڅاپه چي بيلتون راغي
 * * *

زړه مې له دې ویر نې شين دى   په ژړا ژاړم څه ناورين دى
 زرغون له او بنو مې سادين دى   په نول نو نيزم چي تاخون راغي
 * * *

نه به بيا يم نه بياراسي   نه به تياره شپه زما رڼا سي
 نه به شپې را ته پخلا سي   بيليزي پيري اوس ديون راغي
 * * *

د څښتن پار دى هيرمې نه كړي   آغليه مخ چي په يانه كړي
 اوربل دى پر يښوي واته كړي   پر ما د بل اور كړوون راغي (۱۰)

پايلىكو نه :

۱- هروى ، خواجه نعمت الله بن خواجه حبيب الله : تاريخ خانبهاني و مخزن افغانى ، د سيد محمد امام الدين په تصحيح او تنقيح ، ايشياتك

سو سا يتي ډاگه ، زيکو پريس ډاگه ۱۹۶۲ ع، دو هم ټوک ۷۴۳ - ۷۴۶ مخونه .

۲- محمد هوتک بن داود هوتک: پټه خزانه ، ډيو هاند عبدالحی حبيبي په سر يزه ، سمون او نښلو نو ، عکسي چاپ ، د پښتو ډپر مختيا او پياوړتيا آمریت، داصلي نسخې ۲۶- ۲۹ مخونه، کابل دولتي مطبعه
۳- افضل خان خټک بن اشرف خان هجري بن خو شالخان خټک : تاريخ مرصع، دارو انباد استا د کا مل مومند په سر يزه، سمون او نښلو نو يو نيو رستي بک ايجنسي، پيښور، ۱۹۷۴ ع .

۴- محمد هوتک : پټه خزانه ، ډيو هاند عبدالحی حبيبي تعليقات ، عکسي چاپ ۱۷۳ - ۱۷۵ مخونه .

۵- حبيبي ، ډيو هاند عبدالحی : نو مور کی مور خين، د فلا لورۍ يو هنځی ، ۱۳۵۹ ش ، ۱۲-۱۴ مخونه. په دی اثر کی پر مخزن سر بيره له پټی خزانی څخه هم استفاده شوی ده .

۶- حبيبي ، ډيو هاند عبدالحی : دپښتو ادبياتو تاريخ، پښتو ټولنه ۱۳۴۲ ش دو هم ټوک، دو هم چاپ ۱۹۷- ۱۹۹ مخونه .

۷- رفيع، حبيب الله : دپښتو پخوانی تذکری ، د افغا نستان اکاډيمی د تاريخ او ادب ټولنه ، ۱۳۵۰ ش، ۳۱-۳۴ مخونه .

۸- هیواد مل، زلمی : فر هنگ زبان وادبيات پښتو ، وزارت تعلیم و تربیه ریاست تالیف و ترجمه ، ۱۳۵۶ ش، ۷۶ مخ .

۹- د بستان الاولیاء د زیاتۍ پیژندنې له پاره و گوری : دپښتو پخوانی تذکری .

۱۰- پټه خزانه (عکسي چاپ) ۲۷- ۲۸ مخونه .

څپر ندوی دوست شینواری

د شیخ بستان پریش د بدلی څو لغتونه

د شیخ بستان پریش دیوی خوږی بدلی په لوستلو سره انسان ته ډیر ارمان ورشي چې کاشکی د دغه خوز ژبی عارف شاعر په څو نورو اشعارو هم د پښتو د ادب پانگه بډای وای خو بیا هم د پټی خزا نه د مولف دی جنتو نه په نصیب شې چې د ده په برکت دغه یوه بدله که څه هم د څرگندوی په توګه ده خو زموږ تر وخته یې را رسولی او د پښتو د ادب په زیرمه کې به د تل له پاره خو ندی وی .

زه د دغې خوږی بدلی په ادبی اړخ باندې څه نه لیکم ، بلکې یوازی د هغې په ژبني خوا باندې څه رڼا اچوم .

په ژبني لحاظ دغه بدله په روانه او سلیمه ژبه لیکله شوی ده .! له (ټینکاونه) څخه پرته نور داسې متروک او له محاورې لویدلی لغات نه لری . البته د (ګوا بڼل) فعل هم دلته په عامه معنا (منع کول) راغلی دی چې خبرې پری کیدای شي . له (پر ، راسه . کینا = کی جمع نا) څخه پرته چې د پښتو د لویدلی ځې لهجې خصوصیات دی نور په دغه بدله کې کوم څرګند لهجوي خصوصیات نه لیدل کیږي .

د لغوي زیرمی په لحاظ دلته څو کلمې شته چې باید لږه خاصه پاملرنه ورته وشي او هغه دا دي :

۱- ټینکاونه : (توقف، سکونت آرام) په معنا د شیخ بستان پریش په بدله کې داسې راغلی دی .

یوان می چیری نه آرام نه ټیکاونه وینم ، نه راحت کړه نه وینم
اوبنګی می څاڅی پر گریوان یو وار نظر که پرما - راسه گذر که پرما
دغه فعل د پښتو په کلاسیک ادبیاتو کې په همدغه معنا زیات د
(ټیکاو) په لیک دود راغلی دی لکه:
که چیری مل شی د ناقابل سره
ټیکاو (۱) یی نه وی رخصت تری تل غواړی (خو شحال رباعیات)
په یوه ځای یی ټیکاو هیچیری نه شی
لکه سیوری خواو شاده دا دنیا (حمید)
هیڅ ټیکاو می چیر ته نه شی
که وغره ته اعتماد کړم (حمید)
د مقصود مارغه ته دام د عقل څه بډم
په هیڅ ډکي ټیکاونه کاسورلکي دی (علیخان)
لکه راغلل له عدمه هسی لاپل
یو زنده په دا فانی نشته ټیکاو (اشرف هجری) (۲)
ددغی کلمی رینه (ټیک) دی چی پښتو قا موس د (آرامی ، توقف) په
معنا اخیستی او له دغی رینسی څخه یی (ټیکاو ، ټیکاونه ، ټیکاوول ،
ټیکا ویدل) اخیستی دی .

۲- **ګواښل** : (الف د نښتی په وخت کی د جګړ مارو سره بیلول ،
ب ، تهدید ول ، اخطار ورکول) په ختیځه لهجه کی په دواړو معناو
استعمالیږی .

په لویدیځه لهجه کی یوازی په لو مړی معنا استعمالیږی .
د شیخ بستان بریڅ په بدله کی په لو مړی معنا راغلی خو مفهوم یی
څه اندازه عام (منع کول) دی:
د خپل عزت په روی بستان ته کړه دمهر ښندل ،
کړه یی له گناهه ګواښل .
د پښتو په کلاسیک ادب کی غالباً په دویمه معنا په دی ډول راغلی
دی :

نښتی زړه ارجل بر جل په دام دزلفو
په دروغو کړی پر هیز ته ځان ګواښی (حمید)

چی گواښی را ته مدام دغمزوتوره نيك خصلته دلرو با غریب نوازه
(حسین)

د حمید په اشعارو کی خو ځایه (گواښ گینښ) یو ځای راغلی چی
(گینښ) یی لفظی تاکید دی.

که یی سل خوازه د حسن په گواښ گینښ شی
بند په بند به لکه بندد گڼی زبښښ شی (حمید - ترکیب بند)
عاقبت په بندد زلفو بند یوان بوتلم سرو ستر گو
که هر خومی شوو روړاندی صبر زهد په گواښ گینښ (حمید)
یار له باره سره کاندی رابطه داخلاص پته
بیگا نه وو سره کیږی په څرگنده گواښ وگینښ (حمید ، ادبی ستوری)
په لو مړی معنا یی کیدای شی رینښه د (گوښه ، گوښه کول) سره
یوه وی .

۳- او ښکه او ښه :

دشیخ بستان بریڅ به بدله کی خصوصاً او د پښتو په زړو اشعارو
کی عموماً دغه کلمه د نظر وړ ده .
دا کلمه د شیخ بستان بریڅ په بدللو کی د (اوبښکی) په لیک دود
راغلی ده :

او ښکی می څاڅی بر گریوان یو وار نظر که پرما ،
راسه گذر که پرما .

زه داسی فکر کوم چی دا کلمه به اصلاً (اوبښی) وی ، نه (اوبښکی) او
دا به د کاتبانو د قصدی یاسموی تحریف له امله (اوبښکی) شوی وی
ځکه چی :

الف ! ترڅو چی دپښتو د کلاسیکوادبیاتو خورالر غونو قلمی نسخوت
مراجعه کوو هلته گورو چی د (اوبښه) کلمه د (ك) توری نه لری .
مثلاً د خو شحال خټك په لومړی قلمی نسخه کی هر ځای (اوبښه) ده ،
خو وروسته بیا کا تبانو (اوبښکه) کړی ده لکه دغه بیت :
دښو او ښی می پاسه پری تارونه

بیلتا نه په تن په مثل د طنبورکرم (۳)
نو دا چی د رحمان بابا، حمید اونورو پخوا نیو شاعرانو په متونو کی

(اوبنکه) راغلی زه فکر کوم دا به دکاتبا نو تحر یف وی . رحمان بابا
داسی راوړی :

اوبنکی نه لری حساب زما دسترگو
بی حساب به شو سیلاب زما دسترگو

حمید ما شو خپل وایی :

ځکه ما څخه آرام د قرار وړک شو

چی می او بنکو کړ دصبر خانمان پوب .

(اوبنکه) دشیخ بستان د لهجوی خصو صیت زین نده نه شوو بللی،
ځکه چی د لویدیځی لهجی په لرغونو اشعارو کی هم (اوبنه) راغلی ده:

د شیخ اسعد سوری په قصیده کی دری ځایه :

له تیر یو دی او بنی څاڅی له اور یڅو

چینی ژاړی په ورت ورت ستا له شنار

گوره څاڅی رڼی او بنی له دی غرو نو

دا کړو نگی ساندی لی په شورهار

د پسر لی اوره تودی او بنی توینه

مرغلری به نیسان نه کړی نثار

د بنکار ندوی په قصیده کی :

سپینی واورى ویلیده کاندی بهیری

لکه اوبنی د مین په گر یوا نونه

دشیخ تیمن په شعر کی :

زرغون له او بنو می سادین دی.

په نول نو لیزم چی تا خون راغی.

ب: ددغی کلمی نسبتی فورم (اوبنلن) دی نه (او بنکلن) لکه د حمید
په کلام کی :

وچ گوگل ، او بنلنی ستر گى گونه زیړه .

گو بنی گو بنی کړی زما په آشنا عرض (د رمرجان)

بی زما اتشین آه او بنلنی سترگی

نه یی شته بل آبو تاب د حسن کف (ادبی ستوری لو مړی ټوک ۲۱۹)

(منځ)

ج: که څه هم په زیاتو اریانۍ (فارسی، پامیری، خوارزمی،
سوغدی او ساکی) ژبو کې د (ك) غږ لری خو په خپله لرغونې آریایي
پښه کې چې په لرغونو آریایي ژبو (اوستا، لرغونې هندي) کې ساتل
شوی د (ك) غږ نه لری (۴) د پښتو ژبې یو لوی خصوصیت دادی چې تر
زیاتې اندازې یې د لرغونو آریایي ژبو خصوصیات ساتلي دي.
د پورتنیو دلیلو نو له مخې زه فکر کوم چې په دغه بدله کې (اوبښکه)
په دکاتبانو له خوا اوبښتنه وی.

پښتو قاموس دواړه فورمو نه اخیستی دي.

۴- **زما: (اضافې مفرد ضمیر)** : بله کلمه چې د شیخ پرېڅ په بدله کې
زموږ توجه ځان ته جلبوی هغه د (زما) په تلفظ کې تشت دی :
یو ځای (زما، د (ز) په سکون Zma راغلی دی :
د مینې اوردی زما زړګی وړیت په انگار کینا،
ښه یی تارو نار کینا

بل ځای (زما) د (ز- په زوره کې Zama راغلی دی :

وکه نظر زما پر حال چې پروت رنځور یمه تل ،

په ویر ناسور یمه تل

د تلفظ همدغه تشت د نورو شاعرانو په کلام کې هم لیدل کیږي:

دوه ځایه دشیخ تیمن په شعر کې:

گهیڅ رڼا د لمر ښکاره سوه

زما په کور دویر ناره سوه

نه به بیا یم نه به بیا راسی

نه به تیاره شپه زما رڼا سی

د پخوانیو شاعرانو په آثارو کې غالباً د (ز) د زور کې په تلفظ ده

لکه :

ته خو اوس له مانه لاری مرور شوی

دا زما یاری دی هم گوندی په زړه شې (خو شحال خټک)

سر زما ، سا مان زما ، څار شه تر جانان زما

څار شه تر جانان زما سر زما سا مان زما (رحمان بابا)

البته د همدغو پخوانيو شاعرانو په آثارو کې په دواړو تلفظونو ليدل کيږي . مثلاً د رحمان بابا په يوه بيت کې دوه تلفظه :
 زه مکتوب غوندې په پټه خوله گويایم
 خاموشي زما تيري کاتر غوغازما

زما په نظر ددغې کلمې اصل (دما) دی چې د خوشحال په لومړۍ قلمۍ نسخه او د خټکو او ځينې نورو په قلمۍ پخوا نيو نسخه کې همدا سې ثبت دی او همدا رنگه د پښتو په ځينو لهجو کې په همدغه غږ اوريدل کيږي چې (د) يې داضافت اداټ دی.

او په دغه اساس ددغه ضمير غږ اصلاً (زما) د (ز) په زوره کې دی. او عجيبه لا دا ده چې پښتو قاموسونو يوازې د (ز) په سکون اخيستی دی نه په زوره کې . (وگ: پښتو قاموس او پښتو ، روسي قاموس موالف اسلانوف)

۵- راسه ، رايسه ، راشه ، رايشه: دغه فعل شيخ بستان بريځ داسې راوړی دی :

او ښکې مې څاڅې پر گريوان يو وار نظر که پر ما - راسه گذرکه پرما د (راتلل ، راتگ) څخه د امر (او همدا رنگه د مستقبل) په فورم ددغه فعل په استعمال کې هم د پښتو په بيلو بيلو لهجو کې تشتت ليدل کيږي او په پاسنيو څلورو غږونو اوريدل کيږي .

د کند هار خلك (راسه) ځينې غلزي قو مونه ۵ (رايسه) او (راسه) په ختيځه لهجه کې (راشه) او (رايشه) اوريدل کيږي .
 په کلاسيکو ادبياتو کې غالباً د (رايشه) په فورم ثبت ده لکه :

رايشه رايشه محبو با
 ته له خدايه غو ښتي ما (احمدشاه بابا)
 د حميد محموده رايشه پخپله* کميني لره کمال زما اياز را (حميد)
 دغه فعل زما په نظر له دوو برخو مرکب دی :

(را وړ ، در) سمتی ضمير - ايسه (ايسيدل) چې پښتو قاموس د (ښکاره کيدل ، نمو دار شدن) په معنا اخيستی دی . او په دغه اساس زما په نظر ددغه فعل اصلي تر کيب (رايشه) دی چې په ماضي مطلق فورم کې يې (راغلل) دی چې هغه هم دغه شان مرکب فعل دی (را =

سمتی ضمیر + اغلل-ښکاره کیدل څرگند یدل) (قاموسونو اغلی یوازی
دښکلی په معنا اخیستی دی چی دایې د و یمه معناده) څومثالونه یې دادی :
دیوسف گجاوه راغله

نهایت ښایسته اغله (دعبدالقادریوسف او زلیخا)

موسی خواست وکړ له خدایه زما خدا په را تهوا یسه
چی د عرش تر ساه په لاندی څوک به وی چی را حت کاندی .
د موسی وینا ښه اغله دانداه په موسی راغله (فضل نامه)
له حجازه دلی را غلی په خپل قوم کی ښه اغلی (گگیانی)
شیطان بیا موند قابو راغی

نور یی مخ دده بداغی (دحمیدشرعت الاسلام)

دی تری وچار ووت نور کوز ورته زر راغی

د مسجد خلکو ته ستوری په رنگ اغی (دجهاندار شهزاده قصه ۶۲ مخ)

بل دا ناور باندی راغی

چی دا کار یی نه ښه اغی (دخوشحال اخلا قنامه ۱۳۲۶ بیت)
په دغه ډول د (را اغلل) او (را ایسیدل) تر منځه د لنډی پرتلنی
او له پور تنیو نورو د لایلو له مخی زما په نظر ددغه فعل ایتیمو لو ژیک
اساس له دوو برخو (را + ایسیدل) څخه مرکب دی او پر (راسه، راشه)
(رایش) قدامت او اصالت لری .

۶- نا (دترنم له پاره):

د شیخ بستان بریڅ په خوږه بدله کی (نا) داسی راغلی ده :

د مینی اور دی زما زړگی وریت په انگار کینا،

ښه یی تارو نار کینا .

دلته د ترنم له پاره (نا) چی د (نه) په غږ هم زیات لیدل کیږی
موږ ته د پښتو دا دب ډیر لرغونی خصوصیت را په زړه کوی . په بل
عبارت دا ترنمی غږ موږ ته دپښتو د ادب هغه پړاو راپادوی چی د پښتو
لیکلی ادب لاد اولسی (فولکلوری) ادب تر اغیزی لاندی وو .

څو مره چی موږ د پښتو په اولسی ادب کی څیړنه کوو هلته گورو چی
ددغه ادب تقریباً ټول منظوم ډولونه (لنډی، د هوتکو ناری ، بابو لالی، د

مکتیا لنډه کی، د نکلونو غږونه او نور) غالباً د ترنم په (نه) اویا (نا) پای
ه رسپیری .

د پښتو د لیکلي ادب لرغونۍ منظوم او نیمه منظوم زیات آثار(لکه
و ښانی رساله د اخوند دروېزه مخزن الا سلام او نور) هم ددغه
ولسې ادب د خصوصیت تر اغیزی لاندې راغلي دي . همدا رنگه په ډیرو
رو ستیو نظمونو هم ددغه خصوصیت اغیزه لیدله کیږي . لکه دبی بی
ینب دا سانده :

ږغ سو چی ورور تیر له دنیا سونا
قند هار واړه ژړا سو نا (ترپایه)

تر دغه ځایه د شیخ بستان بړیخ دخوږی بدلی په خو هغو کلمو باندې
نا واچو له شوه چی زما په نظر بایدڅه پری ویل شوی وای .
په نتیجه کی باید په جرئت سره ووايو چی ددغی خوږی بدلی ټول
پښی خصوصیات مونږ ته د هجری لسمی پیری د پښتو ژبی تر کیبونه،
سوی پانگه ، شاعرانه احساسات، دهغو دافادی طرز او نوری خواوی را
زړه کوی او ددغه شعر دفورم په هینداره کی د لسمی پیری دپښتو د
شعر فورم گورو .

نن لیک :

(۱) د کابل په چاپ ۱۹۲ - مخ کی (ټکاو) لیکل شوی دی .
(۲) د اشرف خان هجری په شعر کن دصفت (آرام ، استو گن) معنا
رکوی .

(۳) د خوشحال د کلیاتو لومړی قلمی نسخه چی غالباً دهغه په ژوند
یکل شوی (۲۵۱ مخ)

(۴) د اوسیتی ژبی تاریخی ، ایتیمو لوژیک قاموس دریم ټوک
۱۸۲ مخ) مولف ب. ی. ابایف د لیننګراد چاپ (۱۹۷۹) کال .

(۵) په دی باب ماته کوم خاص معلومات نشته چی کوم خلك (رایسه)
بی ، خو په ځینو غلزیو قو مونو کی اوریدل کیږي . د شینوارو د زاړه
سل خلك اکثره (رایسه) او دنوی نسل خلك (رایشه ، رایسه، راشه)
یی .

پوهاند میر حسین شاه

بحث سه سو رخ و تذکره نویس

در بیان احوال

شیخ بستان به رخ

قند هار در قرن ده و یازده هجری مطابق شانزده و هفده میلادی از نظر اقتصاد و سیاست و تربیات دفاعی مقام مهم داشت شهر در وسط راهی واقع بود که کاروان تجارت هندو ایران و بیرون حدود این کشورها از آن میگذشت. از لحاظ نظامی جهت حفظ کابل و خراسان استیلای بر آن حتمی شمرده می شد. از همیشه جهت در طول این دو قرن این شهر مهم محل رقابت دو قدرت استیلا گر عصر، صفویان ایران و گورگانیان هند بود و پانزده بار مورد تهاجم قرار گرفت. از نظر اقتصادی شهر و اطراف آن وضع مرفه داشت آب آن فروان بود و زرعش وافر (۱)

در این روزگار پر آشوب عارفی بنام محمد اکرم، فارغ از فتنه، در کنار هلمند در کلبه ای زندگی داشت. از او پسری بدنیا آمد که بعدها از رجال بزرگ علمی عصر شد. در احوال این رجل بزرگ ادبی و عرفانی بسیار مرجع مهم و مغتنم موجود است.

(۱) تاریخ خان جهانی و مخزن افغانی تالیف خواجه نعمت الله بر خواجه حبیب الله الهروی.

(۲) پته خزانه از محمد هوتک بن داود.

(۳) تاریخ مر صغ نوشته افضل خان خٔک.

خواجه نعمت اتله مولف مخزن افغانی در عهد اکبر از سلاطین گور-
گانی هند (۹۶۲-۱۰۱۴ ر ۱۵۵۶-۱۶۰۵) عضو دیوان املاک سطننتی
(که در آن عهد بنام خالصه یی-ادی شد) بود، در سلطنت جهانگیر
وقایع نویس دربار شد و مدت یازده سال این وظیفه را بر عهده داشت.

در سال ۱۰۱۷-۱۶۰۸ او را از وظایف اداری معاف کردند. گویند
که در سال ۱۰۰۴-۱۵۹۵ نزد خان خانان داروغه کتابخانه بود. پس از
عزل نزد خان جهان لودی رفت و در خدمت او مشغول بکار شد و در سال
۱۰۲۱-۱۶۱۲ دربار (۲) پهانشایی مخزن افغانی پر داخت. (۳)

پته خزانہ را محمد بن داود هوتک برای شاه حسین هو تکی نوشت و
شرح این تالیف را از زبان خود اومی شنویم: «پس مرابدر بار خویش
طلبید، و تشویق کرد و الطاف فرمود که این اراده خود را تکمیل کنم و احوال
شعرای پنبنتو را فرا هم آورم، چون پاد شاه ماو محبوب اقلوب بنیال-سم
خیل ها، شاه حسین خلد الله ملکه و سلطنته، خود ش نیز دارای سخنان
خوبی بوده و به شعر پنبنتو شوقی دارد پس منهم خواستم که علی العجا له
این کتاب نگارش یابد و احوال شعرای پنبنتو فرا هم گردد اشکارا باد که من از
مدت سی سال بدین طرف احوال بسی از شعرای پنبنتون را جمع آوری
کرده ام، و او قاتی که در نواحی پنبنتو نخواه گشت و گذار داشتم از
مردم احوال بسیار دلچسپ شعرا را شنیده ام، و حالا همه آن را به
خواهش پاد شاه ظل الله خود می گمارم، نام این کتاب پته خزانہ
(خزانہ پنهان) است زیرا که درینجا همان احوالی را گرد آورده ام،
که پنهان بوده و ظاهر نگر دیده بود، افرید گار تعالی تمام مسلمانان را
بیخشا یاد و سایه پاد شاه ما را همواره و دایم دارد، چون به نگارش این کتاب
آغاز کردم، روز جمعه بود، شانزده جمادی الثانی سنه (۱۱۴۱) هجری
(۴)

و اما تاریخ مرصع از امهات کتب تواریخ و ادب پنبنتو است که در این
او آخر به سعی دوست محمد کامل، از پشاور انتشار یافت.
ارزش این سه کتاب در ترجمه حال عارف بزرگ بستان پریش در این
است، که یکی متمم دیگری است، بطوریکه از مطالعه و مقایسه آن
می توان اجمالی از احوال آن شاعر و عارف بزرگ را بدست داد، باین

تو ضیخ که پته خزانہ از اوایل زندگی و مختصری از احوال پدر وی بحث میکند و مخزن از اواخر حیات و هنگام اقامت در هندوستان . ماخذ پته خزانہ روایت پدرش ، و از پدر ، قول قدماست . داود خان پدر محمد هوتک در سال ۱۰۲۹ هجری (۵) یعنی ۲۷ سال بعد از وفات بستان بریخ بدنیا آمده بود و بنا بر آن قد مایی که از ایشان روایت شده است . می تواند قند هاری های معمری باشند که شیخ بستان بریخ را هنگام مراجعت از هند به قندهار در ۹۹۸ هـ ق (۶) دیده و ذکر حال او و پدرش را از خودش شنیده بودند . نعمت الله خود با شیخ معاشر بوده و بیان وی در احوالش چشم دید خود او است .

محمد اکرم پدر شیخ بستان بریخ بقول پته خزانہ در شور اوک (۷) خانه داشت و بنابر آن شیخ عارف ما باید در آن جا بدنیا آمده باشد . تحصیلات مقداتی را نزد پدر انجام داد .

«نقل کنند که شیخ بستان از حضور پدر خویش استفاضه نمود (۸) این استفاضه در چه حدی بود و آیا جز پدر نزد اشخاص دیگری نیز به تعلیم پرداخت ؟ درست معلوم نیست قسمتی از مواد تعلیمات عالی در آن وقت عبارت بود از صرف و نحو عربی حدیث و تفسیر قرآن ، فقه و اصول ، منطق ، حکمت مشایی و اشراقی ، طبیعیات و ریاضیات (۹) . از شهر تی که بستان بریخ در علوم و معارف اسلامی کسب کرد ، و تالیفی که محمد هوتک بنام بستان الاولیاء از او نقل میکند ، و اشعار محکمی که در پنبنتو از وی بر جای مانده است . می توان حدس زد که این دوره یی تحصیل را نزد پدر یا مجامع علمی قند هار یا هردو دیده باشد .

پدر شیخ بروایت محمد هوتک از شور اوک به کنار هلمند آمد و در آنجا در سپنجی سکو نت گزید . علت این مهاجرت شاید ضیقی وضع معیشت بوده باشد .

شور اوک اقلیم خشک دارد هوای آن در زمستان معتدل و در تابستان بسیار گرم است . اراضی آن هموار بوده و خالی از درخت میباشد . آب آن اندک است و آب آشامیدنی را از چاهایی به عمق ۶۰ تا ۶۸ متر بدست میارند . از محصولات زراعتی جز گندم و جو چیزی ندارد . اهالی به زراعت و مالداری میپردازند . (۱۰)

محل اقامت پدر شیخ، بعد از آنکه از شور اوک، به کنار هلمند آمد و مقیم شد کجا بود؟ ماخذ مانمیتواند در پیدا کردن آن یاری کند. اما احتمال میرود شهر بست یا اطراف آن بوده باشد زیرا بست باویرانی های متواتر باثر هجوم های جنگ آوران هنوز هم بحیث قصبه مسکون باقی مانده بود. چنانچه در ایسام کودکی یا اوایل شباب شیخ بستان همایون پسر بابر، در ۹۵۱ و ۱۵۴۴ بر آن حمله کرد و آنرا تسخیر نمود (۱۱).

شیخ بستان در جوانی با حتمال پس از اتمام تحصیل به هند رفت (۱۲) و در سامانه مقیم شد. محمد هوتک گوید: و در آنجا شهر بشهر میگشت و آثار و قدرت را تماشا می نمود. (۱۳) آیا مطالعه و مشاهده او منحصر با ثار قدرت بود یا غیر از آن از مراکز مهم علمی، کتابخانه ها، و خانقا های هند نیز استفاده میکرد. غالباً شخصی مانند بستان پریخ با آنهمه اندوخته علمی، نمیتواند به مشاهده آثار قدرت اکتفاء کند. مخصوصاً آنکه یکی از دوستانش نعمت اتلله هروی وظیفه مهم اداری داشت و هم شهری دیگر وی ملاقا سم قند هاری در مدرسه ملتان مدرس بوده (۱۴).

شیخ به هند در کسوت تجارت وارد شد، اما تجارت را وسیله امر امعاش کومک باضعفا ساخته و معنا مشغول انجام وظایف دینی و تزکیه نفس و مطالعه آفاق و انفس بود. اینک اصل عبارت مخزن افغانی... و خود را در لباس تجارت مخفی میداشت و آن تدارک اندک دست مایه بود، که بیع شرعی میکرد و سود وجه جلال زادر وجه ضروریات موافق شرعی قسمت مینمود محتاج و سایل و درمانده را دستگیری میکرد و صاحب درد و شوق بود. و چشمان شریفش هرگز از اشک خشک نبود و چندان درد داشت که گویا الم و محنت تمام عالم را بردل او تسلیم کرده اند. و هر ساعت آه های دردناک از جگر خون آلود بر آوردی. با وجود اینهمه سوز و درد پانزده سیپاره قرآن وظیفه یومیه ایشان بود. و در دو روز ختم قرآن کردی و بعضی از اشعار پنبنتو را بصورت حزین و درناک که سنگ را بگریه آوردی میخواند و اشک از چشمش میریخت و آخر شب که یک پهر میماند و ضو سا خته بحسب مشغول می گشت و هر پنج وقت نماز

وضو تازه می ساخت «(۱۵)

شیخ بستان پس از مدت نسبتاً دراز اقامت در سا مانه و با احتمال در جا های دیگر هندوستان دوباره به قندهار آمد و آن از نوشته پته خزانه باین عبارت معلوم می شود. «وقتیکه بوطن آمد بسال ۹۹۸ هـ در بیان اولیاء الله کتاب بستان الاولیاء را نوشت» (۱۶)

این اقامت در قندهار باید طولانی نباشد. زیرا در مخزن افغانی ماباز او را در هند میابیم. نعمت الله گوید: «و کمترین محرر متصدی این تاریخ مدت یکنیم سال در آخر در سفر دریاکه به بندر گوه رفته بود (۱۷) در خدمت ایشان شب و روز همراه بود. (۱۸)

و چون از این سفر باز گشت و به احمد آباد رسید عارضه اسهال کبد باوروی داد و به همین مرض چشم از جهان پو شید و به عبارت نعمت الله، «روز جمعه هفتم ماه ربیع الثانی سنه ۱۰۰۲ اثنی و الف وقت نماز خندان و فر حناک بمحبوب اصلی واصل شدند».

آثار :

از عبارت مخزن افغانی که میگوید: «بعضی اشعار پنبتو را...» میخواند می توان استنباط کرد که این اشعار یا غالب آنها از خود وی بوده. پته خزانه تصریح دارد باینکه در تالیف دیگرش «بستان الاولیاء» اشعار دیگران و اشعار خود را نقل کرده بود.

اما از آن اشعار جز آنچه در پته خزانه آمده جزی باقی نیست. کتاب دیگر او همان بستان الاولیاء است که نام آن در پته خزانه محفوظ مانده است. محمد هوتک گوید: «که پدرش رحمه الله علیه این کتاب را در بنور اوک بخانه حسن خان بریخ دیده بود».

تالیف بستان الاولیاء گویا بس از مراجعت شیخ در قندهار صورت گرفت و در خانواده او و نزد یکانش تا زمان حیات پدر محمد هوتک موجود بود. «(۱۹) و اینک اشعاری از آثار آن مر دبزرگ که در پته خزانه ثبت است :

او بنسکی می شاخی پر گریوان یو وار نظر که پر ما

راسه گذر که پر ما

د مینی اور دی زما زهگی و ریت په انگار کینا

بنی تارو نار کینا

خود به ویلیزم چی می زره پر تامفتون کینا

خان می زبون کینا

اونسکی می شاخی پر گریوان یووار نظر که پر ما

راسه گذر که پر ما

وکه نظر زما پر حال چی پروت رنخور یمه تل

په ویر ناسور یمه تل

له زره می شاخی وینی سورپه وینوخیل یمه تل

په اور جلیل یمه تل

او بنسکی می شاخی پر گریوان یووار نظر که پر ما

راسه گذر که پر ما

له درده سوزه تل ناری او غلبلی و همه

کرزی سوری و همه

یو آن می چیری نه آرام نسه تیکاو نه ومینم

نه راحت کر نه وینم

او بنسکی می شاخی پر گریوان یووار نظر که پر ما

راسه گذر که پر ما

دخوړو زړو له حال نه یی ای باداره آگاه

یی دبی وزلو همراه

د خیل عزت په روی بستان ته کره په مهر بنندل

کری له گناهه گوانبل

او بنسکی می شاخی پر گریوان یووار نظر که پر ما

راسه گذر که پر ما (۲۰)

حواشی :

(۱) ریاض الاسلام، در Indo Persian Relations بنیا د فر هنگ

لاهور، ۱۹۷۰ ص ۱۴

(۲) Berar در جنوب ناگپور در ایالت مدیه پردیش central province

امروزی .

(۳) سکسینه، دکتر، پر شاد دتاریخ شاه جهان ،

Indian council of Historical Research، دهلی، ۱۹۷۸ ص ۱۲

(۴) پته خزانه با حواشی و تعلیق پوهاند حبیبی، کابل، ۱۳۵۴، ص ۳

- (۵) پتہ خزانہ ص ۹۲
- (۶) ایضا پتہ خزانہ ص ۲۶ .
- (۷) ولسوالی مربوط ولایت قندهار
- (۸) پتہ خزانہ ص ۲۶
- (۹) صدیق، دکتر عیسی، تاریخ فر هنگ ایران، تهران، ۱۳۴۲ ص ۲۳۴
- (۱۰) د افغا نستان جغرافیایی قاموس دآریانا دایرة المعارف د
تولنی د «خپرونو څخه» کابل - ۱۳۴۷ ص ۸۷ .
- (۱۱) ریاض الاسلام ص ۴۰ .
- (۱۲) قصبه ای در جنوب شرق لاهور در کنار ستلج رجوع کنید به
دکتر تارا چند در Short history of India مکملین، ۱۹۵۳، ص ۱۴۰
نقشه .
- (۱۳) پتہ خزانہ ص ۲۶
- (۱۴) اکبر آبادی، مفتی انتظام الله تاریخ ملت، ندوة المصنفین، دهلی
۱۹۶۷، ص ۸۳
- (۱۵) نعمت الله، تاریخ خان جهمانی و مخزن افغانی، به سعی سید محمد
امام الدین، ایشیا تیک سو سائیتی پاکستان، ۱۹۶۲ ص ۷۴۴ .
- (۱۷) گواهی امروزی در جنوب بمبئی که در آنوقت مرکز تجارت
پرتگا لیان بود.
- (۱۸) مخزن افغانی ص ۷۴۴ .
- (۱۹) پتہ خزانہ ص ۲۶ .
- (۲۰) پتہ خزانہ ص ۲۹ نسخه خطی نسخه خطی .

م- ابراهيم عطائي

ښور اوک د کلتوري څيړنو د يوې مهمې منبع په توگه

د کلتوري څيړنو په تحقيقي کارکي ځيني سيمي د هغو کانو نو
په شان وي چي ډير ارزښتمن فلزاتي په گيډه کي ساتلي وي .
ددغسې سيمو د خلکو د ټولنيز ژوند کره وړه د علمي پلټنو له پاره
خورا ډير داسي مواد وړاندې کولای شي چي د اوسنيو ټولنو د خلکو
منا سبات پر و پيژندل سي .

زمونږ د هيواد په هغو سيمو کي چي ډيور تني او صافو درلوونکي وي يو
هم ښور اوک دی . په دې سيمه کي له هر پلوه دا مساعدت په پراخ ډول
موجود دی چي له بيل بيل پلوه دي رسرچ پکښي وښي .

په دې سيمه کي د پښتو فولکلوري ادبياتو يوه خزانه پر ته ده چي
راټو لول يي د ولسي ادب په بډايتوب کي زښته ډيره اغيزه لري ، همدارنگه
زمونږ دا دبياتو د تاريخ يو شمير ترخليقي کارونه په دغه سيمه کي
سر ته رسيدلي دي چي ددغو آثارو پلټنه بايد و سي .

دغې سيمي ته منسوب يو شمير مشران چي د تاريخ په مهمو وختونو
کي يي په هندوستان کي حکمراني کړيدي د افغانستان او هندوستان
د تاريخ يو گډ فصل جوړ وي دې سيمي ته نور هم اهميت ورکړي .
اوسني قبيلوي ټولنه يي د داسي کلتوري ميراثونو ساتونکي ده چي
د انسان پيژندنې ډيرو مغلقو او پيچلو پوښتنو ته جوابونه او مثالونه
برابروي سي .

ددى کارونو هره برخه په تفصیل سره ځانته لیکنه او څپر نه غواړي خو زه دلته دا کار په داسې اختصار کوم چې د یوې لنډې مقالې له حوصلې څخه دباندې ونه وړي .

ښور اوک د جنوب لویدیځ افغانستان د هغه لوی ریځستان په ختیځه څنډه کې واقع دی چې د پخواني اراکو زیا سیمه یی د لرغونې جدرو سیاه سره تړله .

«ښور اوک د (۶۴ او ۶۶ درجې ۱۹ دقیقې ۱۴ او ۲۶ ثانۍ په ختیز طول البلد ۲۹ او ۳۰ درجې ۲۹ او ۳۲ دقیقې ۱۱ او ۳۶ ثانۍ عرض البلد په منځ کې پروت دی (۱)»

«ددې سیمې ختیځ او جنوب ته د کوزک غر دی چې د بلوڅو سره همجواره دی ، لویدیځ ته یی گر مسیل او سیستان پروت دی (۲)»

په رسمي تشکیل کې دکندهار د ولایت مر بوط یوه ولسوالۍ ده چې د ریځستان په نامه یوه علاقدارۍ هم لري .

اوسیدونکي یې ټول بریځان دي چې لږ بلوڅ هم استوگنه ورسره لري او «شمیري اته زرو کسو ته رسیږي (۳)» .

د ښور اوک سیمه ټوله ریځي ده خومرکز ته ورڅرمه څو غټې غونډې لري او داسې معلومیږي لکه تازه چې دریگو څخه را وتلی وي او دا دهغو غرو څو کې وي چې لاندې برخه به یې تر ریگو لاندې وي .

«د پښین لوړه له ښور اوک څخه وچاغي ته ور تیريږي او هلته د هامون له لوړې سره گډيږي . دا لوړه چې دخپل منبع څخه چې د بر ښور غرونو میږي بیا تر پایه ۶۵۰ میله اوږدوالی لري . ددې لوړې اوبه دايمي نه وي خو موسمي او به چې راوړي د هغو څخه په کر نه کې کار اخیستل کیږي (۴)» .

خلک یې کر نه او مالدارۍ کوي خود داوبو لږ والی اوڅر ځا یونو کمښت په دغو دواړو اقتصادي فعالیتونو کې محد ودیت راوستلې دي .

* * *

بړيخان خپل ا صليځای بنوراوځ بولي نور نو دا قبیله لو یدیځ خواته
د هلمند له کلا بست څخه د گرمسپیل تر لنډی او پلاکي پوری او ختیځ
خواته د سلیمان د غرو تر لږ یسوپوری پراته دی او یو زیات شمیر
بی په هندوستان کې اوسی .

«په نسبي رابطه کې بړیځ سربښیان دی چی د ښر خبون په اولاده
کې د شیرانی سره ورو ری لری، او نور مشهور ورو نه بی اورمې او ترین
دی . خر ښبون د بړیځ تره بلل کیږی او (کند، زمند او کاسی) بی
تر برو نه دی (۵)» .

بړیځ په قبیلوی لږ یو کی د ښاخو نه لری .

بړیځ

حسین

او تغ

داودزی ، چو پان زی ، بدل زی، شیخ ثا بت شکور زی، یسوک زی
مردانه ، بارک زی ، بسیا زی ، زکو زی ، مندو زی (۶)

* * *

دا خو د بړیځ د قبیلې عمو مـسـې ښاخو نه وه خو په بنوراوځ کې
بړيخان وایی چی مونږ دري ورو نه یو (بدل زی، زا کوزی او مندوزی)
خو شیرانی چی اوس د څلورم وروږ په تو گه ددوی سره اوسی په اصل
کې د دوی تره دی . دوی وایی چی دلته په بنوراوځ کې د مځکو دلومړی
ویش بر وخت جگړه وسوه اوبیا بړیکړه چی وسوه نو شیرا نیو ته هم
مځکه ور کول سوه او په دی ډول په مځکه د شریک ورور حیثیت یی
پیدا کړ .

د بنوراوځ خلک ټو له په پښتو خبری کوی او د خلکو په محاوره کې
بی د متلو نو ډیر استعمال داسی څرگند یږی چی د فو لکلوری ادب
خزانه یی ډیره بډایه ده .

د پښتو ډیر مشهور فو لکلوری داستان (فتح خان بړیځ) چی دیوی
ولسی حماسی حیثیت لری . د بړیځ د قبیلې فولکلوری دریځ بی ډیر
پیاوړی کړیدی .

په دغه داستان کی یو ځای وایی «... کله چی فتح خان بریڅ د شپیتو بریڅو سره د کلا بست له بناره ووت او د هندوستان پر خوا روان سونو سوراوک ته راغی. د فتح خان بریڅ پلار خبر سو نو د بنور اوک سپین-پرو ته یی خبر ور کړ چی دا یاغی ډله را وگرزوی خو هغو نه یوازی دوی راو نه گر زول بلکه دوی یی لاسنه نور هم تشبیح کړل نو داوچی یی ناری په نکل کی ځای و نیوی :

اور دی وسی د بریڅو په سپین زیرو

مروری پخلا نه کړل لا دلا سه ورنیسی یاغی ملکو نه (۷) »

د پښتو ادب په تاریخ کی ددغی سیمې څخه د شیخ بستان بریڅ نوم و د هغه اثر (بستان الاولیاء) شهرت لری چی پو هاند استاد حبیبی داسی ورځ او اثری یو تاریخ بللی دی .

د شیخ بستان او د هغه دائر په باب په پته خزانه کی داسی یادونه کیږی .

« ذکر د کاشف الاسرار عرفان شیخ بستان بریڅ قدس الله سره العزیز زما پلار علیه الرحمه له قدما څخه روایت کا چی شیخ محمد بستان په نوم بریڅ و په بنور اوک یی کور و. دده پلار محمد اکرم رحمه الله علیه هم د خدای ولی و او د بنور واکه راغی د هلمند پر غاړه په یوه کوډله کی اوسیدی او د خالق په عبادت به اړ وو .... تر پایه (۸) »

محمد بن داود هو تک د خپل پلار څخه روایت کوی چی شیخ بستان د (بستان الاولیاء) په نامه یو کتاب د پته خزانی د لیکوال پلار په بنور اوک کی د حسن خان بریڅ په کور کی لیدلی و .

د شیخ بستان او د هغه دائر په باب پو هاند استاد حبیبی دایاونه هم کوی چی (هغه مورخ او شاعر و او نعمت الله هروی چی د شیخ بستان معاصر وو دده شرح حال یی په مخزن کی لیکلی دی . د نعمت الله دغه بیان چی دده مشاهدات دی د شیخ بستان عرفانی ادبی مقام رانیسی (۹) .

د بریڅو یو زیات شمیر په هندوستان کی استو گنه لری اودا هغه پښتانه دی چی د افغانی فاتحینو سره هند ته ورغلی دی او اوس یی پاته کسان ځانونه هغو کسانو ته منسوب گڼی چی د هندوستان په تاریخ کی نوم او نښان لری .

يو له دغو کور نیو څخه د حافظ رحمت خان بریڅ کورنی ده چی اصلا «دکند هار د بنوراوک وو چی په رو هیلکنډه کی حکمران وو» (۱۰) حافظ رحمت خان په هند کی د ابدالی احمد شاه دفتو حاتو ملگری و اودده زامن او ورپرونه درو هیلکنډهیر مشهور حکمرانان وو پخپله حافظ رحمت خان د افغانی فر هنگ په بدوا یتوب کی ډیره لو په برخه اخیستی ده او ځینی داسی تاریخی متون دده په پا ملرنه دور کیدو او هیری څخه ژغورل سویدی چی هغه نن د لو یو علمی اسنا دو په جمله کی ډیر هسک ځای لری .

تواریخ حافظ رحمت خان چی پیرمعلم شاه ته منسوب دی اصلی متن یی د حافظ رحمت خان په سپارښت لیکل سویدی او دا یو داسی غنیمت اثر دی چی د پښتنی اقوامو اوقبا یلودلیر دید نو او نورو اجتماعی او سیا سی مناسباتو ډیری خبری پکی پر تی دی .

له دغی کورنی څخه چی بنوراوک ته منسوب ده بل ډیر لوی سړی جنرال بخت خان و چی د هندوستان د خلکو په هغه ستر قیام کی یی د آزادی ساتو نکو ر هبری وکړه چی په ۱۸۵۷ کی دانگر یزانو پر ضد راوچت سو .

د ۱۸۵۷ کال په دسمبر کـ یانگریزانو د ډهلی پر ښار پر غل وکړ . کور گانی پاچا بهادر شاه ظفر په ډار سره انگریزانو ته ځـان تسلیم او خو جنرال بخت خان هغه ته ډاډ ور کاوه چی د انگر یزانو مخه به ونیسی جنرال بخت خان دانگریزی قواو په وړاندی دو مړه خنډ و نه ایجاد کړه چی « د کشمیری دروازی اولال کلاتر منع لنډه فاصله انگریزانو په پنځه ورځی وو هله . (۱۱) »

دا جنرال باچا د تسلیمه څخـه راونه گرزو لای سوای نو کله چی باچا تسلیم سو جنرال بخت خان له ډهلی څخه لکنهو ته ولاړ او له هغه ځایه د هند وستان غرونو ته وخوت او پسی وړک سو چی بیا یی چاپته پیدا نه کړای سوای .

دبنوراوک خلك وایی چی «کله د ډیورند کر ښه ټاکل کیده نو بنوراوک د افغانستان څخه د باندی سوی وخو سمندر خان بریڅ د خپلو سپرو سره پر کوټه حمله وکړه او دومره لوی خطرونه یی انگریزانو ته متوجه

کړل چې هغه په دې راضي سول چې بنوراوک د ډیو رند د کر بنسې هغې خواته کړي چې افغانستان دی او له همدې کبله نن د افغانستان په نقشه کې بنوراوک داسې راغلی دی چې د ډیورند کرښه یې شاته وهلې ده (۱۲) «
په بنوراوک کې د کلتوري رسرج له پاره ډیر په زړه پورې موضوعات سته چې یو د هغو څخه د هغه ځای د خلکو و صحرا یې نجوم دی .
د بنوراوک خلک کښت وکړو نده، سفرونه او نور ډیر کارونه ددغه پوهنې په ذریعه سر ته رسوي. دوی لمر، سپوږمې او ستوري تر یسو ټاکلي حساب لاندې پیژني .

د ورځې حساب د لمر د سپوږمۍ په ذریعه معلوموي ، د شپې له خوا د سپوږمۍ دراختلو پروختو نو حساب کوي . په عمده ډول ستوري په دغو نومونو یادوي:

سمیل، لمر، چچه، ډمان، لودیان، دبوډی ټال ، پیرونی . دغه ستوري د سپوږمۍ له حساب سره معادل کیږي او دهرې میاشتې دنا مه سره ددغو ستورو موقعیتونه تر حساب لاندې راځي .

مثلاً د لودیان ستوري چې دسمه پاره سپیدو کې ښکاره سې نو دادمې لومړۍ ورځ ده . د سمیل ستوري چې د سپیدو سره راو خپري دادمې څلویښتمه ورځ ده . پیرونی چې دماښام له اذان سره راو خپري نوداد ژمی پیل دی .

د دوبي اوژمې حساب داسې کوي:

دژمی لو مړی برخه ۲۵ ورځې ده چې کو چنی خپله یې هم بولی دوهمه برخه یې ۴۸ ورځې ده چې لو خپله هم ورته وایي دریمه برخه یې هم ۲۵ ورځې ده چې د ژمی ورستی ورځې ورته وایي .

د دوبي لو مړی برخه ۲۵ ورځې ده

دوهمه برخه یې ۴۰ ورځې ده چې سره خپله ورته وایي .

ورو ستنې برخه یې هم ۲۵ ورځې ده چې سور تل ورته وایي .

***

بريځان قوي خلك دى او د كارڅخه د فراغت په وخت كې بيل بيل سپور ټو نه لري چې عمده سپورټ يې غيښ ده .

دميلو په ورځو او ودونو كې اتنهونه كوي او بريځي اتنې ځانته نوم لري دوى په اتنې كې ټو پكونوته حركت وركوي او كله چې اتنې ښه گرم سى

نو په تو پکو ټکان هم کوی .

د سپوږمۍ په ۱۴ شپه د سپوږمۍ رڼا ته یې ځوانی ښځی او پیغلانسی
اتنو نه کوی اوسندری وایی .

د زوی زېږ ید نه نیکمر غی بولی او په هغه کور کی چی زوی و زېږی
خیراتو نه کوی او د هلك د نسوم ایښو و لو پر وخت سندری وایی
اتنو نه کوی .

د مړی د ښخیدلو مراسم یې دنورو پښتنی سیمو په شان دی خیراتونه
زیات کوی اوفاتحه دری ورځی اخلی. د ښوراوک پر یځان د کرنی مځکه د
(دود) په نامه هغه پر خاصو ټاپو د قبیلې په د ننه کی ویشی، ددود
څخه د دوی مراد د ټوپک دخولی دوددی او مطلب دادی چی هغه کسان د
مځکی مالک کیدای سی چی په ټوپک ټک کولای سی . په دی ډول د ۱۲
کلن هلك څخه پور ته هر سـړی کولای سی چی په دغه ویش کی برخه
ولری

په دی ډول د ښوراك لنډه پیژندنه پای ته رسوم خودهغو کسانو له پاره
چی کلتوری رسرچ کوی دا سیمه نه تما میدونکی مواد لری .

ما اخذ ونه :

- (۱) پښتو آریانا دایرة المعارف ۶ جلد ۴۲۳ مخ
- (۲) پو هاند استاد حبیبی د پتی خزانی حواشی ۲۲۱ مخ په ۱۳۵۴ کال
د اطلاعاتو او کلتور د وزارت چاپ.
- (۳) محمد ولی زلمی کند هار د کابل چاپ ۲۲۵ مخ
- (۴) د ولس مجلی مجموعہ ۱۹۶۳ کال د اکتو بر نوامبر گڼه د کویتي
چاپ ۹۵ مخ.
- (۵) پور تنی انر ۳۱۷ مخ
- (۶) ظفر کاکا خیل پښتانه دتاریخ په رڼا کی د پېښور چاپ ۱۲۷۶ مخ.
- (۷) د کند هار پیژندنه د عطائی لیکنه په ۱۳۴۷ کال کی د کند هار
چاپ ۲۴ مخ .

(۸) محمد) بن داود پټه خزانه په ۱۳۵۴ کال کی د اطلاعاتو او
کلتور د وزارت چاپ د متن ۲۸ مخ.

(۹) پو هاند استاد حبیبی نومورکی مور خین په ۱۳۵۹ کال کی د کابل پو هنتون د فلا لوژی د پو هنځی نه خوا د کابل چاپ ۱۲ مخ.

(۱۰) عبدالرحیم خدران رو هیله پښتانه په ۱۳۵۷ کال کی د پښتو ټولنې له خوا د کابل چاپ ۳۲ مخ.

(۱۱) پور تنی اثر ۷۰ مخ .

(۱۲) په بنسور اوک کی د نظر محمد خان بریخ خبره ده چی ماته یی په کال ۱۳۴۶ کال کی هغه وخت وکړه چی زه بنسور اوک ته ورغلی وم .

(عطائی)

دېو هاند دو کتور مجاور احمد-دزیار د فرانسوی مقالې

پښتو لنډيز

شیخ بوستان پرېش (د ۱۰۰۲ هـ م) چې محمد هوتک یې د پټې خزانې په نوم مېرمنه وه، د لسم شاعر په توګه را پېژنی، په لسمې لېږديزې پېړۍ پورې اړه لري دا چې شیخ بوستان تر هوتک دمخه خپل عم بهالی او دوست (نعمت الله هروی) له خوا په مخزن افغانی کې هم یاد شوی دی، له یوې خوا دغه ادبي اورو حاکمې شخصیت او له بلې خوا د پټې خزانې د رښتینوالي د جوتیا له پاره یو بل لاسوند دی (په دغه باب دی دزیاتې څرګندونې له پاره ۱۳۵۶ کال د پلوشی مجلې په ګڼه و د ۱۳۵۷ کال د پښتو مجلې په دریمه ګڼه کې د لیکونکي لیکنو ته څخه و شې .)

زما په دغه اوسنۍ لیکنه کې لومړۍ د محمد هوتک له خوا د شیخ بوستان ژوند لیک او بیایي د بدلي ژباړه له یوې لنډې ژبنۍ سپړنې سره وړاندې کیږي .

د شیخ بوستان پرېش شعر یو پښتو وګړنۍ (فولکلوریک) ډول بدله ده . لکه څنګه چې دوکتور روان فرهادي لیکلی دی ، دغه شعري ډول یو له لرغونې آره لري او جرړې یې زېږو آریایي ژبوته رسیږي .

تاریخي ګرځېدو د پوهنې (دیالکتولوژي) له مخې د شیخ بوستان پرېش د بدلي « ژبه » د یوې څلور سوه کلنې کندهارۍ پښتو ګرځېدو ښکاره ویي کوي او کولای شو ، هغه دروېښاني ادبي پیر له پښتو، لکه د یزید روښان (۹۳۱ - ۹۸۰ هـ) د خیر البیان د ارزاني (د ۱۰۱۰ هـ) (مال) شعري دیوان او داخوندرویزه (۹۴۰ - ۱۰۲۸ هـ) د مخزن الاسلام هغې سره پر تله شې .

ب

په دی توگه د شينخ بو سستان بريځ د بدلې ژبه دو مړه لر غو نوالې نه لري
 او د بنوراوځ له اوسني گړ دودسره يې دو مړه تو پير نه ليدل کيږي .
 په ټوله نه گړ يزه بدله کي له دوو پاموړو وييو نو (لغتو) سره
 مخامخېږو :

(گوانبل) چي استاد پو هاند حبيبي په دري کې (دور سا ختن) او
 حبيب الله رفيع (منع کردن از بدې) ژباړلي دي ، نن سبایي په لويديزه
 (کندهاري) پښتو کې څرک نه ليدل کيږي ، (۱) بلکي يوازي په ختيزو
 (ننگرهارې) گړدودو کې کارول کيږي هغه هم د (تهديدول) او (خبر
 داري يا اخطار ورکول) په مانا (ددغه ويي په باب د څير ندوي دوست هغه
 څير نه هم د پا ملرني وړ ده چي په همدې څيرونه کې وړاندې کيږي) .
 دويم پاموړويي (ټيکاونه) د (آرامې) او قرار په مانا دي چي څه ناڅه
 لر غوني (ارخاييک) بريښي .

ددغه ويي بل ورته انډول (ټيک) (۲) په لويديزه پښتو کې لاتر اوسه
 په پور تني مانا کارول کيږي .

د گړ پو هي (مور فو اوژي) او غرنډ له بو هي (نحوي) له پلوه ددغې
 بدلې ژبه د بنوراوځ له اوسني گړدودسره پوره سمون لري .
 (نا) په کيڼا (کرد) کې هسي ديوه ترنمي ټوک euphony / په توگه
 کارول شوي چي په وگړ نيو شعري ډولو نو کې زياتره د (نه) په بڼه
 ليدل کيږي .

دزينب هو تکی په ویرنه کې هم د (کی) پر ځای (کيڼا) راغلي دي .

(۱) د کندهار په اوسني پښتو کې وايي : هغه دوه تنه چي جنگ
 سره کوي ، سره وي گوانبله !

يعني په منع کې يې بو گانې و که او له جنگه يې سره منع که (حبيبي)

(۲) ټيک په کندهاري پښتو دري معنا وي لري اول احمد داسي درد
 نيولي دي چي هيڅ ټيک يې نه کيږي يعنې آرام نلري .

دو هم : يو خاص د ښځو پسرول دي چي پر ټيک يې ږدي او ټک يې
 هم بو لي دريم د سر هغه برخه چي شقيقه يې بولي (ح)

شناخت نامهٔ شیخ بستان پریش (رح)

نویسنده ، شاعر و عارف

سرزمین کهنسال و پهنای روه تاریخی در دره‌های زیبا، و کهنساران پرپیچ و خم ، وادیهای سرسبز و شاداب و همچون ریگستان‌های گرم و سو زان خود طی قرون متمادی چهره‌های تابناک علم و ادب و عرفان را به جهان دانش و فرهنگ تقدیم نموده است ، که تاریخ فرهنگی کشور باستانی ما به کار نامه‌هایشان می‌بالد. و اندیشه‌ها و پرداخته‌های علمی ، ادبی و عرفانی آنان در غنای فرهنگ دیرینهٔ ما مقام بس عالی و در خور ستایش دارد.

اندیشه‌های علمی ، ادبی و عرفانی فرزندان دانشوران خطهٔ مردزای گیتی نه تنها در تاریخ فرهنگی این سرزمین قابل اهمیت و یاد آور است ، بلکه پژوهش‌گری‌های علمی و ادبی‌شان در عملیهٔ گسترش دانش و فرهنگ در منطقه نیز مایهٔ مبارکات و افتخار فرزندان باشما مت و میهنپرست آن می‌باشد .

عده‌ی زیادی از دانشوران و اهل ادب و علم این مرز باستانی شخصیت چند بعدی ای دارند. بعضی‌ها قلم را با شمشیر یکجا به کار می‌بستند. و ازین دو طریق در راه حفظ سنن فرهنگی ، ملی و تاریخی ملت قهرمان و سرزمین پر افتخار خویش بـه مبارزه و پیکار بر می‌خاستند. بعضی‌ها در کنج خانقاه می‌نشستند جهت کسب رضای کامل خداوندی زهد و تقوی و پر هیز گاری پیشه میکردند و در صفایی باطن می‌کوشیدند. در

پهلوی آن به نبشتن آثار و سرودن اشعار نغزود لپذیر عارفانه و عاشقانه دست می یازیدند .

از جمله دانشمندان نیکه ما به شخصیت چند بعدی ایشان قایلیم یکی آنهم شیخ بستان بریخ است، که به شواهد اسناد و مدارک دست داشته ، عارف دانشمند، مؤلف و شاعر توانای زبان پنبستو بود. در روز گارانیکه شیخ به سر میبرد در قسمتی از انواحی «روه» باستانی قیام ملی روینا نیان علیه مستبدین و ستمگران در صحنه عمل قرار داشت و پیکار عادلانه مبارزین افغان، کاخ بیداد گران امپراتوری کور گانیان هند را به لرزه درآورده بود.

این گروه مبارزان و رزمجو نه تنها مردان شمشیر و جنگ و ستیز بودند بلکه اندوخته های وسیع دانش همان عصر را نیز با خود داشتند. و از عرفان و تصوف نیز بهره ور بودند. آنها پیرو طریق عرفانی وحدت الوجود بودند. و در راه تلقین این شیوه معرفت الهی به تالیف و تدوین کتب و دواوین اشعار همت گماشتند، و بسی از کتب و دیوانهای عرفانی و دینی زبان پنبستو محصول همان عصر است .

رقیب رو بنیان اخوند در ویزه ننگر هاری و پیروانش همچون رقبای شان درین فعالیت های فرهنگی پسمان نبودند ، پر داخته ها و نبشته های این گروه عقب گرا نیز رو شنگر کاوشهای فرهنگی و ادبی فرهنگیان قرن ده و یازده هجری در سرزمین ما است.

محیط علمی و ادبی سر زمی — — — شکو همند و پر افتخار «روه» را درین عصر قسما شعله های فروزان ، عرفان و معرفت الهی فرا گرفته بود، و در اکثر محافل علمی و ادبی ما مشعل های تابان عرفان شعله ور بود، شیوخ صاحب دل ما که نیز مولود شرایط همین عصر و از تمام جریانات علمی ، ادبی و عرفانی آن متأثر بودند با وجود داشتن طبع روان و سرشار شعری و قدرت نویسندگی و تالیف پایه عالم تصوف نهاد و چنان پیشرفت های سر یعنی درین راه نصیبش گردید که به قول نویسندگان و مورخین آن زمان مقام شامخی را درین منزلتگاه کمایی نمود، اشعار آتشین عارفانه سرود ، که شنیدن و خواندن آن هم اکنون هر صاحب دلی را به وجد میاورد و اشک در چشمانش سرا زیر میشود.

من درین مختصر نگاهی به زندگی نامه و چشم انداز گذرای به شرح حال آن شیخ بزرگوار و عارف نامدار و شاعر شیرین سخن ، نخست از نبشته ها و گزارشهای مورخین، واقعه نگاران و تذکره نگاران شروع می نمایم و خواهیم دید که از متون کهن در مورد دوی چه برمی آید؟ و به کدام ابعاد شخصیت شیخ روشنی می افکند، و تا چه حد در درخشش چهره تابناک آن مرد عرفان، دانش و فرهنگ باما یاری و معاونت کرده میتواند .

قدیمترین اثریکه راجع به زندگانی خصوصی و عرفانی وی تا اندازه معلومات مبسوط و مهمی ارائه میدهد، مخزن افغانی نعمت الله هروی نورزایی است که تقریباً هجده سال بعد از وفات شیخ تالیف و تکمیل گردیده است . یادداشتها و تذکرات این کتاب نه تنها از نگاه قرب زمان به عصر شیخ مورد اعتماد پژو هسگران و منقدین ادب و دانش قرار میگیرید بلکه از ین رهگذر نیز در خور اطمینان و قبول است که مولف مخزن باشیخ روشن ضمیر مادر هندوستان یکجا و محشور بود. گزارش صاحب مخزن در احوال شیخ چنین است :

«ذکر آن عرفان پناه آن سوخته نار الله، آن همای اشیان تفرید ، آن عنقاء قاف تجرید، آن در دریای وحدت (همه هیچ) شیخ بستان در ابتداء جوانی از روه (۱) به هندوستان آمد، و در قصبه سامانه

(۱) هانری جارج راورتهی ۱۸۲۵-۱۹۰۶ ع) در کتاب
Notes on Afghanistan and bluhchistan

حدود اربعه سر زمین روه را چنین تعیین میدارد : روه سر زمینیست که پنبتهو نها در آن زندگی دارند ، و همین مرز مسکن شسان است. در قستمهای شرقی روه کشمیر غرب آن دریای هلمند، شمال آن قاشقار و جنوباً به بلو چستان ملحق است (روهی ادب ج ۱ ص ۲۲)
محمد قاسم هند و شاه فرشته در سنه ۱۰۱۵ هق حدود و ثغور روه را چنین تعیین داشته است : روه عبارت تست از کو هستان مخصوص که باعتبار طول از سواد (سوات) بجور (باجور) تا قصبه سیوی که از توابع بکر است ، و با اعتبار عرض از حسن ابدال تا کابل و قندهار در حدود این کو هستان واقع شده (روه در ادب و تاریخ مقاله لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبی، آریانا ، شماره ۴ سال ۱۳۵۳ ش).

سکونت اختیار کرده و خود را در لباس تجارت مخفی میداشت، و آن تدارك اندك دست مایه بود، که بیع شرعی میکرد، و سود وجه حلال را در وجه ضروریات موافق شرع قسمت می نمود، و محتاج وسایل و در مانده را دستگیری می کرد، و صاحب در دو شوق بود، و چشمان شریفش هر گز از اشك خشك نبود و چندان درد داشت که گویا الم و محنت تمام عالم را بردل او تسلیم کرده اند و هر ساعت آه های درد ناك از جگر خون آلوده برآوردی و با وجود این همه سوز و درد پانزده سیپاره قرآن وظیفه یو میة ایشان بود، و در دو روز ختم قرآن کردی، و بعضی اشعار پنبستو را بصورت حزین درد ناك که سنگ را به گریه آوردی می خواندی اشك از چشمش میریخت، و آخر شب که يك پهر می ماند وضو تازه می ساخت و کمترین محرر متصدی این تاریخ مدت یکنیم سال در آخر در سفر دریا که به بندر گوه رفته بود، در خدمت ایشان شب و روز همراه بود، و اکثر خوارق به نظر در آمده شبی در دریاطو فان پیدا شد، چنانچه خلاق دست از جان شستند و هریکی به نیاز و دعا به درگاه قاضی - الحاجات مشغول گشت چون این فقیر را به خدمت ایشان رابطه بندگی و اخلاص تمام بود در آن حال بایشان عرض کردم که وقت مدد است، تبسم فرمودند خاطر جمع دارید، دغدغه نیست، به مجرد این سخن گفتن طوفان فرو نشست و باد مراد وزیدن گرفت، و جهاز از مهلکه خلاص شده راهی شد. و چون از سفر گوه معاودت نموده به احمد - آباد رسیدیم ایشان را اسهال کبد روی داد. فقیر را فرمودند که ای فلان کس وقت سفر من رسیده، باید که خود به تجهیز و تکفین من خواهی پر داخته با الراس والعین اقبال نموده، روز جمعه هفتم ماه ربیع الثانی سنه ۱۰۰۲ (اثنی و الف) وقت نماز خندان و فر حناك بسه محبوب اصلی واصل شدند و روح شریف شان از مطموره خاك بسه معموره افلاك رسید.

به موجب امر ایشان در خدمت دقیقه فرو گذاشته نمود، و در مقابر غربا برد، تا دفن سازد، در زمانی که خواست ایشان را در قبر بنهند آواز خواندن قرآن به گوش من رسیده به تخصیص این آیت که در سورة كهف وارد است.

«فقاو اربنا الله» از هیبت آن صدالحظه از هو ش رفتم بعد از زمانی ایشان را به خاک سپردم . دیدم که لبهای ایشان در حرکت است. بخاطر رسید. که مبادا سکنه شده باشد، چون نیک ملا حظه کردم اثر زندگی نبود... در خاطر گذشت که اگر احوال ایشان بعد از نهادن در قبر معلوم شود بهتر است . چون شب بر بستر تکیه نمودم، در واقع دیدم که ایشان در قبر خود اسوده اند و فقیر بر سر قبر (ایشان) ایستاده فریاد کردند که فلان کس در زمانیکه آن دو فرشته با هیبت تمام آمده از من پرسیدند که: من ربك ومن دينك ومن نبیک - تا آخر من گفتم : قل اللهم مالك الملك تو تى الملك تا بغیر حساب و همچنین چند آیت در اثبات وحدانیت خواندم ایشان گفتند مرحبا اهلا و سهلا گوارا باد ترا بهشت- این بگفتند و بر رفتند، درین ولابه فرحت تمام آسوده ام ، خاطر جمع دار ، چون از خواب در آمدم حقیقت را به جمعی از یاران گفتم گفتند در جنت احوال ایشان هیچ عجب نیست (۲)

افضل خان خٲك (و فات ۱۱۸۳ هـ ق) در تاریخ مر صع (تا لیف ۱۱۲۲ - ۱۱۳۶ هـ ق) نبشته های مخزن افغانی را اختصاراً بزبان مادری شیخ بستان بر گردانده و چیزی دیگر در مورد به آن نیا افزوده است (۳) علاوه از تذکرات ویاد داشت های این دو مورخ یاد شده در مورد شیخ گزارش محمد هوتک (تولد ۱۰۸۴ هـ ق) دا نشمند و مورخ و تذکره نگار چیز فهم ما نیز قابل یاد آوری و درخور دقت است ، محمد در پتله خزانة شرح حال این عارف را چنیــــن نگاشته است : « پدرم از قدما روایت کرد: که شیخ بستان از قوم بریخ بود، و در بنو راوک خانه داشت، پدرش محمد اکرم رحمة الله علیه هم ولی خدا بود و از بنو راوک آمد و بر کنار هلمند سکو نت گزید و به عبادت خدا مشغول بود. نقل کنند: که شیخ بستان از حضور پدر خویش استفاضه نمود،

(۲) مخزن افغانی ج ۲ ص ۷۳۴-۱۹۶۲ ع ، داکه ، بنگال .

(۳) تاریخ مر صع ص ۵۲۶-۵۲۷ به تصحیح و مقدمه و شروح مرحوم استاد کامل مو مند، طبع پشاور ۱۹۴۷ یونیو رستی بک . ایجنسی.

در ایام جوانی به هندوستان رفت و در آنجا شهر به شهر می‌گشت، و آثار قدرت را تماشا می‌فرمود، و قتی که به وطن آمد، به سال ۹۹۸ هـ ق در بیان اولیا الله کتاب بستان الاولیاء را نوشت، و پدرم رحمه الله علیه این کتاب را در بنور اولک بخانه حسن خان بریخ دیده بود، که شیخ بستان علیه الرحمه در آن کتاب احوال و کرامات و خوارق عادات بسی از ویاء پیشتون را نوشته بود، و حصه زیادی از اشعار دیگران و اشعار خود هم نقل کرده بود، این شعر را من از پدر خویش شنیدم که اشعار شیخ بستان است رحمه الله علیه «(۴)

ما در مورد شیخ بیش از مدارک فوق الذکر چیز دیگری در دست نداریم، این تذکرها هر یک به نوبه خود در شنا سایی و روشن نمودن فقهای تاریک زندگانی شیخ ارزشمند و مفید به نظر آید، و هر یک با وجود اینکه تنها قضا در عمومیات با هم نه دارند، بلکه یکی مکملی دیگری نیز پیدا داشته میشوند.

نعمت الله در تاریخش شیخ را شخص صاحب حال و صاحب دل معرفی میکند، خرق و عادات ویرا نیکو بیان میدارد.

افضل خان خټک نکات برجسته ای را درباره وی از نبشته های مخزن ترجمه داشته تر جمه قسمتهای، اخیر نبشته های مخزن در تاریخ مریض نیا مده است، از امکان بعید به نظر نه می نماید گو اینکه: نسخه از مخزن را که افضل خان بدسترس داشت نقلص باشد و یا هم شاید مورخ تر جمه این بخشها را ضروری نپنداشته و از ترجمه آن صرف نظر کرده است.

هر گاه پته خزانه را ورق بزنیم و شرح حال آن عارف بزرگوار را مرور نمایم نکاتی مهمی را درباره زندگی وی می یابیم که سیمای عرفانی و ادبی شیخ را هر چه تابنده تر جلوه میدهد. بصورت عموم ازین یاد داشتها و تذکرها شرح حال و شناخت نامه شیخ را چنین خلاصه کرده میتوانیم.

(۱) اسم، شهرت، زادگاه و نسب:

(۴) تر جمه پته خزانه ص ۲۶ ترجمه از لوی استاد پوهاند حبیبی طبع سوم ۱۳۵۴ ش - کابل.

اسم شریف ویرا محمد هوتک درپته خزانه محمد بستان ضبط نموده که فرزند محمد اکرم بود. در حلقه های عرفانی و علمی و ادبی به شیخ بستان شهرت داشت. زادگاه ویرا همین مورخ و تذکره نگار منطقہ بنسور اوک قند هار و انمود کرده است.

شیخ بستان به قبیله بری — شیخ پنبنتو نها نسبت داشت. پدرش نیز شخصی صاحب حال بود، از بنسور اوک به هلمند رفت و در کناره های هلمند اقامت گزید. شیخ به هندوستان نیز سفرها کرد. و در هندوستان پیشه تجارت داشتی، در اخیر عمر نیز در هندوستان به سر می برد. و در همان دیار جهان خاکی را وداع کرد و سوی جاودانگی رخت کشید. در یکی از مراجع متذکره از سال تولد وی خبری نیست، اما میتوان تخمین کرد که شیخ شوریده حال ما در حدود ۹۲۰ هـ در بنسور اوک قندهار چشم به جهان گشوده باشد.

آثار و تالیفات شیخ:

شیخ بستان بریخ مرد دانشمند، صاحب قلم و سخنور بود. بزبان پنبنتو شعر میسرود و کتابی تالیف کرد بنام بستان الاولیاء که پدر مولف پته خزانه داود خان هوتک (۱۰۲۹-۱۱۳۷ هـ) آنرا در بنسور اوک قندهار به منزل حسن خان بریخ مشاهده و مطالعه نموده بود، و یاداشتهای از آن برداشته بود، و اشعار شیخ تیمن کاکر (حدود ۵۵۰ هـ) و شیخ بستان را نیز از آن نقل کرده بود، که در زمان تالیف پته خزانه همین یاداشتها بدسترس مولف قرار داشت و بر اساس آن شرح این دو صوفی نامور را با ترانه های دلنشین عارفانه شان در تالیفش جا داد، و ادب عرفانی پنبنتو را با ایندو چکامه نغزو زیبارونق خاصی بخشید.

محمد هوتک گوید: شیخ بستان بسال ۹۹۸ هـ کتاب «بستان الاولیاء» تالیف کرد، که در آن شرح حال خوارق و اشعار بسی از اولیا الله پنبنتون جمع گردیده بود. این تالیف ارزشمند شیخ فعلا بدسترس ما قرار ندارد، ولی امید داریم چون سایر آثار کهن ادب پنبنتو چشم محققین ادب پنبنتو بدر یافت و مطالعه آن روشن شود. محققین و پژوهشگران

ادب پښتو این کتاب نایاب شیخ را در زمره تذکره‌های قدیم پښتو معرفی داشته‌اند و بعضی آنرا هم‌گون کتب تاریخی قلمداد میکنند . (۶) .

شعر شیخ بستان بریخ :

باتاسف باید یادآور شویم که جزیک پارچه ترانه آتشین عرفانی شیخ چیزی دیگری در دست نیست . این پارچه شعر که آنرا «بدله» خوانند در اوراق پته خزانه محفوظ است .

بدله فور میست از اشعار پښتو، مولف دانشمند «تاریخچه سبکهای اشعار پښتو» در باره این فورم چنین نگاشته‌اند : «این سبک از بقایای سبک اقدم و باستان زبان ملی است ، که شاید در دوره‌های قبل نیز وجود داشت ، چون این سبک ملی قح و خالصی بوده و اوزان آن هم تماما ملی است . و در بین ملت‌مانیز آنقدر محبوب واقع شده که تا کنون آنرا پیروی میکند بنا بر آن به جرأت گفته میتوانیم که این سبک شعر از خصایص زبان پښتو بوده، و با این زبان توأم افریده شده و از آثار است که آریا نه‌ای قدیم و اجداد پښتو نها از خود مانده‌اند.

این سبک مخصوص به اشعار است که پښتونها در بزم و رزم و در سفر و حضر بین خود می‌خوانند و هر شعر از خودیک لحن علیحده و طرز سرودن دارد، که تاکنون بیست و پنج پښتو نها بنامهای مختلف زنده و در بسی از نقاط (سپری بدلی) یعنی غزلهای سوار نا میده میشود. این گونه اشعار تابع عروض و بحر معموله عربی و پارسی نبوده و از خود بحر جداگانه دارد ...» (۷)

مطلع این شعر (بدله) را کسر خوانند و چنین ترانه‌ها را علاوه از کسر به بند ها تقسیم کنند، هر بند حاوی سه مصراع ، چهار مصراع

---

(۶) رفیع ، حبیب الله ، دپښتو بخوانی تذکری ص ۳۱ - ۳۴ - طبع ۱۳۵۰ ش، کابل - انجمن تاریخ و ادب. و هم دیده شود نو مورکی مورخین (۷) سالنامه کابل ۱۳۱۹ ، ص ۱۶۶ ، نبشته لوی استاد پوهانده عبدالحی حبیبی .

(دوبیت) پنج مصراع، شش مصراع (سه بیت) و به همین ترتیب بندهای آن بیش از شش مصراع نیز باشد (۸)

شعر ملی شیخ بستان حاوی کسر و چهار بند است، کسر آن دو مصراع دارد، بدین ترتیب:

اوبنکی می خاخی پر گریوان یو وار نظر که پر ما
راسه گذر که پر ما

مصراع اول پانزده هجا و مصراع دوم هفت هجا است، هر بند آن حاوی دو بیت اصلی و یک بیت تکراری کسر است. مصراعین اول بند اول هر یک چهارده هجا و مصراعین دوم آن هر یک شش هجا است، مصراعین اول بندهای دوم، سوم و چهارم، با مصرع اول کسر همگون بوده، هر یک آن پانزده و مصراعین دوم بندها نیز مانند مصراع دوم کسر هفت هجاییست.

اشعار ملی پښتو را با اساس سلا بیل و هجا تقطیع کنند، صحت و اَتم آنرا نیز ازین طریق معلوم دارند (۹)

چون شعر شیخ بستان از رهگذر شکل در فور مهای ملی اشعار پښتو سروده شده، فلذا من نیز مصرعها و بندهای آنرا با اساس سلا بیلها تفکیک نمودم.

موضوع و مضمون پارچه شعر پښتوی شیخ عرفانی و تصو فیست و نکته های بدیع عرفانی در آن به گونه های زیبا و شیوا بیان شده است که جلوه های عرفانی آن رونق افزای اشعار عرفانی زبان پښتو است، اینک ترجمه دری این نشیده زیبای عرفانی را درین جا میاورم.

اشک در گر یبایم میچکد، باری به من نظری به فرما
بیا و بر من بگذر

---

(۸) بنگرید: دخلکو سندی، تألیف محترم حبیب الله رفیع ص ۲۴۴-۲۵۲، طبع ۱۳۵۰ ش- کابل- انجمن تاریخ.

(۹) پښتنی سندی، ج ۲ مقدمه ص (ص) طبع ۱۳۳۵ - پښتو ټولنه- کابل.

آتش عشق تو دلم را کباب ساخت خوب ناتوان و فشرده ساخت
چون دلم مفتون تو گشت باید بگذارم (در عشق تو) خود را زبون ساختم
اشك در گریبانم میچکد باری به من نظری به فرما
بیا وبر من بگذر

* * *

نظری بر حال من بینداز، که رنجور افتاده ام
به ماتم و سوگت گرفتارم
از دلم خون می چکد، و به خون خویش گلگونم
به آتش سوخته و کبابم
اشك در گریبانم میچکد باری به من نظری به فرما
بیا وبر من بگذر

* * *

از درد و سوز (عشق) همواره ناله و فغان میکنم
فریاد و نوحه دارم
مدت کو تاهی به هیچ جای آرام و سکون ندارم
راحت نمیتوانم
اشك در گریبانم میچکد باری به من نظری به فرما
بیا وبر من بگذر

* * *

ای خداوند تو از حال دلهای افکار آگاه
و همراهی بیچار گانی
به عزت خویش (بستان) را به مهر خود بنواز
واز گناه وی رادوربدار
اشك در گریبانم میچکد باری به من نظری به فرما
بیا وبر من بگذر

این ترانه زیبای عرفانی گواه حقیقتیست که: «افکار دقیق عرفانی و بیانات
لریف عرفا بلا شك الهام بخش ادبیات جهان بوده و تاثیر به سزایی
بر آن کرده است ، و بدون شك این افکار منشاء لطافت معنوی و بیانات

آنها پایه‌ظرافت و صنایع لفظی ادبیات جهان بوده است» (۱۰)

عرفان شیخ :

شرح مراتب و منازل عرفانی و شوریده حالی شیخ بستان ایجاب تحقیق و بحث فشرده و مفصلی را میکند. استادان گرامی پوهانند عبدالهی حبیبی و دکتر روان‌فرهادی در مورد عرفان سیرو سلوک و سوز و گداز تصوفی وی مقالات مفیدی نوشته اند، که ضم این مجموعه باشد، من لازم نه دیدم که بیشتر درباره بحث نمایم و خوانندگان محترم را در باره شنا سایی معرفت و مراتب عرفانی شیخ به مقالات این دو استاد پژوهشگر و ژرفنگر دعوت می نمایم .

در اخیر باید خاطر نشان ساخت که عرفان شیخ بستان را نیز باید به قول یکی از نقادان ادب و محققین عرفان که گوید:

«... ا مید است آنانی که خود را جوینده و پوینده‌یی راه حقیقت می انگارند، عرفان کهن ما را در کلیت آن به مثابه شاخه میرنده تکامل به مثابه يك فر آیند سر پا انحطاطی و واپس نگرانه در نظر نگیرند . عرفان پالا یشگر ، عرفان افریننده، عرفانیکه شور همبستگی و همگرایی انسانها را بر می انگیزد ، و انسان را به مثابه والا ترین مظهر تکامل ارج میگذارد . عرفانیکه پیام آور و ارستگی و داد گری است ...» (۱۱) يك پدیده پیش پا افتاده و پوسیده‌یی فرهنگی نه پنداشت . زیرا عرفان شیخ ما جنبه انسانی داشته و در شناخت سرشت آدمی از آن بهره‌یی بدست آید .

---

(۱۰) فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، دکتر سید جعفر سجادی ص ۶ طبع دوم ۱۳۵۴ ش-تهران .

(۱۱) رك ، و اصف باختری ، سرشت و سر نوشت انسان از چشم نداز جلال الدین محمد خراسانی شماره ۴ سال اول ۱۳۶۰ ص ۱۰۶

څيړندوی دو کتور دولت محمدلودين

د شېخ بستان بريځ د شعر دلغاتو احصائيو څيړنه

مخکې له دې چې د شېخ بستان بريځ د هغه يوه شعر په باره کې چې بدله نو ميږي لغوي څيړنه پرمخ بو تلله شي ، ښه به داوی، چې د شېخ بستان بريځ د پيژندگلوي په باره کې هم يو څه معلومات دپټې خزانې د يادونو له مخې وړاندې شي.

په پټه خزانې کې د شېخ بستان په باره کې راغلي دي ، چې په قوم بريځو، او کور يې په ښوراوک کې و.

د پلار نوم يې محمد اکرم ، د ښوراوک نه يې د هلمند غاړې ته کوچ وکړ او په يوه کوچله کې يې د فقيرانو او بزرگانو په څير استوگنه کول غوره کړل . د شېخ بستان پلار ، چې د فيض خښتن و ، نو شېخ بستان ورڅخه ډير فيض تر لاسه کړ ، بيا په ځوانۍ کې هندوستان ته لاړ او هلته ښار په ښارو ، گرځيد او ډير مشاهدات يې وکړل ، کله چې بيرته خپل هيواد ته راستون شو ، نو په (۹۹۸) هجري کال کې يو کتاب چې د (بستان الاولياء) په نوم ياديږي وکښ (۱) په دغه کتاب کې يې دپټې خزانې له قو له د پښتنو او لياؤ حالو نه ، کرا متونه او د عاداتو خوارق کښلي و ، ددغه کتاب له ډيرو اشعارو څخه زمونږ لاس ته د محمد هوتک دپټې

(۱) محمد هوتک ، پټه خزانه ، د عبدالحی حبيبي په تصحيح ، تحشيو او

تعليقاتو ، پښتو ټولنه ، کابل - ۱۳۲۳

خزانې په مرسته يوازې يو شعر راسيدلى دى . چي بدله نو ميري او اوس به يې په باره كې ضروري يادونې او خپرني وړاندې شي .
 د شيخ بستان بريخ دغه شعر ته كه وكتل شي نو د بيتونو شمير يې ديارلسو (۱۳) ته رسېږي اود بندونو شمير يې پنځه دى . دلته ديوي خبري يادول ضروري دى ، هغه دا چي په دغو پنځو بندونو كې يې لو مړي بند يوازې يو بيت دى او نور بندونه يې هر يو د درې بيتو درلودونكي دى .
 دغه لو مړي بند چي يو بيت يې كسريا سرو كې گڼل كيږي او په نورو څلورو بندونو كې يې ورو ستي بيت د كسر يا سرو كې په شكل راغلي دي البته د پښتو هغه سندرې چي د بدلي په نوم ياديږي له دغه ډول كسر او ډول څخه به خالي نه وي ، په حقيقت كې دا د پښتو د بدلي په نوم اشعارو يو شعر دى ، چي په خاص ډول د هنر مندانو او مينه والو له خوا ويل كيږي .

د شيخ بستان بريخ په شعر كې كه لومړي بند يا كسر چي په دغه شعر كې پنځه واري تکرار راغلي په يوه بيت حساب شي نو ددغه شعر د ټولو بيتو نو شمير يې (۹) بيتونو ته ټيټيږي ، همدا رنگه كه كسر يې په بند كې ونه نيول شي نو په دې حساب يې د بندونو شمير هم له پنځو څخه څلورو بندونو ته ښكته كيږي .

د شيخ بستان بريخ د (بدلي) په نوم شعر كې هغه بيت ، چي د سرو كې په ډول راغلي دي او په هر بند كې تکرار شوي دي ، دا دي :
 او ښكي مي څاڅي پر گريوان يووار نظر كه پر ما
 راسه گذر كه پر ما

د شيخ بستان بريخ هغه شعر چي په باره كې به يې لغوي او احصاء-
 ئيوي خپرني وړاندې شي په بشپړ ډول دا دي ، په لاندې ډول دزياتې
 څرگند والي له پاره وړاندې كيږي:

او ښكي مي څاڅي پر گريوان يووار نظر كه پر ما
 راسه گذر كه پر ما

* * *

د مينې اوردې زما زړگي وريت په انكار كينا

ښي تارو نار كينا

خود به ویلیزم چی می زړه په تامفتون کینا

ځان می زبون کینا

او ښکی می څاڅی پر گریوان یووار نظر که پر ما
راسه گذر که پر ما

* * *

وکه نظر زما پر حال چی پروت رنځور یمه تل

په ویر ناسور یمه تل

له زړه می څاڅی وینی سور په وینو خپل یمه تل

په اور جلیل یمه تل

او ښکی می څاڅی پر گریوان یووار نظر که پر ما

راسه گذر که پر ما

* * *

نه درده سوزه تل ناری او غلبلی و همه

کرزی سوری و همه

یو آن می چیری نه آرام نه ټیکاونه وینم

نه راحت کړنه وینم

او ښکی می څاڅی پر گریوان یووار نظر که پر ما

راسه گذر که پر ما

* * *

د خوږو زړو له حاله ته یی ای باداره آگاه

یی دبی وزلو همراه

د خپل عزت په روی «بستان» ته کړه د مهر ښندل

کړی له گناهه گواښل

او ښکی می څاڅی پر گریوان یووار نظر که پر ما

راسه گذر که پر ما

* * *

د شیخ بستان بریڅ د پورتني شعر ټول لغات و شمیرل شول.

لو مړی دا خبرگنده شوه ، چی په دغه شعر کی شیخ بستان بریڅ ټول ټال
څومره مختلف لغات استعمال کړی دی (البته دلغاتو بیلا بیل حالتونه او

لغوی تر کیبونه هم هر یو دبیل لغت په ډول پیژندل شوی دی، همدا رنگه په دی ترڅ کی د احصائیوی میتود له مخی دا هم څرگنده شوی ده، چی په دغه شعر کی هر لغت یاد لغاتو حالتونه خوڅو واری استعمال شوی دی. کوم لغات چی د شیخ بستان بریڅ ډیر استعمال کړی هغه هم څرگند شوی او کوم، یی چی لن استعمال کړی دی هم معلوم شوی دی.

لکه څنگه چی د شیخ بستان بریڅ د بدللی د احصائیوی قا موس څخه جوتیږی، شیخ بستان بریڅ ټول دواتیا مختلف لغات (۱۸۴) واری استعمال کړی دی، یا په بله وینا د شیخ بستان بریڅ بدله دو اتیا مختلف لغات او (۱۸۴) مستعمل لغات لری.

د شیخ بستان بریڅ د بدللی څخه جوړه شوی لوړه ا حصائییه چی ددغی بدللی په لغوی څیړنه کی پوره اسانتیاوی راوولی.

لکه چی د شیخ بستان بریڅ د شعر له پورتنی ا حصائیی څخه څر- گندیږی. ده په خپل دغه شعر کی تر ډیره پوری کو شش کړی دی چی زیات په کی د پښتو سو چه لغات استعمال کړی، که څه هم څه عربی مستعار لغات لکه: حال، آرام، راحت، عزت او همدا سی نور کوم مستعار لغات چی لری هغه نه دغبر له مخی او نه د معنی له مخی اوریدونکو او ویو نکو ته نا شنا نه دی بلکه اوس هم په پښتو ژبی کی ډیر مروج دی. د پښتو ځینی لغات لکه ټیکاونه گوانبل او کوم یو بل که په دغه شکل کی نه وی نو د (گوانب) او، (ټیکو) په شکل خو تر اوسه پوری په محاوره کی مشهور لغات گنل کیږی.

لکه چی له ا حصائیی څخه معلو میږی، شیخ بستان بریڅ په خپله دغه بدله کی (۲۶) مختلف لغاته هر یو دوه یا له دوو وارو څخه زیات تر اوولسو وارو یو واری استعمال کړی او د (۸۲) ټولو لغاتو (مختلفو لغاتو) له ډلی څخه یی نور لغات هر یو لغت یو یو واری استعمال کړی دی. له دی څخه د شیخ بستان بریڅ د شعر سبک په ښه ډول څرگند یږی، چی شیخ بستان بریڅ کوم لغات ډیر استعمال لول او کوم یی لن استعمالول.

که د شیخ بستان بریڅ شعر ته وکتل شی، نو ور څخه څرگندیږی چی ددغه شعر د متن تنوع د لږ استعمالیدو نکو لغاتو یعنی هغه

لغات چی په دغه شعر کی یو واریادوه واری استعمال شوی دی ، دغه شعر ته نوی والی او تنوع ورکوی. همدا رنگه همدغه لږ استعمالیدونکی لغات دی ، چی قا موسی شتمنی منځ ته راوړی .

همدارنگه د همدغو لغاتو له مخی دشیخ بستان پریش سبک هم ټاکل کیدای شی . البته هغه څوک چی د سبک په پیژندلو او معلو مو لو کی ډیر لاس لری هغه به ور ته بڼه خیر شی او موضوع به لابنه وخیږی . دسبک په باره کی دو مړه هم ویل کیږی چی د سبک پیژندلو له پاره یوازی هغه لغات چی په متن کی لږاستعما لیږی کفا یت نه کوی ، بلکه نور عوامل هم شته چی دسبک په پیژندلو کلی مرسته کوی لکه غیر عادی تر کیبونه ، ډیر استعما لیدونکی لغات دا هم باید وویسل سی .

چی دلغاتو سیما نټیکي (معنوی) اړخ دسبک پیژندلو له پاره ډیر مهم اړخ گڼل کیږی (۱)

په دغه شعر کی څو لغاته لکه: (کرږی) چی اصلی حالت یی (کرږه) دی ، (ټیکاونه) چی د ټیکاو په شکل زیات شهرت لری ، او همدارنگه (گوانبل) چی د اسم په شکل یعنی د (گوانب) په ډول زیات مروج دی ، که څه هم په لومړی نظر کی د ایستاریزم یا ارخایزم گو مان ور باندي کیږی ، خو دغه لغات لکه څو مړه چی معلومات شوی دی یویی هم نه په ایستاریزم کی راځی او نه په ارخایزم کی ، البته ددغه دو هم ډول گومان کولو سبب یی په اوسنیو ادبیاتو کی لږ استعما لیده دی . ددغو لغاتو معناوی دپښتو قاموس د لومړی ټوک له مخی په دی ډول دی : (۱) کرږه، صدای بلند ، (۲) ټیکاونه ، توقف و آرامی . د (ټیکاو) معنی په دی ډول ده: توقف، معیشت و گذاره سکونت ، آرام ، (۳) گوانبل (۱) منع کردن از جنگ ، (۲) تهدید کردن (۲) .

په پورته لیکنو کی د ایستاریزم او ارخایزم اصطلاح گانې راوړلی شوی دی ، ددی له پاره چی پخپله ښاغلی لوستونکی د نو موړولغاتو په باره کی بڼه په غور سره سنجش وکړای شی ، چی په ایستاریزم یا ارخایزم کی په رښتیا سره نه راځی

- (۱) محمد نوری عثمان ، واژه نامه بس امدی عنصری ، مسکو ، ۱۹۷۰
(۲) پښتو قاموس ، د پښتو ټولنی خپرونه ، کابل - ۱۳۳۰ - ۱۳۳۳ .

نو دهغو پيژندگلوی ورتهد (لغت پوهنی) په نوم کتاب څخه وړاندې کيږي، په دی ډول : «هغه لغات ، چی نو مول شوی څیز او پدیده یی له منځه تللی وی، او دغه ډول لغاتو ته په ژبه کې نور د استعما لیدو کوم ضرورت نه لیدل کیږي، نو دغه ډول لغات د خپلو مفا هیمو سره یو ځای د ژبی څخه وځی دغه شان لغاتو ته په ژبو هغه کی ایستا ریزم ویل کیږي (۱).

«ځینی نور لغات هم د ژبی څخه وځی، دوتلو سبب یی دانه وی، چی نومول شوی څیز یا پدیده گوندی زړه شوی ده، بلکه دوتلو سبب یی داوی، چی په ژبه کې دکوم څیز یا پدیدې دپاره دوخت د ایجا باتو سره سم دنوی نوم ایښود لو ته ضرورت پېښ شی ، په دی وخت کې د زاړه لغات ځای نوی لغت نیسی ، بیا نو هغه پخوانی عوض شوی لغت زړیږي او له ژبی څخه وځی (۲)»

د شیخ بستان بریخ دبدلی په نورو لغاتو کی دغه لغات: (کینا) او (بنی) په شعری ملحوظ په دغه ډول لیکل شوی دی ، په حقیقت کې د (کی) او (نا) څخه (کینا) جوړ شوی د، (بنه) او (پی) څخه (بنی) جوړ شوی دی (کی) د (کړ) او (که) په شکل هم رااتلای شی او (نا) د (نه) په ډول هم ویل کیږي ، چی — اشعارو په تیره په لنډ یو کی د (نه) په شکل استعما لیږي (البته دلنډیو په پای کی).

د شیخ بستان بریخ د بدلی نورو لغاتو ته که وکتل شی، ټول هغه لغات یا دلغاتو مغیره حالتو نه دی چی نن ورځ د پښتو ژبی په ادبیا تو او خبرو اترو کی مروج لغات گڼل کیږي په عمو می ډول که د شیخ بستان بریخ د بدلی محتوا او لغاتو ته وکتل شی که څه هم یی دوپلو له وخته دری نیم سوه کالو څخه زیات کلونه تیر شوی دی .

خو تر اوسه پوری دومره آشنا بریښی لکه د پښتو ژبی د اوسنیو وختو بدله ځکه مفهوم یی په ډیره آسانی سره دپو هیډو وړدی اولغات یی هم زیاتره هغه لغات دی چی په اوسنی پښتو ژبه کی ژوندی لغات گڼل کیږي .

(۱) خیر نوال د کتور دولت محمد لغت پو هغه، پښتو ټولنه، کابل ، ۱۳۵۵ (۱۶۱-۱۶۲) مخونه .

(۲) وگ: پور تنی ماخذ (۱۶۲) مخ .

دا احصائیوی میتود له مخی که وکتل شې ، نو ور څخه په ښه ډول خړ-
 گندیږي ، چی شیخ بستان بریڅ په خپله دغه وړه بدله کېد (۸۲) مختلفو
 لغاتو له ډلی څخه یوازی (۲۶) لغاتو (دو) وارو څخه تر (۱۷) وارو پوری
 لغات په تکراری ډول راوستی دی او دنورو (۵۶) مختلفو لغاتو هر لغت یی
 یوازی یو وار یا په اصلی حالت یا په اوښتی حالت استعمال کړی دی. له
 دی څخه جو تېږی ، چی ددغه متن چوکاټ د لغاتو له مخی پوره پیاوړی
 دی ، د شیخ بستان بریڅ احصائیوی روش او بدلی ته په ښه غور
 وکتل شې ، په هغه ځای کی چی شعری ملحوظ اړ کړی نه دی نو
 زیاتره یی هر لغت یو وار راوړی دی.

ن-پرو فيسور مير حسين شاه
ب - عبدالرحمن بلوچ

په شيخ بستان بريځي احوالې وروښ کنگا سې وروځ وتډ کره نویسو کانی گشگ

هجر يې پانزدېمې قرنـا(عيسايي شانز دېمې وهفدېمې قرنـان) کڼد هار شه اقتصاد، پالسي و دفا عيين بندو بو جي دېما برزين هندي واوند ات . شهر اي و پي راهي سرا کپتت که هندو ايران وای وطناني ډني سيم سراني سوداگري کاروان شه همدانه گوستنت . شه پو جيين واکي دېما په کابل وخراساني ساتنا اي جاگي سراواکي دارگ حتمي زانتگه بوت ، پميشا به اي دوکين قرنان اي شهر هما دوري دو زورا کين واک ، ايراني صفوي و هندي گور گانياني هم چمپي هندو جا گه ات چو که پانزده وار سري هلگر ببت . اقتصادي پيما شهر و آبي ايشکو آشکي دمگ آبات و آپو کشار گري باز ات (۱) به همي گرو لانچي دورا يک آر پين مردی که آبي نام محمد اکرم ات و هلمندي کرو گورا به يک هلکي زند گيه کرت شه ايشي يک زاهگي ودي بوت که رندا و تي دوري مزن نام و توارين دانند گي بو تيت . په اي مز نين دانندگ و سر پدين مردی احوالې پوه بو گا سي مز نين مرجع انت :

۱- تاريخ خان جهاني ومخزن افغاني که خوا جه نعمت الله الهروي نمشته کرته .

۲- محمد هوتک بن محمد داؤدی پټه خزانه .

۳- افضل خان خټکی تاریخ مرصع .

مخزن افغانی نویسو ك خواجه نعمت الله به اکبری دورا كه شه
هندي گور گا نیی (۹۶۲-۱۰۱۴ = ۱۵۵۶-۱۶۰۵) پاد شا هان ات
سلطنتیین دگا رانی دیوانی با سك (كه آ و هدان خا لصه گشتگه بوت)
اتیت و به جهانگیری واکي زمانگادر باری و اقعا نی نویسو ك بوت
وتا یازده سال همی کار آیی واکات .

۱۰۱۷ = ۱۶۰۸ سا لا آیرا شه اداریین کارا ن الاس کر تنت. شنت
كه ۱۰۰۴ = ۱۵۹۵ سا لا خان خا - نا نیا کتابخانی داروغه ات ، پدا شه
ایشی خان جهان لودیا شت و آیی خد متا بدیما گیت ۱۰۲۱ = ۱۶۱۲
سالا به برار (۲) مخزن افغانی نمشته کنگا بدیما گیت (۳) .

پټه خزانا محمد بن داؤدهوتك په شاه حسین هوتك نمشته کرت
ووت په ای و جا ای و پرا گشیت : « دگه مناو تی در بارا لویت ، مهر-
بانی کرت و گشت كه و تی ای دیما گرگ و ارادا آسر بکنین-
و پشتوی شایرانی احوالا بریبر بکنین، و په ایشی كه امی پاد شاه
و بنالم خیلانی محبوب القلوب، شاه حسین خلد الله ملکه و سلطنته،
وت هم جوانین هیرانی واونده انت و پشتوی شئیرا وش دا ریت دگه من
هم لوټتون كه همی انون ای کتاب نمشته کرتگ بیت و پشتوی
شایرانی احوال نز آور تگ بیت. باید انت روش کرتگ بیت كه من
وت شه سی سالا به اینگو پشتو-نین بازی شایری احوالا نز اورتگون،
و هما رو چان كه به پشتو نخوا هی دمگا چاره کرتون شه مردمان شاه-
یرانی و بشین احوالا او شکتگون، وانون هما مچا نا بریبر گون-
پاد شاه ظل اللهی لو تگا سیا یگه کنین، ای کتابی نام پټه خزانه
(چیرین د فینگ) انت . په ایشی كه ادا هما حالا نا مچ کرتگون، كه
چیرا انت و درا کرتگ نه بو تنت، مز نین خالق مچین مسلمانا نا
بخشا ییت و امی پاد شا هی سیا یگا مدام دا شتگ بیت، درگتی

که ای کتا با بدیما گپتون ، جمعی روح ات ، هجر ری (۱۱۴۱) سالی
جمادی الثانی ۱۶ .

تاریخ مرصع شه پشتو ی زوانی تاریخ و لبزا نکی مز نی—
کتا بان انت که به همی گدی—ن وهدا ن گون دوست محمد کا ملی
زحمتان، شه پشاور ی پو هنتو نی نیمگا شینک بوت .

ای سئیکین کتا بی ار زش په مزین داند گ بستان بر یخی حالی
رو ش کنگا ایش انت که یکی ادگری پوره کنو ک انت و شه آوانی
وانگ و دیم په دیم کنگا ای مز نین شایر و داند گی زند گی باروا
گو نه و کسان چیز ی ودی کر تگه کنن، ای و پا که پته خزانه آیی
سری زند گی و گونه و کسان آیی پسی احوالا رو شه کنت و مخزن
آیی زند ی گه سرو آیی گوازینگابه هندو ستان بیانه کنت . پته
خزانه شه آیی پسی دپا و آیی پسی هبر شه دیمی مرد مانی دپا
انت . محمد هو تکی پس داؤد خان هجر یی ۱۰۲۹ سالا (۵) ۲۷ سال
رندا شه بستان بر یخی زوال بو گاودی بو تگیت پمیشا آ مردم که شه
آوان روایت بو تگیت مزن سا لین کند هاری بو تگه کنت که وت شیخ
بستان بر یخا هجر یی ۹۸۸ (۶) سالادر گتی که شه هند پدو یی به
کند هار آت دیستگنت و آیی جندی و آیی پسی احوالا شه آیی جندا
او شکتگنت . نعمت الله و ت شیخی زمانگی مرد می بو ته و چیزی که په
آیی باروا گشته آیی وتی چمدیستان انت . شه پته خزانگی گشگی دیم
شیخ بستان بر یخی پس محمد اکرم به شورا وک گسی دشتیت (۷) دگه
پمیشا ای شیخ باید همو دانودی بو تگ بیت . سری تعلیم نا شه وتی
پسا زرت « گشتنت شه و تی پسابر کتی واوند بو ته (۸) مگه ای نپ
و کت چنکر بو ته و بید و تی پساشه دگه مرد می هم تعلیم گپته
اگه نه ؟ شر یا درا نه انت . آوختی تعلیم نی یک بهری عربی صرف
ونحو ، حدیث و قرانی تفسیر ، فقه و اصول منطق ، مشایی و اشراقیین
حکمت ، طبیعیات و ریاضیات (۹) انت . محمد هوتک به و تی کتا ب

بستان الا و لیای تنها شیخ بستان پریخی علم و زانگی نام و توا ری
یا تا کر تگیت و شه آیی پشتوی شیرانی دیما گشتکه کنن که و تی
پسیا یا کند هاری علمیین مد رسه و یا هردو کین هندان تعلیم کرتگیت.
شه محمد هو تکی هبری دیماشیخی پس شه شورا وک به هلمندی
کرو گورا لیت و به که کی تنها زندگیه کرت ، ای آییگی سبب ممکن
نیستگاری و بزگی بو تگ بیت . شورا وک پتی و ز مستان ملا یم
ولوا را سک گرم انت . دگاری آوارودار ودر چکی نداریت آپی کم
وور گیین آپ شه چا ها ن که ۶۰-۶۵ مترا جول انت کشنت،
بید گلا د که چیز ی نداریت مرد می کشار گر و مالدار انت (۱۰) .

ای هبر که شیخی پس پدا شه آیی که شه شورا وک لیت و هلمندا
آت ، گجا اتیت درا نه انت مگه کیا سه بیت که بستی شهری ایشکو
آشکا بوتگ بیت . په ایشی که بست سر پد به پدین هلگرا نی
خرابیان انگته هم کسا نین شهری وپا منتت ، چو که به شیخی کسان
سالی یاور نا یی سری رو چان بابری زا هگ همایون به ۹۵۱ -
۱۵۴۴ همله کرت و آیراگیت (۱۱).

شیخ بستان ورنایا، گداشه تعلیمی آسر کنگا به هنداشت (۱۲)
وبه سامانه زند گیه کرت . محمد-هو تکه گشیت : « او دان شه یک
شهره به ادگرا چاره کرت وطبیعتی آثا رانا چارت (۱۳) ای هبر که
ایو کا طبیعتی آثا رانا چارت واکه بید آوان علم و زانگی بنجا، کتا-
بخانه و هندی خانقاها نا هم چاره کرت ، گشتکه کنن که بستان
پریخی و پی مرد می گون و تی آنکر علم و زانگا تانکا طبیعتی آثا را
نچارت، خاص ای که آیی دوست نعمت الله هروی اداریین مز نین
کاری به و تی واک داشت و آیی دگه همشهری ای ملا قاسم کند -
هاری به ملتانی مدر سا تعلیمه دات (۱۴) .

به هنداشیخ سودا گر یابدیما گیت وای سودا گری په بزگ
و نیستگارا نی دستی گر گات و آیی معنویین کار ، دنین کار
ونفسی پاکی و افاق و انفسی پتی و پول ات . مخزن افغانی اصلین
گشک: « درا سودا گریا بد یمایگیت و آیی نپ و کتا نا بریبرگون

شریعتی را هېندا بهره کړت ، بزگړونېستگا رانی دستا گپت و وت درد و شو قی واوند ات . آیی چم شه ارسا ن هسك نه و تنت و آنكردردی واوند ات چو كه مچین جهانی دردو غما نا به آیی دلا داتگنت وهر كتره دل برو جگر سندنډین اپار گا ناگشت. سر ای درد و غمان ، رو چی تنها پا کین قر آنی پانزده سیپا را ونت و دو رو چی تنها یكوار پا کین قرانا آ سره كړت . پشتوی شئیرا ناگون انچو شین و شین گټی ونت كه سنگی دلا ترا كینت ، و ارس شه دو کین چما ن شلان اتنت . همی كه شپي يك پاسی منیتن دست نمازه گپت و خا لقی نیمگا مشكو له بوت وهر نمازی وهدا دست نمازه گپت ، (۱۵) .

شیخ بستان پدا شه ټچکین وهدده و وختی گوا زینگا به سا ما نه و هندو بستانی د گه جاگان پدویي كند هار آت ، ای هبر شه پټه خزانا ای و پرا زاننگه بیت : « همی كه وطنه آت هجر یی ۹۹۸ سالا او لیا اللهی د رستی كنكا دبستان او لیای كتا با نمشته كت » (۱۶) ای واری باید به كند هار دیر هېكړتگمه بیت په ایشی كه به مخزن افغانستان پدا آیی دس نشان به هندا داتگ بو تگیت . نعمت الله گشیت : « ای كتابی نویسو ك يك ونیم سال ، گوا به زری سفرا كه به گو هی بند را شتت (۱۷) شپ و روچ آیی دیمات (۱۸) همی كه شه ای سفرا و اتر ببوت و به احمد آباد رست نا درا هی گون آیی دپ وارت و زوال ببوت - چوش كه نعمت الله گشتگیت : « جمعی روچ ربیع الثانی ما هی هفتمی روچ ۱۰۰۲ سا لسی (اثنی و الف) نمازی و هدا و شحال به و ټی اصلین دوستا رست » .

آثار :

شه مخزنی دیمه كه گشیت : « پشتوی شئیرا نا ... » ونت ، زاننگه بیت كه ای مچین شئیر یا آ وانی گیشتر کی آیی جندی بو تگنت پټه خزانه رو شه كنت ستر كه به آیی د گه كتابی بستان الا و لیا « و تی جندی و دگرانی شئیرا نا آور تگیت مگه شه آ و ان بید هما - وان كه به پټه خزانا انت د گه چیزی نه منتگیت » .

محمد هو تکه گشیت : « که آبی پس رحمتہ اللہ علیہ ای کتا با به شورا وک به حسن خان بریخی لو گا دیشیت » ای کتاب ر ندا شه آبی آیکا به کند هار نمشته کرتگ بوتگیت و به آبی جندی لوگ و سیا۔ دانیآ تا محمد هو تکی پسی زندا اتیت » (۱۹) .

ایش انت آیی کلا می چیدگ که به پته خزانآ سیا یگ انت .
 ارس شلا ننت به منی زیا ، یک واری سونی من بچار ۔ بیا چاری
 منی نیمگا بکن ، تهی عشقی آچ منی زر دا سمهتگیت ۔ سک منا بی واک
 وتوک کرتگیت . و ت د ل کپ و جگر آ په بیت که تی سرا دل دا تگون ۔
 وترا بی توک کرتگون ارس شلاننت به منی زیا ، یک واری سونی من
 بچار ۔ بیا چاری منی نیمگا بکن منی نیمگا بچار که مدام رنجور گپنگون۔
 ماتم و سو گا نشتگون شه منی دلاھ ونه چتنت و گون و تی هونان
 سمهرا ون ۔ سمهتگ کبا بو ن مدام ارس شلا ننت به منی زیا ، یک واری
 سونی من بچار ۔ بیا چاری منی نیمگا بکن شه عشقی دردا مدام نالگا
 اون و کو کارا ن جنین ۔ هیچ جاگه ای کتره ای آ رام نه انت منا ، آساک
 نه انت منا .

ارس شلا ننت به منی زیا ، یک واری سونی من ، مچار ۔ بیا چاری
 منی نیمگا بکن اوخالق ! ته شه پپین د لانی حالا سر پدی ، وگون
 بزگ و بی واکانی ! بهو تی عزتا «بستانا» به و تی مهرا بنا زین۔ و شه
 گنا هان آیرا دور بسات ارس شلا۔ ننت به منی زیا ، یک واری سونی
 من بچار .

بیا چاری منی نیمگا بکن
 حواشی :

Indo persian Relation

۱۔ ریاض الاسلام ،

بنیاد فرهنگ لاهور ، ۱۹۷۰ ص ۱۴.

۲۔ Brar به نا گپوری جالی دمگا به مدیه پر دیس ایا لتا،

مرو چین

۳۔ سکینه ، دکتر منارسی برشاد ، تاریخ شاه جهان

دهلی ، ۱۹۷۸ ، ۱۲ دیم .

۴- پټه خزانه با حواشی و تعلیق پوهاند حبیبی ، کابل، ۱۳۵۴،
۲ دیم . Historical Reserach

۵- پټه خزانه ۹۲ دیم .

۶- پټه خزانه ۲۶ دیم .

۷- کند هار و لایتی و لسوالی ای انت .

۸- پټه خزانه ۲۶ دیم .

۹- صدیق، دکتر عیسی، تاریخ فرهنگ ایران . تهران ، ۱۳۴۲ ،
۲۳۴ دیم .

۱۰- دافغانستان جغرافیا یی قاموس . د آریا نا دایرة المعارف

د ټولو لنی دخپرو نو څخه ، کابل ، ۱۳۴۷ ، ۸۷ دیم .

۱۱- ریاض الاسلام ، indopersian Relation . ۴ دیم .

۱۲- به لا هوری جا لی رو چ در ا تا به سنج گرا هلکی انت .

د یستگ بیت داکتر تا را چند ۱۹۵۳ مکملین A short Aistory of india
۱۴۰ دیم نقشه .

۱۳- پټه خزانه ۲۶ دیم .

۱۴- اکبر آبادی ، مفتی انتظام الله ، تاریخ ملت، ندوة المصنفین،
دهلی ۱۹۶۷، ۸۳ دیم

۱۵- نعمت الله ، تاریخ خان

جهانی و مخزن افغانی ، به سعی سید محمد امام الدین ، ایشیا تیک
سو سا تیی پاکستان ۱۹۶۲، ۷۴۴ دیم .

۱۶- پټه خزانه، ۲۶ دیم .

۱۷- مرو چین گوا لی به بمبی جالی نیمکا که آ وهدا پر تگا لیانی

سودا گری بنجا ات .

۱۸- مخزن افغانی ، ۷۴۴ دیم .

۱۹- پټه خزانه، ۲۶ دیم .

۲۰- پټه خزانه ۲۹ دیم .

دکتور والحدی ترجمه سی

عرفانی مقامات ده‌شیخ بستان نینگ احوالی

افسوس که شیخ بستان بریخ علیه الرحمه حقیقه مفصل تاریخی سند لر که ایکه ایمن میز. البته اونینگ باره سید ه موجود بو لکن مواد لر، باز هم مغتنم حسابله نه دی.

پنه خزا نه کتا بی نینگ مولفی وقنیمیز که چه بیز که یتیب کیلمه کن « بستان اولیاء » نینگ او شه و قته ه موجود لیگی ین خبر بیر ه دی. پته خزا نه ده کیلتیر یلگن و شیخ بستان نینگ بیر قطعه شعرینی هم اوز ایچیکه آلگن مواد، نعمت الله هروی نینگ مخزن افغانی نامی کتابیده گی سطرلر، و تاریخ مرصع ده کیلتیر یلگن نیرسه لر، کوپ اهمیت که ایکه. بو مواد لر نینگ برچه سینی جمع لب اور گه نیش، شیخ بستان نینگ قلبی ده گی معنوی سیوگی و عشق نینگ شور و حرارتینی معلوم قیله دی. بو موضوع، بیر سو را قنسی ایجاب قیله دی. سوال بو که آیا حق تعالی مهری نینگ نوری، شیخ بستانی بینخود و مست لیک حالتکه یتیشتر گن می ایدی، یا بی جیریم لیک و آرام لیک و قیله میکه یتکزگن می ایدی؟

پته خزا نه ده کیلتیر یلگن بیر پارچه شعر دن وشو کتابده

کیلګن بشقه مواد د ن معلوم بوله دی که شیخ بستان ، شور ید ه
 حال بیر صوفی ایکن . مخزن افغانی ده کیلتیر یلګن سطر لردن ،
 شیخ بستان شور ید ه حال لیک مرحله سید ه توخته ب قالمه گن
 لیګی ، ونتیجه ده او کیشی گه روحانی بی جیریم لیک و آرا م لیک
 میسر بولګه نی پیقه له دی . شیخ بستان نینگ شو ایکی خیال
 احوال یګه آشنا بو لیشیمیز نی ، اونی یخشی تا نیش او چون ،
 فایده لی دیب اوپلا یمیز :

شیخ بستان نینگ شور ید ه حال لیګی :

مخزن افغانی کتا بی نینگ موفی ، اونی « سوخته نار الله »
 یعنی الله (ج) عشقی نینگ الاویګه کویګن دیګه نی شو درک نی بیر ه
 دی که شیخ نینگ حالی د ن ، مهر و عشق نینگ نتیجه سی بولګن .
 شوق و قلق و عطش مقاملری نینگ نشانه لری بیلیر ایدی .
 کویګن لیک هم فنا و نیست لیک معنا سینی افا ده قیله دی . و فنا
 سلوک نینگ سو نگی منزل لرید ن بیر ی حسابله نه دی . شیخ
 بستان نینگ اوزی هو نده ی دیګن :

د مینی اور دی ز ما زړه ئی و ریت په انگار کینا .
 بنی تار و نار کینا !
 ترجمه :

عشقینګ او تپی پوره گیمنی کباب قیلدی . یخشی ناتوان قیلدی وسیقه ی .
 روانی احوال نقطه نظر ید ن ، بومطلب نینگ تصدیقی ، شیخ
 بستان نینگ اولو سی شعر طریزی نی یعنی « بدله » نی اوزیګه و سیله
 قیلشی دور . « بدله » قدیم منشایی بولګن بیر نوع شعر دور . او نینگ
 ریشه سینی حتی او ستا ده و اسلام دن آلد ینکی تیل لر نینگ شعر
 لریده تاپیش ممکن . بونوع شعر عروض حسابید ه ، مستزاد
 نوعی دور و آغزه کنی دری تولید ه هم نار .

مثلاً کابل نینگ آغزه کی تولید :

مه که عاشقت شدم ، سینه سرمه وار کدی ،
دلم او گار کدی !

جوان محبوب به لر نینگ تیلیده «بدله» شوق و هجران نداسی دور . شیخ بستان نینگ بو طرز نی انتخاب قیلیشی اونگه اوزی نینگ کورک لیک و یا شلیک دور لر ی محیطی بو لکن قند هار ، هلمند و شور او ک نا حیه سی نینگ کوچلی تاثیرینی کورسه ته دی .

شیخ بستان نینگ بو تو ن تیریک لیک دور ید ه نا لسه چیکیشی و زار و ناله بیلن سرو داوقیشی ، او نینگ حالت عطشی دن نشانه دور . بیر نیرسه نی قو لگه کیلتیریش او چون ، یاش بدله نینگ آته - آنه سیگه شو ناز پرور لیک بیلر ده ، عذر و تولا قیلیشی آدمی زاد گه شونده ی تائسیر بغیشله ید ی که التماس مقامیده تا کیکسه لیک و قرری لیک دور گچه ایسه ه قاله دی . شواحوالنی شیخ بستان شعر ی نینگ بر چه مصرح لر ید ه و نعمت الله هروی نینگ گواه لیگی نقطه نظر دن هم بیلیش ممکن .

خواجه عبدا لله انصاری هروی علیه الرحمه (۳۹۶ - ۴۸۱ هـ ق) منازل السائرین ده شوق نینگ یو قاری درجه سینی ، قوییده گی چه ترسیم قیلگن :

بنده خدای (ج) نینگ مقدس صفا تیگه کونگول بد غلیسه ی و اونینگ کر می نینگ معاینه سیگه و مهربان لیگی نینگ نشانه لریگه و فضلی نینگ علامت لریگه مشتاق بوله دی .

و بو شو قنی : مهربان لیسک تسکین بیرم دی .
وخوش لیک آشوب بیتکره دی .

وصبر و شکیبا لیک او بیلن ستیزه قیله دی .

(منازل السائرین ۱۵۷ نجسی بیت ، کابل نشری ۱۳۵۵ ش)
شیخ بستان نینگ شعر یدن و اونینگ سر گذشتی دن آلینگن احوال منه شو . بواحوال نینگ پنه بیر نشانه سی ، آدم تما نیدن او ز

دلدار یکه خطا ب قیلینه دیگا ن لهجه بیلن دلدار که خطا ب قیلایش دور.
 بوند ن تعجب له نیش کیر ه کایمس . چو نکه رو حا نی عشق نی
 بیا ن قیلایش سا حه سید ه موند ن بشقه چار ه یو ق . مجازی
 عشق دلسو خته لریکه متو جه قیلایش اوچون ، دلدار که شوتیل
 بیلن خطا ب قیلایش کیره ک . بیروونی حقیقی عشق دلسو خته لیگی
 که ایر یشه دیگا ن لو هم شو دلسو خته لر دور .

بوشروط بیلن که خدا ی تعا لی مهر ی نینگ تو فیقی اولر گنه
 دستگیر و راهنما بو لسه . پس بو «بدله» ده او قیله دیگنه
 ایستک « راسه گذر که پر ما » ده گویا آدمی زاد معشوقنی تصور
 قیله میز . اما بو تصور ظاهری دور ، و عارف بو فکر نی اوزی
 نینگ کینگی مصرع لر ید شرح قیله دی :
 دخو پرو زرو له حال ته یی ای یله دار ه آگاه
 یی دی و زلو همرا ه
 ترجمه :

ای خدا ! سین افکار لر یوره گنی نینگ احوال ید ن آگاه سن
 سین بیچار ه لر که همرا ه سن بویر ده حقیقی دلدار گنه
 حقیقی خطا ب قیلینه دی ، و عشق ظاهری بیلن او ستید ن پرده نی
 کوتار ه دی و دلدار نینگ معنوی مقامینی آشکار قیله دی .

شیخ بستان نینگ شور ید ه حال لیگی بار ه سید ه بیلنگن
 نیرسه میز منه شو . چو نکه نعمت الله هروی اونی « صا حب
 درد » اید ی و کوز لری یاشد ن هرگز قوز یمس اید ی و دایم
 حزین آوا ز بیلن شعر او قیر دی دیب یاز گن . بیز منه شو حالنی
 اونینگ شعر لر ید ه او قییمیز . و بو حال ، الاو که کو یشس ، و
 دایم ناله و زاری قیلشس و تینچیمس . لیک دور . اگر دقت
 قیلسا ک شو نی انگلیمیز که بالاخره دلدار عاشق قه گذر قیله دی ، نتیجه
 ده ، شورید ه حال لیک دن سونگ آرام لیک پیدا بو له دی .

شیخ بستان آرا م لیک مقامیده:

شیخ بستان منصور دیک سکروشورید ه لیک مقامیده اونچه
 قالمه دی و مجذوب بولمه ی، فرزانه لیک حالده قالدی. بو
 موضوعده هم «مخزن افغانی» مولفی نینگ قولی سنبه دور. شیخ
 بستان بازارگان لیک کسبی گه ایگه بولیب، آز گینه دستمایه
 بیلن کم گینه حلال و چه قولگه کیلتیر ه رایدی. چونکه حرام
 لقمه، صوفی نینگ کوز یگه قرانغی لیک پرده سینی تشله
 یدی. شیخ بستان هندوستان نینگ بیر شهریده تور مسایدی،
 و «قدرت آثارینی» کوریشن اوچون هندوستان نینگ بیر شهریده ن
 باشقه بیر شهریکه سفر قیلرایدی، قدرت آثارینی کوریشن کلام الله
 شریف حکمی بیلن مو من نینگ وجیبه لریدن بیر دور.
 اوشه ییل لرد ه، هندوستانده افامت قیلو و چی بشقه صوفیلر
 نینگ احوالینی ایسد ه توتایلک:

خواجه لر طو یقتینی بنیاد ایتگن بهاء الدین نقشبند (وفات ییلی:
 ۸۹۱ هق) خواجه عبدا لخالق غجد وانی (وفات ییلی: ۶۱۷
 هق) ارشادینی تکرار و تته کار قیلرایدی.
 بو طریقت قوییده گی سکیز اصل گه ایگه دور:

- ۱- دم ده هوش
  - ۲- قدم گه نظر
  - ۳- وطنده سفر
  - ۴- انجمن ده خلوت
  - ۵- ایستلش (یاد کرد)
  - ۶- قایتیش (باز گشت)
  - ۷- سقلش (نگهداشت)
  - ۸- ایسد ه توتیش (یادداشت)
- «قول ایشده و بکو نگول یارده» بیانیده، سالک ثیلیدن ابشیشلگن:
 تشقریدن، بازار ایچیده من
 ایچدن، یار بیلن خلوتده من

(قره‌نگ : میا فقیر الله جلاله آبادی «وفات یلی : ۱۱۹۵ هـ ق»
طریق الار شاد اثری نینگ ۹۷ نچی صفحه سیده گی صوفیلر احوالی
باره سیده گی معلومات)

شیخ بستان نینگ او زی نقشبند لیک طریقہ سی پیروی بو۔
لکن لیگی حقیقہ ه هیچ بیر سند یوق. لیکن اونینگ سلو کی ، یعنی
اونده ه کسب . تیر یک چیلیک وسیله سی بو لکنی و باز رگان
لیک یو لیدن ، حلال لقمه نی قولگه کیلتیریشی ، او نینگ زفتار و
شما یلینی خوا جه لر اهل طریقتی دیک قیلیب کورسه ته دی .

بیر کیچه و کوندو زده او نیشس پار ه قرآن شریفنی تلاوت
قیلیشس ، قرآن مجید نی یا تو له یاد قیلیب ویا تقریبا یاد قیلیب
آلگن کیشی گه بیشس ساعت وقتنی ایجا ب قیله دی . تیر یک
لیک ده گی بو نظم و ترتیب شونی ثابت قیله دی که شیخ بستان ،
برچه اوشبو ییغی سیغی سی بیلن پروردگار نینگ عشقی یو لیده،
قلندر و ملنگ و ملا متی نو عی دن بولمه گن .

نعمت الله هروی کیچه و کوندو ز دینگیز سفر پاره شیخ
بستان خدمتیده بو لکنی جالب توجه بیر واقعه دور . بو سفر
هندوستان نینگ بیر بندری دن بشقه بیر بندری گچه او بو هم بلکه
گجرات در یاسی بو ییده و اقع بولگن دور . شیخ بستان ده آرام
لیک و «طمانینت» نشانه سینسی قوییده گی احوالده کوزه میز :

کشتی طوفانگه اوچره ب غرق بولما قچی بولدی . کیمه نینگ
برچه مسافر لری فریاد و ناله قیلر ایدیلر . شیخ بستان تینچ
وآرام ایدی .

نعمت الله شیخ بستاننی بوآرام لیکده کور یب تعجب لندی .
بالا خره کیمه قیر غا ققه ییتدی و غرق بولمه دی . نعمت الله شیخ
نینگ کرا متیگه کو پراقاعتقا دباغله دی .

حقیقت یو که : شیخ بستا ن هر کونی بیر نیچه رکو عد ۰ کلام الله
نی او قیر اید ی . کیمه نشیت لر ، غرق بو لیش و خلا کت وقتید ۰
قنده ی ناله و فریاد چیکه دیلر وعافیت قیر غا غیکه ایر یشکند ۰
خدای تعالی نی ایسد ن چیقار ۰ دیلر واونینگ ذکر ید ن غافل بو له دیلر .
اوشه و قتد ۰ ، شیخ بستا ن بیر لحظه هم خدا نینگ ذکر ید ن
غافل بو لمس لیک او چو ن دایم ناله و زاری قیلگن ، وسه حل د ۰
حافظ شیرازی اولر نینگ نا دان لیگیدن شکایت قیلگن ، سا حل
نینگ سبکسار لر ی قضا ر ید ۰ بولمه کن لیکنی ایسته کن .

ایندی کیلد یک یقین لمحسه سیکه ، یعنی اولیم و قتیگه . بو
بیر ده ، گوز ی بیغی که ایگه بولگن بو صو فی نینگ روحا نی
آرام لیکی کما لینی اعزاز لیمیز . او ، سکر ده ایمس بلکه صحو د ۰
ایندی . انفصال ده ایمس بلکه اتصال ده اید ی ، تلبیس ده ایمس
بلکه تحقیق ده اید ی . تفرقه ده ایمس بلکه جمع ده اید ی .

مولا نا جلال الدین بلخی نینگ سوز ینی ایسه یلیک :
بروز مرگ چو تا بوت من روان باشد
گمان عبر که مرا درد این جهان باشد
جنازه ام چو ببینی مگو : فراق فراق
مرا وصال و ملاقات ، آنز مان باشد !
ترجمه :

مین اولگن کون اگر تابوتیمنی کو تارسه لر
میند ۰ بو دنیا نینگ درد ی بولکه نینی گمان قیلمه گین
جنازه منی کورگن و قتد ۰ فراق فراق دیما گین
چونکه اوشه ز مان ، مین اوچون وصال و ملاقات و قتی دور !
نعمت الله هروی شو ند ۰ یدیب یاز ۰ دی :

شیخ ، گجرات نینگ احمد آبا دیگه یتیشد یلر . بیر کونی :
نینگ و قسیم آخر که یتیب دی ... مینی تجهیز و تکفین قیلر سن ، دیب
مینکه آیتدیلر .

بو اوليم ۱۰۰۲ نچی هجری قمری ییل نینگ ربیع الثانی آیسی نینگ
 او ن بیرینچی سیده جمعه کونی واقع بولگن . قمری ییل حسا بی
 بیلن حاضره او واقعه دن تورت یوز ییل اوتگن . بو تاریخ
 میلادی ییل حسابیده ۱۵۹۴ نچی ییل نینگ جنوری آییگه توغری
 کیله دی . یعنی هندوستانده آب و هوا نینگ معتدل و یاقیملی بولگن
 فصلی .

نتیجه :

شیخ بستان ، ریاضت و زهد نینگ مقاملریده حیات کیچیره -
 راییدی . رغبت و شوق احوالی ، اونینگ شوریده حال لیگیگه
 سبب چی ایدی . شو نینگ اوچون گریان کوزگه ایگه ایدی و
 اونگه گذر قیلشس تمنا سیده اوز « بادار » ی نینگ درگاه هیگه ناله
 و زاری قیلر ایدی . « بادار » اونینگ ناله سینی ایشیتیب اونگه
 گذر قیلر ایدی . شو نینگ اوچون « سکینه » حالتی و طما -
 نبت « مقامی شیخ گه نصیب بولدی .

خواجہ عبداللہ انصاری منازل السائرین ده آیتہ دی :

سکینه ، بیرار بیرار وقت بوله دی .

طمانینت هرگز اوز ایگه سیدن زایل بولمه یدی .

بیرینچی درجه : خدا نینگ ذکر ییلن کونگو ل نینگ طمانینت دور .
 و بو ، رجا یوزه سیدن ، قورقوو چی نینگ طمانینت تاپیشی
 دور .

و حکمنی قبول قیلشس یوزه سیدن ناشکیبا نینگ طمانینت
 تاپیشی دور .

د شېخ بستان بړيڅ بدله

مخکې تر دې چې د شېخ بستان بړيڅ د پښتو د اولسي اشعارو په کاب کې ویل شوی بدله باندې د شکل او مضمون له پلوه څه ووايم ، غوره گڼم ، چې لو مړې دا ښکاره شې چې پخپله «بدله» څه شی ده ؟ په لغوی لحاظ بدله څه ته وایي ؟ عام او خاص مفا هیم یی کوم دی ؟

د بدلي لغوی مفهوم :

کله چې په لغوی لحاظ د «بدلي» شننه کېږي ، سړی دی ته اړو ځی چې دلغا تو فر هنگو نه پسې وپلټي ، ماهم په دی نیا مت څو فر هنگه کتلي ، او د بدلي معنی می تری په لاندې تو گه را ایستلی ده :

مرحوم محمد اعظم ایازی (۱۲۵۷-۱۳۳۵ ش) په خپل فر هنگ «الس زره لغتونه» کې (ص ۶۸ ، پښتو ټولنه) «بدله : غزل ، ترانه» مرحوم محمد گل نوری (۱۳۵۲ ش مړ) په «پښتو قاموس» (ج ۱ ص ۸۳ ، ۱۳۳۰ ش کال چاپ - پښتو ټولنه) کې : «بدله : ټپه ، مصرعه ، غزل ، سندر» . پر- دل خان خټک او مولوی محمد اسحاق په پښتو ژبه نومی فر هنگ (ج ۳ ص ۱۱۸ ، ۱۹۷۱ ع کال ، پښتو اکاډیمي پېښور) کې : «بدله : سندر ، مثنوی - غزل ، بدل» پښتو - پښتو تشریحي قاموس (ج ۱ ص ۲۸۸ ، ۱۳۵۸ ش کال - پښتو ټولنه - کابل) کې :

«بدله : سندر ، لنډی ، ټپه ، غاړه» په پښتو - انګلیسي قاموس (ص ۶۰ ، ۱۳۵۸ ش پښتو ټولنه) کې :
Sang, Carol, roundely : بدله

سر بیره پر لوړو فر هنگو نسوچی پښتنو کښلی د مستشر قینوله
فر هنگو څخه په لاند ینیو فر هنگونو کی یی «بدلی» ته دا ډول معناوی
کښلی دی :

(۱) پرو فیسور بر نهارډ ډورن (۱۸۰۵-۱۸۸۱ ع) په خپلی فرهنگ
“Aglossary in Afghan and English”

(ص ۴۱۵ ، طبع اول پترز بوزگ ۱۸۴۷ ع) کی :

بدله :

Thens or words

(۲) هنری والتر بیلو په خپل فرهنگ
“Adictionary of the Pakh Toor pakshto language”

(ص ۱۲ ، طبع لاهور) کی : melody, music tune : بدله :

(۳) استاد اسلا نوف (۱۹۷۷ ع مړ) په «پښتو - روسی قاموس»

(ص ۱۱۲ ، د ۱۹۶۶ ع کال دمسکو چاپ) کی : «بدله : سندر»

(۴) هانری جارج راورټی (۱۹۰۶-۱۸۲۵ ع) په خپل پښتو - انگریزی

فر هنگ (طبع هر تفر د ص ۹۳) کی کښلی دی :

Tunesor words thy singtomuscial notes, song, melody

په دی خصوص د یادو نی وړبله خبره داده ، چی نو موړی د مخه یاد

شوی بیلو بیا په انگریزی - پښتو ډکشنری کی د «Ballad's» د

کلمی په مقابل کی دغه معناوی کښلی دی : «سندر» ، لنډی ، چار بیته غزله

ټپه ، مسره ، ستاينه» (ص ۱۹۷) دغه ډول (تر برن S.S. Thorburn

چی په خپل کتاب (طبع لندن ۱۸۷۶ ع) Bannu or our Afghan frontitr

کی ځای ځای د Ballads نومونه کارولی چی مطلب یی تری

هماغه عام او لسی اشعار دی ، لکه د ۱۷۱ مخ په عنوان کی Ballads

د کلمی راوړل او یاد همدغه فصل په راوړوسته برخو (ص ۲۲۴) کی د

Marwat Ballads تر عنوان لاندی چی کومی خبری شوی ،

په هغو کی د پښتنو عامیانه او لسی اشعار او یا د مروتو کسرونه معرفی

شوی دی . ډگر من شیر محمد کریمی چی ددغه کتاب کو مه پښتو ترجمه

کړی ، هغه هم د Ballad's کلمه په بدله (بدلی) تر جمه کړی ده .

دغه رنگه جیمز ډاډ مستتر (۱۸۴۹-۱۸۹۴ ع) په خپل مفتنم کتاب «د

پښتو نځوا» د شعر هارو بهار» (طبع پاریس ۱۸۸۸ ع) کی او لسی اشعارو

لکه چار بیتو او بدلوتو ته د Ballad's

سر ليك ور كړی ، (وگورۍ ! ۲۶، ۲۷، ۲۸ نومره شعرونه) او تقليدي غزلۍ بهی د Ghazal تر سرليک لاندې راوړې دی (وگورۍ ! ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲ نو مړه شعرونه) ماد مثال نه پاره لوړ څو شعره وښوول که نه وی په ټول کتاب کې نو ———وړې مستشرق او لسیٰ خصوصي الشعرard Ballad's تر سرليک لاندې او تقليدي یې د شعري فورم له ماهیت سره سم تر خپل ځانگړي سر ليک لاندې صنف بندي کړې دی . له لویې څرگندونې څخه څرگند یزې چې دغو ختیځ پو هانو زموږ او لسیٰ بدلو(په عام مفهوم) ته د Ballad's نومونه کارولې ده .

د قافو سو نو کښونکو د «بدلی» عام و خاص مفا هیم سره گډه راوړې دی ، او لو ستو نکی تری دبدلی په باب یوه عمومي مفکوره ا خيستلای شی . خو ددی له پاره چې په عام و خاص خاص ډول دبدلی په مفهوم پوه شو ، نو بهتره به لم چې لومړۍ په عام ډول او بیا په خاص ډول په بدله بحث وکړم :

په عام ډول :

د پښتو نخوا په زیاترو سیمو کې دبدلی عام مفهوم یو ډول افـــــاده کیږي. د بلو چستان د سیمو پښتانه دکندهار ، هلمند ، زابل ، روز گان ، فراه ، هرات غور ، باد غیس ، غزني ، وردگ ، میدان لوگر ، د کابل د شاو خوا سیمو ، کونړ ، لغمان او ننگرهار په ځینو سیمو او همدا راز دپښتیا او لری پښتو نخوا په ځینو سیمو کې په عام ډول ټولې اولسي سندرې لکه: لنډې ، سرو کی ، د بنادی بدلی ، چاربیتی ، نیمکې ، بدلی او نورو ... دبدلو مفهوم لری. په زیاترو پښتنی سیمو کې دځینو ذوقی بندڅو په باب دا مشهوره وی چې ! « پلانی ډیره ښه بد لز نه ده » او یادا چې: « پلانی ښه بدلزن ، یابد لی دی » مقصد داچې هغه سړی یاد غه بندڅه ډیری ښی سندرې وایی او یایی ډیری سندرې زده دی . په دی اصطلاح کې د پښتو د اولسي ادب عمومي او خصوصي سندرې (۱) دواړه راځي

(۱) عامي سندرې لکه : لنډې ، سروکي ، دبنادی بدلی ، داتېناری غاړې ، کاکړې ، چغیان ، سلسلې ، بر غازی ، سو لی د هوتکو ناری ، سنځر خیلې ناری او نور... خاصي سندرې لکه : کسرونه ، د نکلو نو ناری ، آزاد اولسي شعرونه ، بدلی ، چار بیتي ، لوبې ، نیمکې او داستانونه .

او په عام ډول ټولې سندرې تـسـري مراد پـري، او په دغسې مواردو کې بدله د اولسې سندرې په کوم خاص صنف پورې اړه نه لري .
د پښتو په مدون ادب کې هم ځینو شاعرانو او اديبانو په خپلو اشعارو او آثارو کې بدله په همدې عام مفهوم راوړې ده ، نکه لوی خان : خوشحال خان خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰ هـ) چې ویلي دي :
گل چې شگفته شې عند لیب باندې ناری تا
نشته دی یو کښلی چی پری وېو لم بدلی
یا دا چی :

چی په حسن په بنایست دی زور وړی
د هغو وایی بدلی یا سندرې (۲)
یا : « که غزل، قصیده، نور شعری ربا به ، سر یندی وایه شی خای لری ، اما که بی بدلو څوک رباب سر ینده ووهی گونگ دی » (۳)
یا لکه حافظ نور محمد چی د برینینا او خدی د کیسې (۱۲۰۴ هـ) (تالیف) په سر یزه کې د خپل پلار محمد امین سر پرېکړې د تالیف «جگړه د محمود افغان او نیول د اصفهان» په تعریف کې وایی :
«دا کتاب په زهيو د پښتنو له جهته دېدلو د قو مو قیمتی دی» (۴)
محقق العلماء عبدالحق خروټی (۱۲۱۵ - ۱۲۹۰ هـ) په «یا قوت السیر» کې ویلي دي :
ماند ینو دری و هلی
بښی بدلی دوی بللی (۵)
دغه راز «دخیبر ادب» په دغه عبارت کې : «دابدلی پښتانه مجلسیان

- (۲) د خو شحال مر غلری ، داوی استاد پوهاند حبیبی په سر یزه او تصحیح، ص ۴۲۹ ، طبع کند هار ، ۱۳۱۷ ش.
(۳) د ستار نامه ، د خو شحال خټک ص ۵۱ د ۱۳۴۵ ش کال چاپ - کابل - پښتو ټولنه .
(۴) تاریخی پلټنې، ص ۲۰ ، د ښاغلي حبیب الله رفیع مقاله، د ۱۳۵۶ ش کال چاپ ، د ۱۳۵۷ ش کال خپرونه، کابل - پښتو ټولنه.
(۵) یا قوت السیر (خطی) ۲۱۰ مخ، دپوهاند دکتر جاوید مخطوطه .

يا پخپله شاعران در باب اومنگۍ سره په خاص ملي طرزونو وايي» (٦)
 هم د «بدلي» کلمه په عام ډول د ټولو اولسي خصوصي اشعارو لکه : چاربيتی ،
 بدلي لو بی ، بگتي او دا ستان او نورو مفهوم آفاده کوي .
 ډيټي حيات محمد خان ، خان بهادر چي د حيات افغاني په ځينو برخو کي
 له پښتو او لسي سندرو (نارو ، ټپو) سره د «بدل» کلمه د عنوان په
 توگه راوړي ، دا هم د بدلي هغه عام مفهوم ښندي ، چي دی هم گرده اولسي
 سندري «بدلي» گڼي (طبع لاهور ۱۸۶۷ع ص ۲۸۱) .

څنگه چي لوړ پردي موضوع څه خبري شوي او دا زباته شوه چي
 په اکثرو پښتني سيمو کي د بدلي مفهوم عام دی او پر ټولو او لسي-
 سندرو اطلاقيزي ، مگر ددی ترڅنگه په ځينو نورو پښتني سيمو ، لکه د
 پښتيا ځيني غربي برخي ، دننگرهار او لغمان ځيني برخي او د پښتيا
 سيمو سره په گا ونډ کي پر تړوسرحدي پښتو کي «سندره» «سندري»
 د «بدله» «بدلي» ځای نيسي او څنگه چي په د مخو يادو شوو سيمو کي
 ټولو او لسي اشعارو ته په عام ډول «بدلي» وايي ، دغه ډول په دغو
 سيمو کي د او لسي خصوصي او عمومي سندرو ټولو انواعو ته «سندره»
 «سندري» ويل کيږي . په پښتو کتبي ادبياتو کي يي هم په همدی مفهوم
 مثالونه پيدا کيږي ، لکه د عبارت : «چي سندره به يي بلله او تعريف به
 يي په سندره کي د جمال د حمزه د زوی دنرو ښځو کاوه ، او داسندره به يي
 ويله» (٧)

د حميد بابا په لاندی بيت کي هم «سندري» همدغه ډول عامه معنی
 ښندي ، لکه :

چي پرون پري غږ يدي سندري ډول
 نن يي و یر دی په ژړاو په انبول
 يالکه دا عظم الدين (۱۳۰۰ هـ) لاندی بيت :

(٦) د خيبر ادب ، ص ۴۹ . د مراد شينواری تاليف ، د ۱۹۵۸ ع کال د
 پيښور چاپ .

(٧) تاريخ مرصع ، ص ۳۹۵-۳۹۶ د افضل خان خټک تاليف ، داستاد
 دوست محمد خان کامل مرحوم په تصحيح ، سريزه او تعليقات يونيو-
 سټي بک ايجنسي ، پيښور ، د ۱۹۷۴ ع کال چاپ .

زړه می بیا راته د غم وایی سندرې .
رانه غواړی دا شنډ خو لــــی خبری
(بهار گلشن ص ۲۲ طبع لاهور)

حاجی جمعه بارکزی (۱۲۵۹ هـ ق مړ) ویلی دی :
د خپل شعر به یو بیت باندي ورنه کړم
ددی او شو شاعرانو پرسندرې .

(خطی دیوان)

همدا رنگه شیخ احمد خان (۱۲۰۰ هـ ق حدود) د خپل یوه اولسې پارکي
په پای کی (سندرې) د ټولو اولسې شعرونو په مفهوم استعمال کړی دی
په دی ډول :

زه احمد خان وایم خوږی مسری سندرې
خاونده خدایه دا لعین کړی له ما لــــری
د شاعرانو که په ما راشــــی لښکری
نه تری ویریزم که د باب کوی که غوری
میر کی بلا دی د سند رو پــــه مسرو کی
د لیونوپه شا نی گر ځم مدام غرو کــــی
بل می باز گل دی چی مدام کړی چپاوو نه
په زړه می اوړی د غمو نو انبا رو نه (۸)

په خاص ډول :

دبدلی د عام مفهوم تر څنگه په ځینو پښتني سیمو کی «بدله» دځینو
خاصو مفا ، هیمو له پاره همداستعمال موارد لری ، لکه د پښتیا د منگلو په
سیمو کی ، هغو پښتني نکلونو ته چی په شفا هی ډول زموږ په اولس
کی موجود دی ، بدله ویل کیږی، د مثال په ډول دوی «دآدم خان درخانی»
تکل ته د آدم خان بدله وایی. زما په عقیده د م لانعمت الله نو ښاری
(۱۲۷۵ هـ زو کړی) د ظریف خان سواتی دقصې په لاندی بیت کی زاغلی
«دبدلی» کلمه همدغه مفهوم ښندی، لکه:
دا قصه وه مشهوره سا معانو

---

(۸) او لسی سندرې ، ج ۲، دزلمی هیواد مل ټو لونه ، ناچاپ .

په بدلو به ویله شاه خیلانو (۹)

دغه لوړ بیت کې له یادی شوی بدلی څخه ما ځکه «داو لسی نکل» مفهوم واخیست چې: د ظریف خان سوا تی قصه هم د پښتنو دنورو نکلو نو په څیر په اولس کې شفاهي شکل لري، او دنکل په ترڅ کې منظو می ناری هم ورسره ملې دی. نو په دی بیت کې یی نعمت الله همدغی بڼې ته اشاره کړې ده.

سر بیرې پر دی د پېښور پـــــــه ځینو شاوخوا سیمو کې «بدله» «داستان» په مفهوم هم استعمالیږي د حمید بابا ما شو گگری (۱۱۴۸ هـ، ق ژوندی) دمشهور تر کيب بند پـــــــه لاندی بیت کې هم «بدله» لوړه معنې لري، لکه: ولې نه چوی له دی غمه زما د له.

چي دی واوریده دیار دتلو بدله (۱۰)

کوم داستان ته چې د صو به سرحد په سیمه کې «بدله» ویسل کیږي، هغه «اولسی داستان» دی، چې موزی د خپلو اولسی اشعارو په خصوصي سندرو کې دیوه جلا صنف په توگه څیړو، او د اولسی سندرو په کتابو کې یی تعریف داسی راغلی دی: «داستان: هغه شعر دی، چې دمشوی په شان ویل کیږي، سر نه لري، او دیوه بیت د دواړو مسریو قافیه یی یو شان وی» (۱۱) د اولسی شعر دغه داستان ډیر اوږد نه وی او له ۳۰ نه تر ۸۰ بیتو پوری رسی، او د څیبر ها خوا ځینی پښتانه، دغه داستان ته «بدله» وایی.

ددغو سیمو د پښتنو او لسی شاعرانو د اشعارو کو می مجموعی چې په دی نژدی کلونو کې له پېښور څخه شوی دی، په ځینو کې د غه ډول او لسی داستانو نو ته د عنوان په توگه «بدله» لیکل شوی ده (۱۲).

(۹) قصه ظریف خان سواتی ص ۳۱ د دهلی د خادم الاسلام مطبعی چاپ.

(۱۰) د حمید دیوان ص ۱۳۲، ۱۲۷۸ هـ ق کال د بمبئی چاپ.

(۱۱) پښتنی سندری ج ۲ ص ۱۹۸ د ۱۳۳۵ هـ ش کال چاپ، پښتو ټولنه، کابل.

(۱۲) د مثال له پاره وگورئ: داو ښکو پیا له نو می کتاب کې د بامپر بدله.

خود هیرو لو نه ده چی د داستان دغه شعری قالب چی د مثنوی بڼه لری ، له هغو مثنویاتو سره ، چی له له پارسی یا عربی ادبه پښتو ته راغلی ، او په سل گو نو دینی، عشقی ، جنگی او قصصی کتابو نه یکی نظم شوی هیش اړه نه لری، بلکه زموږ د داستان شعر کالب که څه هم له مثنوی سره ور ته دی، خوبیا هم یو ملی وزن او د اولسی شعریو خاص لر غو نی شکل دی ، چی د وزنونو او بحر ونو له پلوه لــه لرغونو آریایی ادبیاتو سره نښتون لری، نه له پارسی او عربی ادبه راغلی کتابی مثنوی سره .

د پښتو د ادبی تاریخ په ځینو هغو کتا بو کی چی دلرو پښتنوله له خوا په پښتو او اردو ژبو کښل شوی هوری دغه اولسی داستان چی شعری سکښت یی د مثنوی په شان دی — او د قصصی کتابو مثنوی تړای دبدلی تر عنوان لاندی مطالعه شوی، زه له دغه ډول کتابو څخه د لاندی آثارو نوم ا خلم :

(۱) په «اتک کی اسپار» نومی کتاب کی چی د «پښتو لوک گیت» په نامه کو مه مقاله د «ح-صاحبزاده» په قلم کښل شوی ده ، د مقالی یو ځای راغلی دی (ترجمه):

« بدله : دا په پښتو ژبه کی ډیر قدیم صنف دی . او د بدلی مقبولیت له دی څخه ښکاری چی د پښتو ټول ادبیات په بدله کی دی . بدله د مثنوی په مفهوم استعما لیری . که څه هم ځینی خلک هر منظوم شی ته بدله وایی ، خو څنگه چی د بدلی له ظاهری صورته ښکاری له بدلی نه مطلب «بدله» ده او دا پـــــــه ظاهر کی د مثنوی دو هم نوم دی ، او هغه خلک چی له بدلی څخه له مثنوی پرته بل مفهوم ا خلی سراسر غلط وایی .

دغه صنف د پښتو درزمیه او بزمیه دواړه قسمه شاعری آئینه ده ، مذهبی کتابونه : لکه اسرار العارفین ، قصص الا نبیاء . ناولونه : یعنی : شهزاده ممتاز ، لیلی و مجنون آدم در خو ، فتح خان و رابیا ، جلالت ، محبوبا ، جنگنا می ، لکه : جنگنا مه حسنین ، جنگنا مه حضرت علی ، جنگنا مه امیر حمزه ، ټول په دغه صنف کی دی» (۱۳)

(۱۳) اتک کی اسپار ص ۵۵۰ .

جالبه خو داده، چي دهمدغه «اتك كي اسپار» نو مي كتاب په ۳۵۶ مخ كي چي دبدلي كوم تعريف راغلي هغه ډير واقعيت ته نژدي او دبدلي عامو خاص مفا هيم دواړه چاپيروي، د مقالې محترم ليكوال كښلې دي :

«په قديمه اصطلاح بدله سندرې ته ويله كيده ، او په دي تر تيب د پښتو نظم هر صنف دبدلي ترچوكاټ لاندې راته . مگر په پيښور او خيبر ايجنسي كي بيا بدلي خصوصي معني پيدا كړه او هغو دا ستانونو ته ويل كيده چي د محبت ذكر به پكې شوي وغالبا ځيني خلك په عام ډول مثنوي او د قصيدي په طرز مسلسلو نظمونو ته هم بدله وايي » (مختصره او آزاده ترجمه) (سر حد كي مو سيقې ، دسيد انصار نا صري د هلوي تحقيقي مقاله).

(۲) «پښتو لوك گيت» نو مسي كتاب كي دبدلي تر سر ليك لاندې كښل شوي دي. (ترجمه اولنډيز): «بدله ، د مثنوي مترادف شكل دي . دا دپښتو د اولسي سندرو مقبول ترين صنف دي . بحر يي يو وي ، خو دقافيو د تكنيك له پلوه يي بيتونه سره بيله قافيه لري ، اوبالكل د مثنوي له طرز سره يو شي دي . دهر شعر (بيت) قافيه بيله بيله ده . دهر بيت دواړي مسري ځانته ځانته خو يو شي قافيي لري ... داډي— لرغوني فورم ، او دپښتو ژبي ډير ادبيات په دي صنف كي ويل شوي دي . دبدلي لفظي مفهوم «بدله» ده ، اودا پر دي امر دلالت كوي چي بدله د مثنوي بل بدل نوم دي .

بدله سندرې ته هم ويل كيږي ، او دا په خپله ددي امر ثبوت دي چي بدله په پښتو كي ډير مقبول صنف دي .

په دي فورم كي ټولي تاريخي ، روماني او انقلابي قصي بيان شوي دي . رزميه اوبزميه دواړه ډوله موضوعات په دغه صنف كي موندل كيږي ، قصص الانبياء ، ليلي و مجنون ، شيرين و فرهاد ، له پارسي ژبي نه پښتو ته په دغه صنف كي منتقل شوي دي .

په پښتون قوم كي د آدم درخو ، فتح خان رابيا او جلات محبوبا مقبولي قصي هم په بدله كي ليكل شوي دي دامام ، حسين جنگنامه ، دامير حمزه جنگنامه او له دي نه علاوه د مقامي جنگونو د استانونه هم په بدله كي

نظم شوی دی « (۱۴) .

(۳) په «تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند» کی یی هم «د» بدله تر عنوان لاندی لیکلی دی (ترجمه):

«بدله د پښتو په اولسي سندرو کی معروف صنف دی . بدله له مثنوی سره مماثلت ښیي ، بحر یی عموما یو ډول دی . البته د قافیو تکنیک یی مختلف دی ، او د مثنوی په ډول د هر بیت قافیې یی سره بیلې بیلې دی .... په دی صنف تاریخی ، رو مانې ، انقلابی قصی نظم شوی دی ، په پښتو کی ټول رومانو نه او جنگنامی د بدلی په شعری چوکاټ کی پیدا کیږی» (۱۵) .

(۴) په «پښتو شاعری» نو می کتاب کی چی د «بدله» تر سر لیک لاندی څه کښل شوی دی ، هغه (۱۶) په دی باب د «پښتو لوك گیت» نومی کتاب د کښنولنډیز گڼل کیږی . خو څه چی ددغه کتاب په دی برخه زیات ښکاری دادی: «په بدله کی تاریخی واقعات ، معجزات ، افسانې ، عشقیه قصی ، جنگنا می او نور نظم شوی چی شمیر یی بی حساب دی .. په بدله والو کی م لانعمت الله او احمد جان مر حوم ډیر مشهور دی . له پخوا نیو بدل والو څخه د فیاض نوم په تذکرو کی مو ندل کیږی ، او ده د بهرام او گلندامی قصه نظم کړی ده ، او دا کلی په کلی له ساز سره ویله کیږی د نورو پخوانیو بدلو مصنفین معلوم نه دی ...» دلورو یادو شوو څلورو سرو کتابو په اقتباساتو کی مشترک ټکی داوو ، چی بدله د مثنوی بیل نوم دی ، او د پښتو ادبیاتو ټوله یازیا ته برخه په دغه صنف کی نظم شوی ده . د پښتو د ټولو دیني ، عشقی او جنگی قصصی کتابو شکلی سکښت د بدلی په چوکاټ کی دی .

---

(۱۴) پښتولوك گیت، فارغ بخاری ص ۶۷-۶۸ ، د ۱۹۶۱ ع کال د لاهور چاپ (دوهم چاپ)

(۱۵) تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند ج ۱۳ ص ۳۸ ، پنجاب یو نیور سټی لاهور ۱۹۷۱ ع

(۱۶) پښتو شاعری، فارغ بخاری رضا همدانی ص ۳۲-۳۳، د ۱۹۶۶ ع کال د کراچی چاپ.

خود اټك كې اسپار نو می کتاب دمقالې لیکوال (ح- صاحبزاده) په مطلق ډول داهم زیاتوی ، هغه کسان چی له بدلې څخه له مثنوی پرته بل مفهوم اخلی په غلطه روان دی . ددغه ښاغلی په ځواب کی ویل کیږی ، چی د پښتنو قاطع اکثریت په عام طور سره بدله د هر منظوم شی په مفهوم استعمالوی ، او په دی برخه کی چی ښاغلی صاحبزاده په کومه لار روان دی هغه تر کستان ته تللی ده .

او دا چی په دغو څلور واړو کتابو کی بدله له مثنوی سره یو شان گڼل شوی او یایی (بدله) دمثنوی بل نوم گڼلی دا محض د دوی له ذهنه یوه راوتلی مفکوره ده چی هیڅ ډول اولسی او علمی اساس نه لری .

دغو ښاغلی او لسی داستان چی شکل یی مثنوی ته ورته دی او د خیبر ها خواځینی پښتانه ورته بدله وایی له کتا بهی مثنوی سره گپه کړی دی . حال دا چی خبره داسی ته ده ، اولسی داستان یو زوړ آریایی شعری فورم دی ، او کتابی مثنوی له عربی یا پارسی ادبه پښتو ادب ته راغلی او له اتمی هجری پیری (۱۷) نه راپدی خوا په دی پنځو شپږو سوو کالو کی په سل گونو کتابونه په دی صنف کی نظم شوی ، چی د مثنوی دغه تقلیدی فورم زمونږ د اولسی داستان (بدله) له زوړ آریایی فورم سره له فور می تشا به پرته د گپون بل اساس نه لری ، او مونږ نه شو کولای چی له مثنوی سره د اولسی داستان (بدله) د فورمی ورت ته والی له امله د مثنوی په ټولو کتا بو د بدلې حکم وکړو . مثنوی زمونږ کتابی ادب دی ، او اولسی داستان (بدله) زمونږ اولسی ادب دغه دواړه ډوله ادبیات د شکل او مضمون له پلوه جلا خصوصیات لری او د اولسی ادب هر څیرونکی په دی پو هیږی چی زمونږ اولسی ادبیات د مضمون له پلوه زمونږ د اولس دقامی ژوند هینداره ، او د شکل له پلوه هم زمونږ د ژبی خاص ملی آهنگونه دی چی زوړ آریایی اساس لری ، او کتابی مثنوی او نور دغه ډول ادبیات د شکل

---

(۱۷) په پښتو لیکلی ادب کی پخوانی لاس ته راغلی مثنوی د اکبر زمینداوری (۷۵۰ هق حدود) ده (وگوریء ! پښتانه شعراء ج اص ۶۷- ۶۹، د لوی استاد پوهاند حبیبی تالیف، د ۱۳۲۰ ش کال چاپ - کابل پښتو ټولنه) .

او مضمون دواړو له پلوه دغه ډول خصوصیات نه لري .

دا چې موږ او لسی داستان له کتابي مثنوی سره یو ډول نه بولو. لو مړنی آریا یی فورم او دوهم تقلیدی شکل گڼو، په دی خصوص کی ځینی نور اسناد هم له موږ سره شته ، چې هغه په دی دلالت کوی چې داولسی داستان (بدله) مثنوی له کتابي تقلیدی مثنوی سره اړه نه لري، د اولسی داستان (بدله) مثنوی ډوله نظم په څیر نوری سندرې هم موږ په پښتو ادب کې لرو ، چې فورم یی مثنوی ته ور ته دی، د مثال په توگه سلیمان ماکو سابعزی په تذکرة الاولیاء (۶۱۲ هـ) کی د شیخ بیتنی (۳۰۰ هـ ق حدود) په برخه کی کښلی دی : «شیخ بیتنی به ډیر تر ډیر داسی سندرې لولولی او د کسې غره کی به گرځید په شپي :

لویه خدایه لو یه خدا یه	ستا په مینه په هر ځا یه
غرو لار دی درناوی کی	ټوله ژوی په زاری کی
دلته دی د غرو لمنی	زموږ کپړ دی دی پکی پلنی
داوگری ډیر کری خدایه	لویه خدایه لویه خدایه « (۱۸)

دشکلی جوړ بنست له مخی دشیخ بیتنی دغه مناجات هم د مثنوی په څیر دی ، مگر د تذکرة الاولیاءمولف یی سندرې بولی .

دغه ډول د کاکړ و غاړو فورم یی جوړ بنست هم د مثنوی په ډول دی :

لکه دغه لاندی غاړی :

کوټی خود به نړیدی	په تاکی څه نخری کیدی
بوری کښته سه له کټه	زلزله را له پر کو ټه
راکښته سه له میزه	زلزله را له انگر یزه
بازار سو تختی تختی	ترلاندی پروتی پښتنی
زلزلی زړه سوی دی نسته	ځوانان مړه دی بزغ یی نسته
راکښته سه له بامه	زلزله زاله بی پا مه (۱۹)

(۱۸) تذکرة الاولیاء (خطی) ص ۲

(۱۹) غاړی ص ۶۴، د پروفیسور سیال کاکړ ټو لو نه ، د ۱۹۶۹ ع کال د کوټی چاپ .

دغه سندرې چی د کاکړ یو ، او غاړو په نامه شهرت لری هم مثنوی ته ورته دی مگر هیچا له مثنوی سره یو شان نه دی بللی اونه یی مثنوی ته غاړی ویلی دی .

او داهم دیوه اولسی داستان-چی ځینی پښتانه یی «بدله» بولی خوبیته :
 خان بابا د چکدری چی په سفر لار
 له دنیا نه د حق لور ته برابر لار
 ظریف خان لعل بیگ تری پاتی ماشومان شوو

موری مخکی مړه وه دواړه یتیمان شوو
 هم یی لور بی بی کو پاتی شوه یتیمه
 پر یده به د بنمن ظالم غلیمه
 ظریف خان غریب چی پاتی شو یوازی
 تر بورانوپه غریب وکړی ناسازی (۲۰)

دغه دری واړه لوړ ښوول شوی اولسی فورمه د مثنوی په ډول دی، چی لو مړی فورم د سندرې دو هم فورم د غاړی او دریم فورم د داستان اویا په خاص ډول د بدلی په نامه یادیری او زموږ په اولسی او ملی ادب کی قدیمی رینښی لری، او سپری نه شپي کولای چی یی له کتابی مثنوی سره یو شان وبولی او یا ټولو کتابی مثنو یاتو ته د (بدلی) نوم ورکړی. په ځینو خاصو پښتنی سیمو کی (بدله) مطلق د اولسی نکل یا اولسی داستان په مفهوم استعمالیری، اوله مثنوی سره چی، داد بی فنو نو په کتا بو نو کی یی تعریف داسی راغلی :- « مثنوی که آنرا مزدوج نیز خوانند نوع اشعاری است که در وزن یکی اما هر بیت آن دارای قافیه مستقل باشد. چون هر بیت مستلزم دو قافیه یا هر دو مصراع ابیات مقفی است آنرا مثنوی نا میده اند منسوب به کلمه (مثنی) مراد ف (اثنین، اثنین) که به معنی «دوتادونا» یا (دوگانی) است - کلمه مزدوج نیز همان معنی را می بخشد.

عده ابیات مثنوی محدود نیست، و بدین سبب این نوع شعر را اکثر برای ساختن تواریخ و قصص و افسانه های طولانی بکار می برند

(۲۰) غم غلط ص ۱۸، دنور محمد دنو ښار، د پېښور چاپ، د دغه داستان (بدله) ټوله ۱۴۰ بیته ده .

که نظم آن در قصیده و برقافیتی معین متعذر باشد» (۲۱) یو شی نه بلل کیری. کتابی مثنوی، لکه لیلی و مجنون، یوسف زلیخا، اسرار العارفین، جنگنامی او نور دینی او قصصی د مثنوی په فورم کی ویل شوی کتابونه په پښتو ادب کی تر څلورو، پنځو، شپږو سوو کالو قدیمه سابقه نه لری حال دا چی د پښتو په اولسی ادب کی مثنوی ته ور ته یا مثنوی ډوله فور مونه ډیر زاړه او له زړو آریایی فور مونو سره نښتون او اړیکه لری.

گران پرو فیسور محمد نواز خان طایر په خپل مهم اثر «روهي ادب» کی سره نه دی چی د کتابی مثنوی او بدلې د مثنوی تر منځ د بیلتون د کرښی په را ایستو قایل دی، خوله دی سره سره دا هم وایی: «شلمه عیسوی صدی کی مثنوی زموږ په عوامی کی بدلې شکل اختیار کړی دی او د تقلیدی انداز په ځای یی هغه تخلیقي لاره اختیار کړی ده چی زموږ د فولکلور یا عوامی ادب نور اصناف پکې زیږیدل. هم په دی سبب د کتابی شاعری دا صنف په ټوله پښتوخوا کی بی کچه زیات مقبول او دلغیز دی، خو په بدله کی د مثنوی علمی او فلسیفانه معیار قایم نه دی ساتلی شوی» (۲۲) د محترم پرو فیسور حضور ته باید عرض شی چی د دوی په اصطلاح د بدلې مثنوی د کتابی مثنوی په تقلید نه ده ویل شوی، او یا داچی مثنوی زموږ د بدلې په رنگ کی نه ده ظاهره شوی، بلکه زموږ مثنوی ډوله اولسی داستان (بدله) تر کتابی مثنوی وړاندی او په شلمه پیری کی نه ده، پیدا شوی بلکه دغه داوړه ډوله مثنوی سره بیلې دی.

په پېښور یو پښتنو لیکوالو کی یوازی عبدالحلیم اثر افغانسی دی موضوع ته متوجه شوی، او پر (بدلې) یی لکه داتک کی اسپار د مقالی د لیکوال او یانورو ښاغلو په څیر د مثنوی حکم نه دی کړی بلکه بیلابیلی معناوی یی ور کښلی دی، دی کاږی «ځینی پښتانه لنډی ته بدله وایی. هسی خو د بدله نوم په پښتنو کی مشهور دی، او په عام طور سره استعمال لیری، ولی د استعمال په محل او موقع کی یی فرق دی:

(۲۱) صناعات ادبی ص ۲۱۷، دجلال همایی تالیف د ۱۳۸۰ هق کال دتهران چاپ.

(۲۲) روهي ادب ج ۱ ص ۸۵ د ۱۹۷۸ ع کال د پېښور چاپ.

(الف) د قند هار او خواو شاپښتانه وایی، چی بدله لکه د لنډی او غزل په شان د یوه خاص قسم، شعرونو نوم نه دی بلکه یو عام لفظ دی، چی په ټولو قسمونو یی اطلاق کیږی. د پښتو ژبی ملی شعر ونه که غزل دی، هغه هم بدله لکه ده او که چاربیته ده هغی ته هم بدله ویلی شو او داسی واخله نور قسمونه. لیکن دا یو خصوصیت لری، چی بدلی صرف د ښځو آوازونو ته ویلی شی (۲۳) یعنی که یوځای ښځی لوبی وایی، لنډی وایی یا هر څه قسم شعرونه وایی د هغوی په حقله به داسی ویلی شی: «په فلا نکي ځای کی ښځی (یار تینی، ماند ینی، جونه، نجلی) بدلی وایی».

اگر که هغوی هر قسم اشعار لنډی غزلی یاد پښتو څه بله نوعه او قسم اشعار وایی. یعنی د ښځو اوزانو ته مطلقاً په غیر د څه قید نه بدلی ویلی شی د قند هار د خلقو په اصطلاح دنارینه وو آوازو نو ته بدلی نه شی ویلی، یعنی داسی څوک نه وایی فلانکی سړی بدلی وایی.

(ب) د جنوبی او مشرقی افغانستان او ځینو نورو پښتنو پسه اصطلاح کی د بدله اطلاق عام دی، د ښځو اوزانو ته هم بدلی ویلی شی او دنارینه وو هغی ته هم. ددوی په اصطلاح کی دا دواړه محاوره موجودی دی. سړی بدلی وایی ښځی بدلی وایی:

(ج) د ځینو نورو پښتنو پسه اصطلاح کی بدله په خصوصیت سره هغه مسری او ټپی دی، چی دعا شق او معشوق په منځ کی دراز او نیاز د اظهار او د سوال او جواب وړ بدلولو معنی گانی لری. په وادی پنا وړ او په خواو شا علاقه کی دادریمه اصطلاح غوره گهلی شی. په دی وجه مونږه بدله د لنډی هغه قسم مصری گڼو چی د راز او نیاز د اظهار لطف او پر سوزه احساسات تاثرات پکی د دوو مینو تر منځه په طور د سوال او جواب بدل را بدل شوی وی» د ښاغلی اثر څرگند ونی په خپل ځای کی د موضوع لسه روښانو لو سره مرسته کوی. خو څه چی دده په خبرو کی سمول غواړم دا دی چی: د کند هار په سیمو کی

---

(۲۳) استاد بینوا په ادبی فنون کی هم دغه ډول نظر په وړاندی کړی دی (وگورئ! ادبی فنون ص ۶۷)

یوازی د بندځو آوازو ته بدلی نه ویلای کیری ، بلکه د نرو سندرو ویلو ته هم «بدلی» و یل کیری مثلاً ز موزکند هار یان وروڼه وایی : (پلانی بنه بدلی (۲۱) دی ،

سره له دی چی د پېښور د سیمو ځینی ښاغلی لیکوال اولسی داستان چی د مثنوی په ډول شعری کالب لری ، بدله بولی ، او د همدی بدلی په استناد ټولو مثنویاتو ته بدله وایی ، مگر د همدی سیمی د ځینو نورو شاعرانو آثارو ته په پاملرنه په دی سیمه کی یوازی اولسی داستان ته نه ، بلکه ټولو وړو قصو ته ، چی په هر شعری فورم کی وی ، بدله ویل کیری ، چی دغه اصطلاح بیا زمونږ د هغو نورو ښاغلو پېښور یو لیکوالو دا ادعا چی هر اولسی داستان بدله ده او اولسی داستان چی د مثنوی فورم لری نو بیا ځکه هره مثنوی هم بدله ده - پری ردیږی .

د مثال له پاره د سید اکبر صابرنو ښاری «دزپه سوی» نو می کتاب داشعارو په فور می ویش کی د بدلی موقعیت د یادونی وړدی . دغه کتاب ۹۶ مخه په ۱۹۶۴ ع کال د پېښور په حمیدیه پریس کی چاپ شوی دی . په دی کتاب کی راغلی اشعار : د ثنا ، مناجات ، نعتونه ، ترانی ، رباعیات غزلی ، لوبی ، مرثیې نظم ، بدلی او چار بیتي تر سر لیکو نو لاندی خوندي شوی دی . په دی لړ کی د کتاب په ۷۹ مخ کی د «بدلی» سر نیک لیدل کیری ، تر دی سر لیک لاندی په (۱) نو مره د پیر بابا د بالکی قصه او په (۲) نو مره د بلخ دیو امیر د زوی قصه خوندي ده .

لومړنی قصه (۷۹-۸۳ مخونه) د غزلو په شعری قالب کی نظم شوی ده ، چی ټولای غزلی یی پنځه دی او دوهمه قصه یی (۸۳-۸۹ مخونه) هم د قصیده و شمه اوږدو غزلو په چوکاټ کی نظم کړی ، چی د پارکو شمیر یی دری دی .

له دی سنډه څر گنده شوه ، چی د هغو سیمو ځینی خلك یوازی اولسی داستان یعنی مثنوی ډول له نظم ، ته بدله نه وایی بلکه هری وړی قصی ته بدلی وایی ، نو چی د اسی وی موز و لسی کتابی مثنوی او ددوی په اصطلاح اولسی بدله او لسی داستان یوشی ووبولو .

د بدلی د عامو او خاصو مفا هیمو د څرگندو لو د لوړ اوږد بحث په نتیجه کې دو مړه ویل غواړم چې (بدله) په عام ډول ټولو لې اولسې سندري را چا پیروی او په خاص ډول او لسی نکل او اولسې داستان ته ویل کیږي ، چې مفا هیم یې د سیمو په اساس فرق، کوی له همدغه ځایه ده چې په آریانا دایرة المعارف کې یې کښلی دی :

« بدله په پښتو کې مختلفې معنای لري ، په قند هار او مربوطا تو کې یې هغو سندرونو ته بدله وایي چې د ښځو له خوا ویلي کیږي (؟) د پکتیا او ننگر هار په ولایاتو کې ټول سندرونو ته بدلی وایي (؟) یعنې ټولی هغه سندري چې د ښځو او نارینه وو له خوا ویلي کیږي . پښتانه لنډې ته هم بدله وایي» (۲۶)

بدله د اولسې خصوصي سندرو دیوه ځانگړی فورم په تو گه :

د پښتو په او لسی ادبیاتو کې خصوصي سندري یعنې هغه سندري چې د اولسې شاعرانو له خوا جوړې شوي ، او شاعران یې معلوم دي ، څو ټاکلي نوعی لري ، چې یوه نوعه یې بدلی دی . دغه بدلی د پښتو د اولسې ادبیاتو په څیر نو کې ډیرو ښاغلو د اولسې غزل ، یا ملی غزل په نامه را معرفي کړی او یا یادی کړی دی (۲۷) . د غو ښاغلو سره له له دی چې دغه ډول اشعار له دیوانې غزلو بیل کړي او د ملی غزل نوم یې ور کړی ، خو په خپل اصلي «نامه» «بدلی» یې نه دی یادې کړی .

خو ځینې نور محترم او ښاغلي لیکوال چې د موضوع له مختلفو اړخو نو سره آشنا دي ، دغې باریکۍ ته متوجه شوي ، او د پښتو د اولسې شاعري دغه صنف یې د بدلو په نامه یاد کړی دی ، د دغو لیکوالو له جملې څخه استاد الفت مرحوم (۱۳۵۶ ش م) په «پښتو سندري»

(۲۶) آریانا دایرة المعارف ج ۴ ص ۳۷۸ ، د ۱۳۴۴ ش کال چاپ ، د آریانا دایرة المعارف ټولنه ، کابل .

(۲۷) و گوري ! پښتنې سندري ج ۲ ص ۱۱۸ ، پښتو څیړنې (ص ۴ طبع ۱۳۵۶ ، پښتو ټولنه) ، پښتو غزل (ص ۳۸۶ - طبع ۱۹۷۹ ، پېښور ، پښتو اکیډمي) ، پښتو ادب ص ۲۶۶

(۲۸) او محترم محقق ښاغلی رفیع په «خلکو سندرې» (۲۹) کې دغه صنف ملی غزل په واقعی او اصلی شکل د (بدلی) په نامه راپېژندلی دی .

ښاغلی اثر سره له دې چې په (پښتو ادب) نومی کتاب کې د ملی غزل اصطلاح هم کارولی ده ، خو له دې سره سره یې د «بدلی» د تشریح په ترڅ کې کښلی دی : « د ځینو نورو پښتنو ادیبانو په رای باندې بدله لکه د پښتو ژبې د نورو ملی شعرونو ځان له یو جدا قسم دی ، او د غزل او مستزاد نه څه لږ ډیر فرق لري » .

د ادبیات سرحد د لو مړی ټوک مؤلف رضا همدانی (ص ۱۴۰-۴۱) طبع ۱۹۵۳ع) چې د شیخ بسمنان پرېڅ سوانح له پټې خزانی په اردو ژبه ترجمه کړی ، او له بدلی سره یې اردو ترجمه هم مله ده . هوری یې د شیخ د بدلی په باب کښلی دی : «بدله په پښتو کې د وینایو مخصوص صنف دی ، د ډیرسو ځنډ آهنگ په ملگر تیاویله کیږي ، د قافیې او ردیف پابندی هم لري . خو هر باندې بیل بیل دی . دغه صنف موږ په اردو کې له مستزاد سره تشبیه کولای شو . دغه رنگه په پښتو کې هغو نظمونو ته هم بدله ویله کیږي چې په هغو کې کومه قصه بیان شوی وی . خو په قندهار کې غزلی ته هم بدله وایي »

دو یلو وړ خبره خو دا ده ، چې نو موږی همدانی په پښتو لوک گیت نومی کتاب کې د بدلی له پاره یوسفسطه ډوله تفصیل ورکړی ، او دلی یې بیا بدنه په خصوصي او لسی اشعارو کې یو صنف و ګاڼه ، چې دغه خبره یې په خپل ځای کې کومه هم ده ، مګر دده دغه دوی متضادي نظر یې له هغه کور کورا تقلید — ده زیږیدلی ، چې د پښتو لوک گیت بحث کې داټک کې اسپار له مقالې څخه او په دې ځای کې یې د لوی استاد پوهاند حبیبی ، د پټې خزانی له حواشیو څخه کړی دی . دی پخپله په دې خصوص کې د هیڅ ډول شخصي رایې تښتن نه دی .

(۲۸) پښتو سندرې ص ۱۰۴ ، د ۱۳۲۵ ش کال چاپ — پښتو ټوانه کابل .

(۲۹) د خلکو سندرې ص ۲۴۳ ، د ۱۳۴۹ ش کال چاپ — تاریخ ټولنه کابل .

د پښتو د ملی غزل (بدلی) او دیوانی غزل (تقلیدی) تر منځ فرق ښکاره او څرگند دی، هغه غزلۍ چی د پارسی او عربی غزل د بحرونو او وزنونو په چوکاټ کی ویل شوی، او ددغو د ووژبو د ادبی تاثیراتو له امله پښتو ته راغلی دی، د فورم او نورو شکلی خصوصیاتو له پلوه له «بدلی» یاد ځینو په اصطلاح «ملی غزل» سره ډیر او څرگند توپیرونه لری، لکه چی د تقلیدی او یا پسه اصطلاح عروضی غزل په تعریف کی ویل کیږی:

«غزل در اصطلاح شعرای پارسی اشعاری است بر يك وزن وقافیت یا مطلع مصرع که حد معمول متوسط مابین پنج بیت یا دوازه بیت باشد و گاهی بیشتر از آن تا حدود پانزده و شانزده بیت و به ندرت تانزده بیت نیز گفته اند، اما از پنج بیت کمتر، چون سه چهار بیت باشد میتواند آنرا غزل نام تمام گفت و کمتر از سه بیت را به نام غزل نه شاید نامید.

کلمه غزل در اصل لغت به معنی عشق بازی و حدیث عشق و عاشقی کردن است، و چون این نوع شعر بیشتر مشتمل بر سخنان عاشقانه است، آنرا غزل نامیده اند، ولیکن در غزل سرایی حدیث مغاز له شرط نیست، بلکه ممکن است متضمن مضامین اخلاقی و دقایق حکمت و معرفت باشد...

فرق میان غزل با تغزل قصیده آنست که ابیات تغزل باید همه مربوط به يك موضوع و يك مطلب باشد، اما در غزل تنوع مطالب ممکن است، چنانکه آنرا شرط غزل دانسته اند» (۳۱).
اما د «بدلی» د تعریف او ګڼو فورمی خصوصیاتو په باب ویل کیږی:

(۳۰) فنون بلاغت، ص ۱۲۴-۱۲۵، جلال الدین همایی، طبع پهران، ۱۳۵۴ ش.

دکتر محمد معین کنسلی دی: «غزل: شعری مرکب از چند بیت (معمولا بین ۷ تا ۱۲ بیت) که وزن آن مساوی و مصراع اول با آخر ابیات مقفی باشد. و موضوع آن وصف معشوق و می و مغازله است». (فرهنگ معین ج ۲ ص ۲۴۱۲، طبع ۱۳۴۳، تهران).

«بدلی د پښتو د اولسي نظم اودخلکو د سندر و یوه اغیز ناکه ،
خوند وړه او زړه وړونکي برخه ده.

بدلی په ډیره چستی او تندي سره ویلی کیږي ، چی د آواز سستی اود
آهنگ اوزد تیا نقصان پکي پیدا کوي دبدلو مو ضوع غالباً مینه او محبت
وی ، او بدلی هرو مرو د مینې کلام یا په بل عبارت داسی کلام وی چی
انسان په وجد اونشاط راوړي ، او په وجود کی یی هیجان او یو بی ساری
ذوق پیدا کوي ... بدلی په خپل کور کی د مسریو د شمیر او د مسریو
داوزدوالی ، لنډ والی او برابر والی اساس په ډیرو نورو برخو ویشلای
کیږي ، د بدلو هر بند اکثرأ له دوو مسریو نه زیات راځي ، چی کله یی
هر بند دری مسری ، کله څلور مسری او کله لا زیاتي مسری هم لری چی
څو مهم ډولونه یی په لاندی ډول بنوول کیږي :

(۱) هغه بدلی چی هر بند یی څلور لنډی او په یوه وزن مسری
ولری ، چی په هغو کی یی دری مسری په خپل کور کی متحد القافیه وی ، او
څلور مه مسری یی د کسر په قافیه وی .

(۲) هغه بدلی چی هر بند یی څلور مسری وی ، لو مری او دوهمه
مسری یی لنډی په یوه قافیه او یوه وزن او قافیه دریمه مسری یی پنځه
سیلابه په بیل وزن او بیله قافیه او څلورمه مسری یی څوارلس یا پنځلس
سیلابه په بیل وزن او د کسر په قافیه وی .

(۳) هغه بدلی چی دالفاظو په تسلسل کی د ځنځیری چار بیټی
غوندی وی چی ځینی خلک یی سپری بدلی هم بو لی ، او هر بندی یی
څلور مسری ولری ، په لاندی ډول:

لو مری مسری په بیل وزن او بیله ، قافیه ، او دوهمه مسری په
په هماغه وزن او هماغه قافیه ، دریمه مسری اوزده په بیــــل وزن
او بیله قافیه او څلورمه مسری بیالنیډه دریمي مسری په قافیه اوبل وزن
یا په بل عبارت دکسرو دوهمه مسری دتکرار په ډول راوړله کیږي .

(۴) هغه بدلی چی هر بند یی څلور مسری ولری ، دوی مسری یی
په یوه قافیه او یو وزن ، دوی نوری مسری یی په بله قافیه او هماغه وزن
وی .

(۵) هغه بدلې چې هر بندي دزي مسري ولري ، لو مړي مسري يې لنډې او په يوه وزن او يوه قافيه اودرېمه مسري يې اوږده اود کسر په قافيه وي .

(۶) هغه بدلې چې هر بندي دزي مسري ولري ، لو مړي مسري يې اوږد او په بيل وزن، دو همه مسري يې لنډه په هماغه قافيه او بيل وزن، درېمه مسري يې بيا اوږده د لو مړي مسري په وزن او قافيه وي .

(۷) هغه بدلې چې هر بندي څلور اوږدې مسري ولري ، لو مړي دزي مسري يې په يوه قافيه او يوه وزن او څلور مه مسري يې په همدې وزن او د کسر په قافيه وي .

(۸) هغه بدلې چې هر بندي دزي اوږدې مسري ولري ، لو مړي دوي مسري يې په يوه قافيه او يوه وزن او درېمه مسري يې په هماغه وزن او د کسر په قافيه وي .

(۹) هغه بدلې چې هر بند يسي څلور مسري ولري ، لو مړي دزي مسري يې لنډې په يوه قافيه او يوه وزن او څلور مه مسري يې اوږده د کسر په قافيه او هماغه وزن وي .

(۱۰) هغه بدلې چې هر بندي اووه لنډې مسري ولري ، په دې ډول چې لو مړي شپږ مسري په يوه وزن او يوه قافيه او اوومه مسري په همدې وزن او د کسر په قافيه وي .

(۱۱) هغه بدلې چې هر بندي اته لنډې او په يوه وزن مسري ولري . په دې ډول د بند لومړي مسري په بيل وزن او بيله قافيه ، څلور مه مسري ددوهمې مسري په وزن او قافيه ، پنځمه مسري دلو مړي اودرېمې مسري په وزن او قافيه شپږ مه مسري ددوهمې او څلور مې په وزن او قافيه او اتمه مسري د کسرو د دوهمو مسريو په وزن او قافيه وي .

(۱۲) هغه بدلې چې دوه کسرونه او هر بند يي څلور مسري ولري ، لو مړي مسري اوږده په بيل وزن او بيله قافيه، دو همه مسري لنډه په هماغه قافيه او بيل وزن ، درېمه مسري اوږده د کسرو دلو مړيو

مسریو په وزن او قافیه او څلور مه مسری یی لنډه د کسرو د دوهمو مسریو په وزن او قافیه وی.

(۱۳) هغه بدلی چی دوه کسرونه ولری د کسرو لو مری مسری په یوه وزن او یوه قافیه او ددوهمه مسری یی په هماغه وزن او بيله قافیه وی ، او هر بندیی څلور برابری مسری ولری، لو مری مسری یی په بیل وزن اوبيله قافیه دو همه مسری په هماغه وزن او هماغه قافیه اودریمه مسری د کسر د لو مریو مسریو په وزن او قافیه او څلور مه مسری د کسرو د دوهمو مسریو په وزن او قافیه وی .

(۱۴) هغه بدلی چی هر بندیی څلور مسری ولری . لو مری مسری یی اوږده په بيله قافیه ، او په بیل وزن، دوهمه مسری یی لنډه په هماغه قافیه او د کسر د دوهمی مسری په وزن، دریمه مسری اوږده ، د کسر د لو مری مسری په قافیه او بیل وزن او څلور مه مسری یی لنډه د کسر ددوهمی مسری په قافیه او وزن وی، او دی ته سپره بدل هم ویله کیږی، چی د ځنځیری چاربیته رنگ لری. (۳۱) .

دبدلی لوړ انواع چی د پښتو داولسی ادب یوه محترم څیړونکی ښوولی ، په خپل ځای کی ارزښتمنی دی ، خو که چیری ټولی لاس ته راغلی بدلی پری پسی ښی و پلټل شی ښایی نور انواع یی هم وموندل شی، او دغه شمیره تر شلو ورسپیږی.

د ملی بدلی ددغو گڼو شکلی انواعوله ښوولو څخه زما غرض دادی چی گړانو لو ستو نکو ته دازبا ته شی چی زموږ ملی بدلی له دیوانی (تقلیدی) غزل سره هیڅ ډول نښتون نه لری.

هغه کسان چی د پښتو داولسی ادب بدل او غزل یو شی گڼی هغوی زما په خیال پر بله روان دی. دغسی چی د دیوانی ادب د غزلی او داولسی ادب د بدلی د یو شان بللو طرفداری نه کوم. همدا رنگه هغه ښاغلی چی د

دیوانی ادب غزلی بدلی بولی ، د هغو پلوی هم نه یم. دغه دواړه سره بیل اصناف دی ، موږ باید د دیوانی ادب تقلیدی غزل په خپل ځای کې غزله اود اولسي ادب تخلیقي بدله په خپل ځای کې بدله وبو او د دواړو د گهون طر فدار ونه اوسو .

بدله د اولسي شاعري د یوه فورم په توگه په پښتو ادب کې لرغونې سابقه لري ، او زموږ د اولسي شاعري په بنسټيزه بڼه کې له چاربيتی سره اوږه په اوږه او جوخته راغلې ده ، او د ځینو بڼا غلو دا نظر چې وایی : «دغزل دپاره د بدلي استعمال هغه روایت دی ، چې ښاغلي حبیبی دخو شحال خټک مرغلي کې شروع کړی دی» (۳۲).

دمنلو وړنه دی اوپه هیڅ علمي او ژبني او ادبي سند اتکا نه لري، اودا ځکه چې :

۱- لوی استاد پوهاند حبیبی دخو شحال مرغلي د غزلو برخه د «غزلیات» تر سر لیک لاندې راوړې ده (۱ مخ) او د عبدالقادر خان خټک (۱۰۶۳-۱۱۲۵ هـ) د دیوان دغزلو برخې ته یې «بدلي» کښلی دی (۲۹ مخ) البته دا خبره هم په پښتنو که عامه ده ، چې غزله هم بدله وبولی ، لکه مرحوم استاد کامل (۱۳۵۹ ش م) چې د خو شحال د کلیات طبع دوهم ۱۹۶۰ ع د ۲۶۱ مخ په حاشیه کې دیوانی تقلیدی غزله بدله بللی ده .

۲- دلورې ا دعا خاوند دو مړه سخت زوری اوپه خپل منطق مین دی چې د «بدلي» په باب له خپل د ذهني مفهومه پرته بل هیڅ مفهوم او معنی نه مني ، او د نورو پښتنو تعبیر ونو او تاویلو نو ته په دی خصوص کې په هیڅ ارزښت قابل نه دی .

۳- دغه ښاغلي ته تر اوسه دانه ده معلومه چې «بدله» له خپلو عامو او خاصو تعبیراتو سره بیرته ، په اولسي شاعري ،

---

(۲۳) پښتو مجله د ۱۹۶۷ ع کال د مارچ گڼه ، د ۸ کال ۲ گڼه ص ۳۳

دیوه صنف په توگه مو جوده ده چی دغه صنف ځینو ښاغلو دملی غزل او اولسی غزل په نو مو هم یادکړی دی ، اواله دیوانی غزل سره هر اړخیز توپیر لری . اوپښتانه دا اولسی شاعری دغه صنف د ځینو ښاغلو په تعبیر ملی غزل نه بلکه بدله بولی .

۳- د اولسی شعر دیوه فورم په توگه دبدلی موجودیت زموږ په اولسی شاعری کې قدیمه سابقه لری . په همدغه بڼه او نامه یی لرغونی ضبط هماغه دمر حوم محمد هوتک (۱۰۸۴ هـ ق زوکړی) دی ، چی په پټه خزانه کی یی د (شیخ بستان بریخ ص ۲۸ ملا باز توخی ص ۵۲ ، محمد گل مسعود ص ۶۰ ، بهادر خان ص ۶۴ ، ملا محمد صدیق پوپلزی ص ۶۵ ، ملا محمد حافظ بار کزی ص ۸۴ ، نصر الدین خان اندر ص ۸۵ سیدال خان ناصر ص ۹۲) اشعارو ته د بدلی سر لیکونه کښلی دی . کوم اشعار چی محمد هوتک بدلی بللی هغه اوس هم پښتانه بدلی بولی ، او د اولسی بدلو له ټولو هغو مشخصا تو سره سمون لری چی دا اولسی ادب محققین یی دغه ډول اشعار و ته ټاکي .

محمد هوتک په خپل ارزښتمن کتاب پټه خزانه کې د «بدلی» (اولسی تخلیقي شعر) او غزلی (دیوانسی تقلیدی شعر) تر منځ فرق کړی دی . د (خوشحال ص ۳۵ رحمان بابا ص ۴۷ ، شیخ محمد صالح ص ۴۹ علی سرور لودی ص ۵۱ ، شاه حسین هوتک ص ۵۷ یونس ص ۵۸ عبدا- القادر خان خټک ص ۶۲ ، الله یار اړیږدی ص ۶۸) اشعار و ته یی د (غزل) سر لیکونه کښلي ، او هغه اشعارو اقا غزل یی دی ، چی زموږ ادب کی دنورو ژبو د ادبیاتو په تقلید رواج شوی دی محمد هوتک غزلو ته بدلی او بدلو ته غزلی نه دی ویلی ، اودادده په عمیق نظر او دقت او په موضوع کی په هراړخیزوږود دلالت کوی . دغه ډول گډون د پټی خزانی له پیدا کیدو او تر لاسه کیدو دمخه واقع شوی دی .

له دی سر بیرته د پیاء الدین (۱۲۰۰ هـ ق حدود) دیوی قصیده وشمه غزلی په یوه بیت کی د (بدلی) یادونه په پښتو ادب کی له پخوا نه د یوه صنف په توگه دبدلی په موجودیت دلالت کوی ، ده ویلی دی :

چی په قصر می نوم نه دی ظا هرکړی

چیر شرمیزم په اشعار و په بدللو (۳۳)

۴- د محمد هوتک د پټې خزاینې تر پیدا کیدو او چاپ (لومړی ځل ۱۳۲۳ هـ ش) او هم د خوشال د، مرغلي تر چاپ د مخه زموږ پسه مطبو عا تو کی (بدله) د اولسي شعر دیوه فورم په تو گه پیژندل شوی، او دځینو په اصطلاح ملي غزل یی دبدلی په نامه راپیژندلې دی .

د مثال په توگه د پښتو مجلی د ۴۰ کال (۱۳۱۵ هـ ش) ۸ گڼه د (پښتو ادبیات مقاله ص ۲۵) کې بدله. د اولسي ادب دیوه صنف په توگه یاده شویده. دغه رنگه د طلوع افغان د ۱۳۱۷ ش کال په کالني گڼه (۳۴) کې چي داستاد غلام جیلاني جلالی (۱۴۰۰ هـ ق م) کومه رساله «د پښتو ځانتني ادب او موسیقي» تر سر لیک لاندی چاپ شوی ، په هغې کې د پښتو د عمومی او خصوصي سندرو د معرفي پسه ترڅ کې یو فورم د (سپري بدلی) تر سر لیک لاندی راغلی دی ، او هغه بدلی پکی معرفي شوی چي د پښتو د اولسي ادب وروستیو محققینو د ملي غزل، اولسي غزل او یا هم بدلی په نامه راپیژندلې دی.

د بلو چستان په سیمو کې پراته پښتانه د کند هار، هلمند، زابل ، فراه، غزني، وردگ او شرقی سیمو عام خلك سره بیره پر دی چي په عامو مواردو کې ټولو سندرو ته بدلی وایی ، له دی سره بیره د اولسي شاعرانو په اشعارو کې یو صنف دبدلې په نامه هم پیژني چي هغه صنف نه چار بیتي بگتي ، لو بی ، داستان ، کسر او آزاد اولسي شعر نه بیل دی، او ځانله مشخصات او کره وړه لری ، چي ما په همدی مقاله کې د څخه خبری پرو کړی .

د مثال په توگه صاحبزاده حمیدالله پښینی چي د (غرو څوکی) په نامه د اولسي اشعارو (خصوصي سندرو) کومه مجموعه په ۱۹۶۹ ع کال ۹۶ څخه نه کوټی چاپ او خپره کړی ده، د مجموعی ټول اشعار یی (بدلی) بللی دی ، د بلو چستان د سیمو ځینی پښتانه دغو بدلو ته صحرايي بدلی

(۳۳) ادبي ستوری ج ۲ ص ۱۰۸ ادبناغلي رفیع تالیف، د ۱۳۵۹ ش کال چاپ، د اطلاعاتو او کلتور وزارت .

(۳۴) طلوع افغان د ۱۳۱۷ ش کال کالني گڼه ص ۱۶ .

(۳۵) وایی ، او ئیښی یی غروالی (۳۶) هم گڼی په ادبی او ژبنيو څپر نو کی پښتنو محققینو له بویه چی په یوه موضوع یا مورد کی د قضاوت ملاک خپلی سیمې یا کلی تعبیر او تفسیرونه گڼی ، او په دغسی مواردو کی خپلی پیصلی او قضاوت د ټولو پښتنی سیمو تعابیرو ته په پاملرنه وکړی . موږ ولیدل چی همدغه (بدله) په عام مفهوم کو مه معنی لری ؟ په خاص مفهوم څه شی ته ویل کیږی ، اود اولسی ادب په خصوص صی سندرو کی پښتانه کو مو اشعارو ته بدله وایی . که چیری دبدلی په تفسیر ، او یاد بدلی دمعنی په باب قضاوت کی دغه ټول تعبیرونه او مفا هیم له پامه وغورځوو ، او د خپلو کلیوانو په تعبیر بدله دا- ستان اوبیا په غلطه مثنوی و بولو ، او یا هم داچی داوولسی شاعری د خصوص صی سندرو بدله غزل وگڼو ، او خپل قول او حکم ته ترجیح ورکړو نورو اقوالو ته په درنښت قایل نه شو ، دابه علمی روش نه بلکه یوه علمی تنگ نظری وی چی سیمه ییزه صبغه به و لری . په دغسی مواردو کی د نورو پښتنو له پامه غورځول ، او په خپله سیمه او سیمه ییز تعبیر تکیه کول ، د پښتو او پښتنو په ګټه عمل نه دی ، او له پښتو او پښتنو سره د دښمنی معنی لری .

د شیخ بستان دبدلی شکل او مضمون

محمد هوتک ته دی خدای (ج) جنتونه ور کا ، چی په خپل ډیر قیمتی او ارزښتمن اثر (پټه خزانه) کی یی د پښتو د لر غونو ادبی شپارو تر څنګه د شیخ بستان بریڅ (رح) (۱۰۰۲ هـ ق مې) یوه بدله هم دده د شرح حال تر څنګه د هغه د کلام د نمونې په توګه خوندي کړی ده .

په شکلي لحاظ دغه بدله د هغه تعریف له خصوص صیاتو سره سمه ده ، چی داوولسی ادب محققین یی دبدلو له پاره راوړی . دغه بدله یو کسر لری ، په دی ډول :

(۳۵) وگوری ء! دغروڅو کی ص ۱۸ .

(۳۶) پښتو او پښتانه په سهیلی پښتو نخوا کی ج ۲ ص ۲۰۵ ، د پرو فیسور سیال کاکړ تا لیف ۱۹۸۱ ع کال د کوتی چاپ .

اوبنکی می خاخی پر گر یوان یووار نظر که پر ما

راسه گذر که پر ما

په دغه کسر کی لو مری مسری اوږده پنځلس سیلا به او دوهمی لڼده اووه سیلا به ده ، دواړی مسری یو ډول قافیه لری .

له کسره سر بیره بدله څلور نور بندونه لری ، چی د هر بند په پای کی کسر ور سره تکرار راخی ، او داهغه خصو صیت دی چی زموږ په زیاترو و اولسی بدلو کی لیدل کیږی او دبدلی کسر د هر بند په پای کی تکرار یږی .

دبدلی هر بند دوه بیتیز څلور مسرین دی ، چی د کسر له تکرار سره تری دری بیتیز (شپږ مسرین) بند جوړیږی . د هر بند د لو مری بیت دوی مسری یوه قافیه او ددوهم بیت دوی مسری یی په بله قافیه دی . دهر بند د بیتو نو د مسریو جوړښت د کسر په څیر : لومړی مسری اوږدی اودوهمی لنډی دی .

دلو مری بند دواړی لو مړنسی مسری څوارلس سیلابیزی ، اودوهمی مسری یی شپږ سیلا بیزی دی :

د مینی اوردی زما زړگی وریت په انگار کیء نا

ښی تارو نارکیء نا

خو د به ویلیږم چی می زړه پر تامفتون کیء نا

ځان می زبون کیء نا

او بنکی می خاخی پر گریوان یووار نظر که پر ما

راسه گذر که پر ما

د دوهم ، دریم او څلورم بند لومړی دوی مسری پنځلس هجایی او وروستی دوی مسری یی اووه هجایی دی :

وکه نظر زما پر حال جی پروت رنځوریمه تل

په ویر ناسوریمه تل

له زړه می خاخی وینی سور په وینو خپلیمه تل

په اور جلیلیمه تل

او بنکی می خاخی پر گریوان یووار نظر که پر ما

راسه گذر که پر ما

له درده سوزه تل ناری او غلبلی و همه

کړې سوری و همه

یوان می چیری نه آرام نه ټیکاونه ونیم

نه راحت کړ نه وینم

اوبنکی می خاخی پر گریوان یووار نظر که پر ما

راسه گذر که پر ما

د خوږو زړونو له حال ته یی ای باداره آگاه

یی د بیوزلو همراه

د خپل عزت په روی بستان ته کړه دمهر بنندل

کړی له گناهه گواښ

اوبنکی می خاخی پر گریوان یووار نظر که پر ما

راسه گذر که پر ما

په دی بدله کی یوازی د لو مړی بند د لومړ نیو او دوهمو مسریو یوه

یوه هجاء بدلی د کسر او نورو بندونو له مسریو لږه ده ، د بدلی د نورو

بندونو مسری په هجایی لحاظ د کسر له اوږدی او لنډی مسری سره

برابری دی ، د لو مړی بند د مسریو دیوی هجاء کمبوت په باب دا و یل

غواړم چی ښایی دغه کمبوت د لهجوی اختلاف له امله زما له نا سمه لوسته

او دهجا وو له نه ادا کولو پېښوی، او یا به همدا ډول کمبوت واقع وی.

د پښتو د اولسی شاعری د خصوصی سندرو د نورو بدلو په بندونو کی

هم دغه ډول سیلابی گڼوډی، کمبوت او زیاتوب او یا خزم و خرم (۳۷) پېښ

وی .

---

(۳۷) خزم : د عربی عروضو په اصطلاح تر ټاکلی وزن یو یادوه توری

یا تر هغه زیات توری چې د دور په سر کی زیات راشی . هغه ته خزم

وایی . خزم په آریا یی ژبو کی کله کله په حشوه کی هم واقع کیږی .

خرم : د عربی عروضو په اصطلاح درکن داوول توری غورزید لو ته خرم

ویل کیږی، او په کوم رکن یا بحر کی چې خرم واقع شی هغه بحر او رکن

ته اخرم یا مخروم ویل کیږی (د تفصیل له پاره وگورئ ! دوز می

مجلی د ۱۳۴۷ ش کال په دوو گڼوکی د خزم او خرم په باب د فاضل

استاد پوهاند رشاد مفصلی مقالی .)

د مضمون په لحاظ دغه بدله یوه مسلکي عرفاني بدله ده، چي شیخ بستان پریڅ له خپله حاله سره سمه ویلې ده. شیخ د لوی خدای (ج) پامینه مست صوفی او دقال او حال خاوند وو، او دغه بدله هم دده د اورني الهی مینې ښکار ندویي کوي، او دده سیرت تری مون ته دخدای (ج) پر جمال دیوه مین عارف په توگه راتڅرگند یزي. او هغه څه چي نعمت الله هروی د ۱۰۲۰ هق په حدودو کي د ده د عرفاني تصوفی مراتبو په باب کښلي دده ددغی بدلی له مطالبو او مضمون سره پوره اړخ لگوي.

د شیخ بدله زموږ په اولسي ادب کي د عرفاني سندرو ډیره لرغونو نمونه ده او په لرغو نوالی ورته له دی جهته قایل یو، چي د اولسي ادب د خصوصي سندرو دبدایي په صنف کي تردی د مخنی بدله زموږ په واک کي نشته. که نه وی د شیخ متي (۶۲۲-۶۸۷ هق) او شیخ تیمر کاکړ (۵۵۰ هق حدود) عارفانه اوله وجد و جذب و حال نه ډکي سندری چي هغه هم زموږ د شاعری په اولسي اوزانو کي ویل شوی، تردغی بدلی ډیری د مخنی دی.

موږ په خپله اولسي شاعری کي عرفاني بدلی ډیری لږ لرو، ځکه زموږ عرفا وو زیاترو دغزل، قصیدی او مثنوی په شعری قالبو نو کي ویناوی کړی دی، او د شیخ بستان علیه الرحمه دغه بدله زموږ د عرفاني بدلو په سر یزه کي دریزی.

د شیخ بستان پریڅ دبدلی ادبی ارزښت

دا چي وایی: « ادبی اثر یوازی په هغه صورت کي په سمه توگه ارزیاوي کیدای شي چي د چاپیریال او کلتور په غبرګه کی مطالعه شي، او د یوی ځانګړی او مجر دی پدیدي په نظر ورته ونه کتل شي. هر ادبی اثر د پیچلو ټولنیزو او کلتوري عواملو محصول دی » (۳۸) د ادبی آثارو څیړنی او ارزښت د څرګندونې په برخه پر ځای خبره ده، او د کره کتنې په اصولو کي د یوه عمده اصل په توگه د څیړونکي او کره کتنونکي قضاوت ملاک ګرځیدلی شي. ځکه که چیري د ټولنې د کلتوري او اجتماعي

(۳۸) د کره کتنې تاریخي پس منظر او معیارونه، د څیړندوی محمد صدیق روهی مقاله، کابل مجله د ۱۳۵۹ کال ۷-۸ گڼه ۹ مخ.

ارزښتو نو ، او دادبې اثر د ايجاد عصر خصوصياتو ته په نه پاملرنه د يوه ادبي اثر مطالعه وشي ، نو په قضاوت کې غوره نتيجه ترې نه تر لاسه کېږي ، او هغه څه چې دادبې اثر د ارزښتو نو په باب واقعيت لري نه ترې څرگندېږي .

موږ چې د شيخ بستان پر پيښ بڼه د ادبي ارزښت له پلوه تر کتنې لاندې نيسو ، نو بايد د شيخ د ژوند د زمانې مسلط ادبي روابط او ضوابط ، د شکل او مضمون له پلوه د هغې زمانې د پښتو شاعري خصوصيات او بيا د شيخ فکري تمايلات هم له پامه ونه غورځوو .

په د مخنيو بحثونو کې مو د شيخ د شعر شکل او مضمون وښوو او دا ښکاره شوه ، چې دغه بڼه د شکل له پلوه او لسي شعر دی ، او د مضمون له پلوه ترې د عرفان او تصوف وېژم تر سون مو کېږي . اوس بايد دا خبره وکړو چې دغه بڼه د خپل عصر د ادبي تقاضو ښکار ندو په ده او که په ؟

زموږ د ژبې د لاس ته راغلو ماثرو مطالعه را ښکاروي ، چې د دريمې څلورمې او پنځمې پېړۍ په حدودو کې دنورو ژبو ادبي تاثيرات زموږ پر ادبياتو لويدي ، او د همدغو اثراو تر اغيز لاندې قصيدې ، غزلې او ټوټې له نوو کړو وړو سره زموږ په ادب کې رايحي شوي دي .

خو له دغو ادبي اثراو د مخه زموږ د ژبې شاعري په داسې اولسي او ملي او زانو او بحرونو کې شوي چې ددې ژبې خپل مالدي ، او ددې ډول شاعري ريښه له زړو آريايي ادبياتو سره ارتباط لري .

پښتو ژبې د تقليدي ديواني ادب تر څنګه له ډيرې لرغونې زمانې څخه خپل دغه اولسي ادب هم پاللي ، او تر اوسه هم زموږ کليوال شاعران په همدغو زړو ملي قالبو او چوکاټونو کې شعر وايي .

د شيخ په عصر کې د تقليدي شاعري تر څنګه په کليو او بانډو کې د پښتو په ملي اوزانو اشعار او ترانې ويل کيدې .

او دې ډول شاعري په ټولو پښتني سيمو کې پوره تسلط درلود . نو زموږ شاعر هم د خپلو ملي عنعناتو تر اغيز لاندې په همدې ملي اوزانو شعر وايي ، او دا ډول شاعري د پښتو طبيعي شاعري ده او شاعران يې

داسی خلك دی چی د پښتو ادبیاتو دستر نقاد فاضل استاد پوهاند رشاد په قول : «بی تکلفه یا طبیعی شاعر هغه څوک دی ، چی راسا د طبیعت نه الهام اخلی ، او له طبیعت نه متاثر کیږی ... بی تکلفه شاعر نیغ په نیغه له ژوند او کایناتو څخه الهام اخلی ، او ورنه متاثر کیږی ، شعر جوړوی ، او نسبت و هغه بل شاعر ته چی د نورو تر تاثیر لاندی شعر جوړوی ، طبیعی شاعر بلل کیږی.»

موږ د پښتو نخوا په غرو، رغو اودرو کی دغه له طبیعت، چاپیر یال او اجتماعی ژوند نه متاثر شاعران پیرلو، دوی د خپلی ژبی په دغو ملی اوزانو کی شعرونه وایی ، د نورو ژبو د عروضو او بحورو تابع نه دی، او د موضوع په بیان او انتخاب کی هم عام و تا مه آزادی احساسوی. دشیخ په شعر کی هم د پښتو د اولسی شاعری هغه طبیعی اثرات څرگند دی ، او خپل ذهنی اوروچی تاثیرات یی پکی بی غلو غشه څرگند کړی دی .

د شیخ بستان بریخ د ژوند زمانه داسی مهال دی ، چی - لوی استاد پوهاند حبیبی په قول په پښتو ادب کی د تصوف چاشنی گډه وه ، او د عصر له فرهنگي غوښتنو سره سم عرفانی افکارو د شاعرانو ویناوې تر خپل اغیز لاندی راوستی وی ، او دسیر او سلوک خبرو د شاعرانو او لیکوالو جونگړو او کوچولو ته لاره پیدا کړی وه . په همدی اساس موږ د شیخ د شعر موضوعی څرنگوالی د هغه عصر د تقاضو زیرنده او دده د حال تابع گڼو. لنډه دا چی : د شیخ بستان شعر د ادب هنر او ژبی د اصالت له پلوه زمونږ د لرغونو ملی اشعارو په لړی کی د «بدلی» د صنف خورا پخوانی تر لاسه شوی شعر دی چی هم یی ادبی ارز-بنت او هم یی هنری معیار لوړ دی او د شعر له معمول تعریف سره سم یی اوس هم ویل او لوستل پورې ونو کار کوی ، او د حال تنبته نانو په وجد راوایی او دالهی مینی او جمال واصلانو ته د بیلتون دویږی ناورین ور په زړه کوی . نو په دی توگه ویلای شو چی دشیخ د شعر موضوعی ، ژبني او فورمی ځانگړنې اوس هم د ژبی، هنر او ادب د نقادانو دپوښتنو ځواب په بریالیتوب سره ورکولای شی .

Résumé de la communication qui sera présentée au Séminaire organisé à l'occasion du 400e anniversaire de la mort de Bostân Bayâts.

La signification géographique du Pata Xazâna

---

par Daniel BALLAND

agrégé de l'Université

maître-assistant à l'Université de Paris IV

chargé de recherche au Centre National de la
Recherche Scientifique

Le Pata Xazâna est une oeuvre littéraire qui, par sa conception même, éclaire le passé de la nation pastun^V entre le VIIe et le XIIe siècles de l'Hégire (XIIIe - XVIIIe siècles après J.-C.). Cette question restant très obscure, il a semblé utile de faire la synthèse des données éparses qu'il renferme. D'un point de vue géographique, nous avons spécialement retenu les informations relatives à la localisation, aux mouvements et aux modes de vie des diverses tribus pastun^V mentionnées dans l'ouvrage. Au-delà, ces données posent le problème plus général de l'ethnogenèse pastun^V et leur confrontation avec la situation actuelle permet d'apprécier la dynamique de la société pastun^V.

Mission Scientifique en Afghanistan
Ambassade de France
Kaboul
Afghanistan

Université de Paris-Sorbonne
et Institut de Géographie
191 rue Saint-Jacques
75005 Paris
France

Résumé de la communication qui sera présentée au Séminaire organisé à l'occasion du 400e anniversaire de la mort de Bostân Baxōts.

Recherches sur la langue du Pata Xasāna

par Charles M. KIEFFER

Docteur ès Lettres

Maître de recherche au Centre National
de la Recherche Scientifique, Paris

Le Pata Xasāna, publié pour la première fois en 1944, à Caboul, par le Prof. A. H. NAHINI, est l'un des documents les plus importants pour l'histoire des Pāṭun. Il a soulevé durant ces quarante dernières années des discussions passionnées et en est allé jusqu'à mettre en doute son authenticité. Il convient aujourd'hui de faire le point et de prendre position à propos de ces réserves, qui oblitèrent un document essentiel pour la nation pāṭun, ce qui est inadmissible puisqu'elles ne semblent pas fondées scientifiquement.

C'est dans cette optique que nous avons d'abord examiné la langue et le vocabulaire de ce texte. Nous pouvons dire que rien ne permet de supposer qu'il s'agisse d'un document forgé de toutes pièces. Bien au contraire il apparaît représenter l'état ultime d'un texte issu d'une longue lignée de copies, dont les aménagements, somme toute normaux quand il s'agit d'un manuscrit, ne dénotent que le traditionnel souci de rendre un texte immédiatement compréhensible. Ces "corrections de copistes" sont autant d'arguments en faveur de l'ancienneté de la tradition et l'état relativement "moderne" de la langue, loin de constituer une source de suspicion, plaide en faveur de son authenticité.

(C.N.R.S., E.R.A. 355, Paris)

2, rue de Steinbach
F - 68700 CERNAY - France

Commentaire

Par sa forme et son style cette poésie de Bostân Barêts est typiquement un badâla et appartient à la tradition du folklore paštō. D'après le Dr. Rawân Farhâdi (cf. sa contribution à cet ouvrage), le badâla est un genre poétique d'origine ancienne qui rappelle la tradition poétique du moyen-iranien et même de l'Avesta.

Du point de vue de la dialectologie historique la langue du badâla de Bostân Barêts est à rapprocher du paštō kandahâri. Ce poème nous apporte le témoignage d'une situation linguistique vieille d'environ 400 ans. La langue de Bostân Barêts peut être comparée à celle de la prose et de la poésie de ses contemporains, de l'époque de la "Rôšâni", par exemple à celle du Khayr el-Bayân de Bâyezid Rôšân (931-980 de l'H.), du Diwân d'Arsâni (mort en 1010 de l'H.) et du Makhsan d'Akhond Darwêza (940-1048 de l'H.).

Ainsi cette poésie de Bostân Barêts ne révèle pas un état particulièrement ancien de la langue paštō : sa langue n'est guère différente du parler en usage aujourd'hui à Šêrâwak. On y trouve cependant quelques éléments relativement archaïques, par exemple le verbe gwâšol que le Prof. A.H.Habibi traduit par "écarter"; ce mot, qui n'est plus en usage dans le paštō kandahâri, survit cependant en paštō nangrahâri avec deux acceptions : "prévenir" et "avoir l'intention". D'autre part le mot tikâwona "repos, rétablissement", qui a complètement disparu de la langue moderne, ne manque pas de susciter l'intérêt du dialectologue.

Du point de vue de la structure grammaticale, morphologie et syntaxe, cette poésie ne révèle aucun trait ancien : la norme grammaticale était donc déjà fixée du temps de Bostân Barêts, à moins que les copistes n'aient peu à peu éliminé du Poeta Khazâna les traits archaïsants. Seule une étude systématique de l'ouvrage dans son entier pourra apporter une réponse à cette importante question. D'autres caractéristiques, comme la syllabe superfétatoire -nâ, sont courantes dans la tradition poétique du folklore paštō.

b a d a l a

Des larmes coulent goutte à goutte dans mon col,
Pour une fois accorde-moi un regard,
Viens et passe près de moi.

Le feu de mon amour pour toi a brûlé mon coeur,
Il m'a complètement épuisé et écrasé.

Puisque mon coeur est fasciné par toi, il faut que je parte,
Je me suis anéanti dans mon amour pour toi.

Des larmes coulent goutte à goutte dans mon col,
Pour une fois accorde-moi un regard,
Viens et passe près de moi.

Jette un regard sur moi, car je suis tombé dans la détresse,
Je suis emprisonné dans l'affliction et le deuil.

Mon coeur saigne et je suis teint du rouge de mon propre sang,
Je suis brûlé et consumé par le feu.

Des larmes coulent goutte à goutte dans mon col,
Pour une fois accorde-moi un regard,
Viens et passe près de moi.

Dans la douleur et la brûlure de l'amour je ne cesse de pleurer,
Je crie et me lamente.

Même pour un court instant nulle part je n'ai repos ni paix,
Je n'arrive plus à vivre.

Des larmes coulent goutte à goutte dans mon col,
Pour une fois accorde-moi un regard,
Viens et passe près de moi.

Ô Seigneur, Tu sais la condition des coeurs blessés
Et Tu es le compagnon des misérables.

Avec toute Ta gloire et Ton affection sois bon pour Bostân
Et tiens-le loin du péché.

Des larmes coulent goutte à goutte dans mon col,
Pour une fois accorde-moi un regard,
Viens et passe près de moi.

(Traduction Ch. M. Kieffer)

Séminaire organisé à l'occasion du 400e anniversaire
de la mort de Šayx Bostān Barēts

Prof. Dr. N. A. Zyār

Šayx Bostān Barēts, mort en 1002 de l'H., est cité dans le Poṭa Xasāna parmi les plus anciens poètes paštun du "Premier Trésor". Il est le contemporain de Bayasid Ansāri, le fondateur de la Rōšāniya. Avant le témoignage de Mohamad Hōtak, nous connaissions déjà Bostan Barets grâce au Maxsām-e Afghāni de Ne'āmatellāh Herawi, son ami. Ceci constitue aussi une preuve de l'authenticité du Poṭa Xasāna, qui, après sa première publication en 1944, a souvent souvent été mise en doute. (Voir Dr. Ahmad Zyār, in PASŦO QUARTERLY, Vol. I, No. 3, International Center for Pashto Studies, 1978).

Nous donnerons ici la traduction de la biographie de Bostān Barēts, rédigée par Mohamad Hōtak, la traduction d'une de ses poésies donnée à la suite de cette biographie, ainsi qu'un commentaire linguistique portant sur cette poésie.

Mon père a rapporté une tradition ancienne (à savoir) que Chaykh Bostān appartenait à la tribu Barēts. Il avait une maison à Chōrāwak (Šōrāwak). Son père, Mohamad Akran, Dieu le bénisse, était lui aussi un serviteur de Dieu. Venu de Chōrāwak, il avait élu résidence dans une hutte au bord du Helmand et se consacrait au culte de Dieu. On raconte que Chaykh Bostān tira sa richesse spirituelle de la présence de son père. Dans sa jeunesse il se rendit en Inde. Là il allait de ville en ville et observait avec ferveur les manifestations de la Puissance divine. Quand il revint au pays, en l'année 998 de l'Hégire, il écrivit sous l'inspiration des Saints de Dieu un livre intitulé "Bostān ol-Awlyā'" ("Le Jardin des Saints", une biographie des Saints). Mon père, Dieu le bénisse, avait vu ce livre à Chōrāwak dans la maison de Hassan Khān (Hassan Xān) Barēts. Dans ce livre Chaykh Bostān, la Miséricorde soit sur lui, avait noté la biographie, les grands actes et les conduites paradoxales de beaucoup de Saints pachtunes (paštūn). Il y avait cité aussi une part importante de poésies de divers écrivains et aussi ^{de} ses propres poésies. Moi-même j'ai entendu de la bouche de mon propre père la poésie suivante qui fait partie des poésies de Chaykh Bostān, Dieu le bénisse :

O sky do unto me as you wish,
 But am I thy sole victim or do you distress others too?
 You burnt my heart in the fire of separation,
 Do as you please now thine's the upper hand.
 If one inquire about the state of Hassan,
 In what state is a tree in fall?

NOTE

Mulla Hassan belonged to the Saagzai tribe. He died at the age of sixty-eight in 1245 H. and was buried at Talukan, Kandahar. People still go to his shrine to visit. Though there is a time lapse of two centuries between Mulla Hassan and Shaikh Bustan, weeping and uneasiness in the state of qurb is a common quality between them, wrapped both in that song and this ode. And this is one of the advantages that links up Pashto literature with the literature of Oriental languages.

Reference

- 1- Nematullah, Makhzani Afghani, vol. 2, p. 743. In a manuscript copy this date is given as the 11th of the same month.
- 2- Ibid.
- 3- Mahmud Kashani, Misbahul Midaya, p. 417
- 4- Misbah, p. 419
- 5- Tuhfatul Ahrar
- 6- In the manuscript copy of Pata Khezana (p. 28) the date of writing of Bustanul Aulia is given as the year 998 H. and it is related that in this year the Shai-
 kh returned to his homeland. Before this statement the author says on page 26 that this book was written in 956 H. Since he had died in 1002 H. it is obvious that he would have returned to India before 998 H. In writing the figures for years the scribe has sometimes made mistakes. Here also the year 956 on page 26 would be the scribe's error. Perhaps the book was begun in 996 and finished in 998, and on this page a figure (9) may have been changed to (5) by mistake.
- 7- Nematullah, Makhzan, vol. 2, p. 744
- 8- Mohammad Hotak, Pata Khazana, p. 27
- 9- Complete Works of Sanayi, p. 17
- 10- Pashtana Shuara, vol. 2, p. 398

The riders of sorrow plundered my heart,
I await anxiously the message of Thy union.
If You'd cure my heart my Beloved,
The fire of separation has burnt my heart.
On the one it's my rival grumbling to me,
On the other it's my pride wild like an ass.
Parting rings to me the bell of sorrow,
Separation lies in wait for me with a dagger in hand.
I can neither escape nor can I be patient,
The gate of the fate fortress is opened before me.
I've neither a friend nor an intimate in this world,
Separation is my mother parting my father.
There'd be none other like I in the world,
Living always on the blood of his heart.
Neither do I see anyone perplexed like myself in the world,
Nor is my state like the state of any other.
Blood and flesh are my food, tears my drink,
Fasting is the tree of my heart and these its fruit.
I am more restless than the mill of the skies,
For bearing so much grief alone.
People look at my outward appearance,
Who is it that looks at my inward state?
Who is there to long for my condition,
When people see me they say: is this also a human?
When one learns of my sorrow and pain,
He forthwith ceases to be my friend.
He won't associate with me if he were prudent,
Else he too would be miserable.
Tears of grief flow down my face in streams,
Only God knows the state of my inflicted heart.
No remedy of the physician would cure me,
It does me more harm than good.

kan, a village in the west of Kandahar. He was wellknown for such virtues or spiritual attainments and moods as "jazb" (engrossment), "shawq" (yearning), "zuhd" (renunciation or self-denial), and "wajd" (ecstasy) and was a disciple of Mīa Noor Mohammad Dawi, the Akhund Sahib of Poti. He composed Pashto poems touching and full of pain. Similarly his Farsi (Persian) poetry arouses tender feelings in the hearer or reader.

Forty years ago I had written in the second volume of Pashtana Shuara as follows: In fact his verses are the charred pieces of a heart burnt by the fire of love which appear on paper in the form of words and have been made into a diwan... (10) and one regards that he has wrapped his heart in the words of his poetry...

Quatrains of Mullah Haasan full of pain have been left to us. When he flees to the deserts of separation and is unaware of what happens about him, he looks into the room of his heart and says:

Do not thou go to the desert,
Look into the room of thy heart;
'Tis impossible for sound hearts to cry,
The hearts afflicted weep and wail.

Mulla Haasan has also a poem on separation in Pashto which is a long ode, and of which I had seen and copied an incomplete copy at the end of a manuscript from Kandahar.

Like in Shaikh Bustan's song toleration of burning and love have been described in a simple but efficacious tone in this ode which constitutes one of the last links of the chain of such Pashto poems on separation and which from the viewpoint of feeling of pain and sorrow is similar to Shaikh Bustan's song. Below will be cited the extant couplets of this ode from a manuscript copy.

Pashto Firaqnama

friend, Thy word is sharp as the point of jahuk, (lash like sword)
My wounded heart in alignment with it.
Thy beautiful face is bright as the noon sun,
How fragrant are thy tresses.
They on whose heart burns the fire of thy love,
Are shunned even by Hell.

124

Most of the gnostics endure this state. Sanayi, God bless his soul, welcomes it in the following words:

How nice the day when in Thy love
From our burning heart,
In Thy path we sow gardens
With tears from our eyes.

The state of this affliction of love and suffering that causes the gnostic to cry and wail ends in his seeking refuge in God's loving kindness which in Becil's words is "the ebullition of the spring of God's mercy from the rose garden to the assembly of intimates." And the consummation of his depth of feeling and ardor takes Sanayi also to this lofty hall of divine favor, as he says:

Thine kindness hath cured every pain,
I seek the pain of Thy love far from all cures.
'Tis Thine mercy that's needed what use weeping?
'Tis Thine favor that's needed what use wailing?

Observe, Shaikh Bustan too turns to this lofty refuge of compassion at end of his cries from burning and concludes his song with these words:

Thou art aware of the condition of wounded hearts O Lord,
Thou art the companion of the helpless.
For the sake of Thine grace bestow Thine love on Sustan,
Thou forgivest the sinners.
Tears pour down my shirtfront show me Thine grace once,
Come my way Thou.

(from Pata Khazana)

In old Pashto literature there are many such poems on separation that resemble Shaikh Bustan's above song, for our culture is greatly influenced by the Oriental literature and gnosticism. Hence even though the poet may not have had any inkling of Iran he imitated the gnostics. And the literature of Oriental languages is replete with such poems on separation (or firaqnamas).

Mulla Hassan of Jalukan, Kandahar

Mulla Hassan, a gnostic full of pain and an accomplished guide of Tariqat and Salsuk (Sufi Orders), lived two centuries after the time of Shaikh Bustan in Talu-

eyes, and he suffered a pain as intense as if the grief and hardships of the whole world were borne by his heart. He let out pained sighs from the depths of his bloodied heart every moment and sometimes, while tears flowed from his eyes he composed and sang Pashto poems in such painful and heart-rending a voice that made the rocks cry.
(7)

In the Oriental Islamic literature we see this burning and toleration of pain and the grief arising from the state of proximity in the verses of all God-loving gnostics. For example, Attar says:

Everyday the sorrow of Thy love exposes me to danger,

It brings forth a hundred happenings and a hundred disturbances.

Shaikh Taiman Kaker, an early Pashto poet, portrays this state of proximity, full of fear and grief, exactly in these words:

My heart's sad for this grief,

I cry and wail, what an intolerable sadness !

The fallow is green for my tears,

(8)

I grieve and moan for I labor under afflictions.

The fact that Shaikh Bustan always shed tears from the pain and burning caused by love or sang Pashto poems in mournful tones denotes the state which sanayi also describes in these words:

From the burning of heart eyes like jewel-cases,

(9)

And from the fire of heart sighs like pearl strings.

Shaikh Bustan himself portrays this state as follows:

The fire of Your love burnt my heart,

It rendered it thin and thread-like.

I needs must waste away for giving my heart to You,

For I made myself wretched.

The state of love and endurance of burning that Nematullah has described in his Dari prose has been depicted in a song by Shaikh Bustan as:

Blood drips from my heart I'm smeared with my own blood,

I burn in fire perpetually.

I cry and wail from pain and burning,

I wail and lament.

Most of the gnostics endure this state. Sanayi, may God bless him, welcomes in the following words:

In this state the loved, the lover, and love are all one and the same:

When there's no room for union there can't be any for separation
(3)
when union is irrelevant separation is doubly so.

So qurb is such a state in which all carnal qualities of the ascetic disappear in the very region of union and togetherness, and ultimately proximity and absence vanish, and like distance proximity itself keeps the ascetic uneasy in protracted grief and burning. Zunnoon had therefore said "The torment subsequent to proximity
(4)
is more severe than that following remoteness."

The reason for this perpetual grief and pain of sofism is that the sofi in the state of proximity dreads the grief of zawal (waning). He is therefore weak and in a state of burning and tolerating it. He cries and he wails, he melts and he burns. He is pale and indisposed. But it is not so in separation and remoteness. Here the ascetic is living in the hope of future union, as Jami says:

The pain of nearness is greater than remoteness,
My heart trembles from the awe of proximity.
There's all the dread of waning in proximity,
And nothing in remoteness but the hope of union.
The fire of fear chars the heart and soul,
(5)
And the candle of hope brightens the soul.

The reason that some accomplished and fortunate sofis and gnostics always regard the state of proximity just as bitter as separation and weep in this same state of fear and dread and awe from whose grief of waning they are afraid and and say:

Tears pour down my shirtfront show me thine grace once,
Come my way thou.

Shaikh Bustan's book, Bustanul Awlia, which had been seen by Mohammad Hotak's
(6)
father, and was written in 998 H. is now lost. We therefore do not have full information about the life of Shaikh Bustan. But what his faithful disciple, Nematulla has written about him clearly indicates his state of proximity and mukhala'a and his burning in God's love. He says:

" He was afflicted and yearned for the face of his Loved. Tears never left his

FIRAQNAS OF SHAIKH BUSTAN AND MULLA HASSAN

OR

TWO LIKE POEMS OF PAIN AND HEARTBURNING

by

Professor A. H. Habibi

TRANSLATED BY M. H. RAHIMI

In the middle period of Pashto poetry when the flavoring of sofism had acquired a special affection and melliflence in literature, we have some such poetical pieces which we can call affectionate, warm, and burning poetry, full of pain and poignant grief.

Among the Pashtun historians Nematullah Noorzai Herawi acquainted us for the first time in early 11th century H. with a Pashtun saintly poet, Shaikh Mohammad Bustan Barats, who lived and associated with Nematullah before 1018 H. They had journeyed together in a ship in southern India. In his work, Pakhzani Afghani, Nematullah describes his (Shaikh Bustan's) life and marvels, and gives his death as having happened on Friday the 7th of Rabi'u-thani, 1002 H. in Ahmad Abad of Gujrat.⁽¹⁾

What place Shaikh Bustan had reached in Irfan (gnosticism) can be seen from Nematullah's description of him in his work, the Pakhzan:

"The refuge of Irfan, burnt by the love-fire of God, the Homa (a fabulous bird of good omen) of the nest of seclusion, the phoenix of the mount of isolation, the pearl from the sea of Oneness."⁽²⁾

According to Nematullah the Shaikh travelled in his youth from Roh to India, and lived among the Barats tribe of Samana pretending to be a businessman. But in fact, he ran a very small business with a limited capital, and what he gained he spent to help the needy and the wretched.

The fact that Nematullah praises Shaikh Bustan for his self-denial, austerity and nightly worship these are, no doubt, qualities which constitute the primary provisions of every gnostic's journey, but when a salik (devotee) reaches the stage of "qurb" it is here that love, the lover, and the loved all become one; there is neither togetherness nor separation, neither nearness nor distance, neither rejection nor acceptance. In sofism this stage is referred to as "mukhala'a".

Fourth Centenary of the Death of Shaikh Bustan Barets

Articles on
Shaikh Bustan Barets

life, works, parentage, residence and poetry
in pashto, Dari, Ozbek, Balochi,
English, and French

Published by

the Ministry of Culture and Information

Directorate of Culture and Art

1982

Government Press

